

Załącznik do projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020

**Aneks diagnostyczny
do
projektu Regionalnego Programu Operacyjnego
Województwa Lubelskiego
na lata 2014 - 2020**

Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie
Lublin, grudzień 2014 r.

Spis treści

Demografia	3
Podstawowe wskaźniki gospodarki	8
Badania i innowacje	10
Technologie informacyjno – komunikacyjne	13
Przedsiębiorczość	18
Poszanowanie energii (odnawialne źródła energii, efektywność energetyczna)	23
Przeciwdziałanie skutkom zmiany klimatu	27
Gospodarka odpadami	30
Infrastruktura komunalna	33
Ochrona różnorodności biologicznej	37
Dziedzictwo kulturowe	40
Środowisko miejskie	43
Transport i komunikacja	44
Rynek pracy	49
Kształcenie ustawiczne i zawodowe	58
Edukacja	62
Zagrożenie wykluczeniem społecznym	66
Wskaźniki dot. sytuacji społeczno – ekonomicznej województwa lubelskiego	79

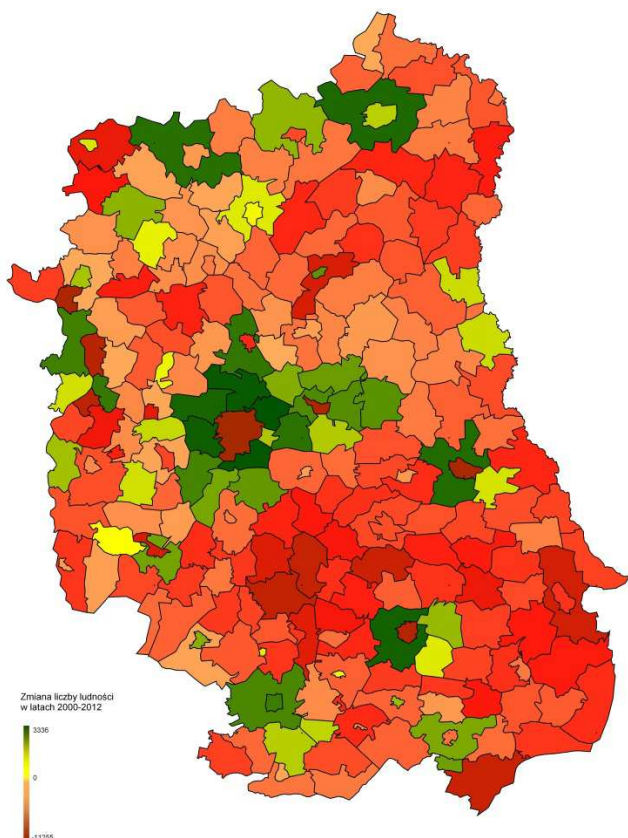
Demografia¹

Województwo lubelskie położone jest w południowo-wschodniej części Polski. Zajmuje 25 122 km², co stanowi 8% powierzchni kraju.

„Od połowy lat dziewięćdziesiątych, w wyniku występującego ujemnego przyrostu naturalnego i ujemnego salda migracji, z roku na rok **systematycznie maleje liczba ludności** województwa lubelskiego. W końcu grudnia 2012 roku region zamieszkiwało 2165,7 tys. osób (5,6% ogółu ludności Polski) z czego 1115,8 tys. (51,5%) stanowiły kobiety. W porównaniu do poprzedniego roku liczba ludności zmalała o 6,2 tys. osób, a w stosunku do 2005 roku o blisko 14 tys. osób. W kraju w porównaniu do 2011 roku odnotowano ubytek liczby ludności o 5,1 tys., a w stosunku do 2005 roku wzrost o 376 tys. osób. W 2012 roku jedynie dwa powiaty odnotowały przyrost liczby mieszkańców: powiat lubelski ziemski o 1,0 tys. osób (0,7%) i w powiat łączyński o 100 osób (0,1%). Główną przyczyną zwiększenia liczby ludności w powiecie lubelskim ziemskim, podobnie jak w latach ubiegłych, był rozwój strefy podmiejskiej, która jest stale zasilana byłymi mieszkańcami Lublina. Z kolei w powiecie łączyńskim przyrost liczby ludności wystąpił w wyniku dodatniego przyrostu naturalnego. W pozostałych powiatach województwa odnotowano spadek liczby mieszkańców, w tym największy w powiecie ryckim o 0,9%, w hrubieszowskim i krasnostawskim po 0,8%.

¹ Wykorzystano obszerne fragmenty opracowania *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie lubelskim w 2012 r.* Urząd Statystyczny w Lublinie, 2013

Mapa nr 1. Zmiana liczby ludności w latach 2000-2012 w województwie lubelskim

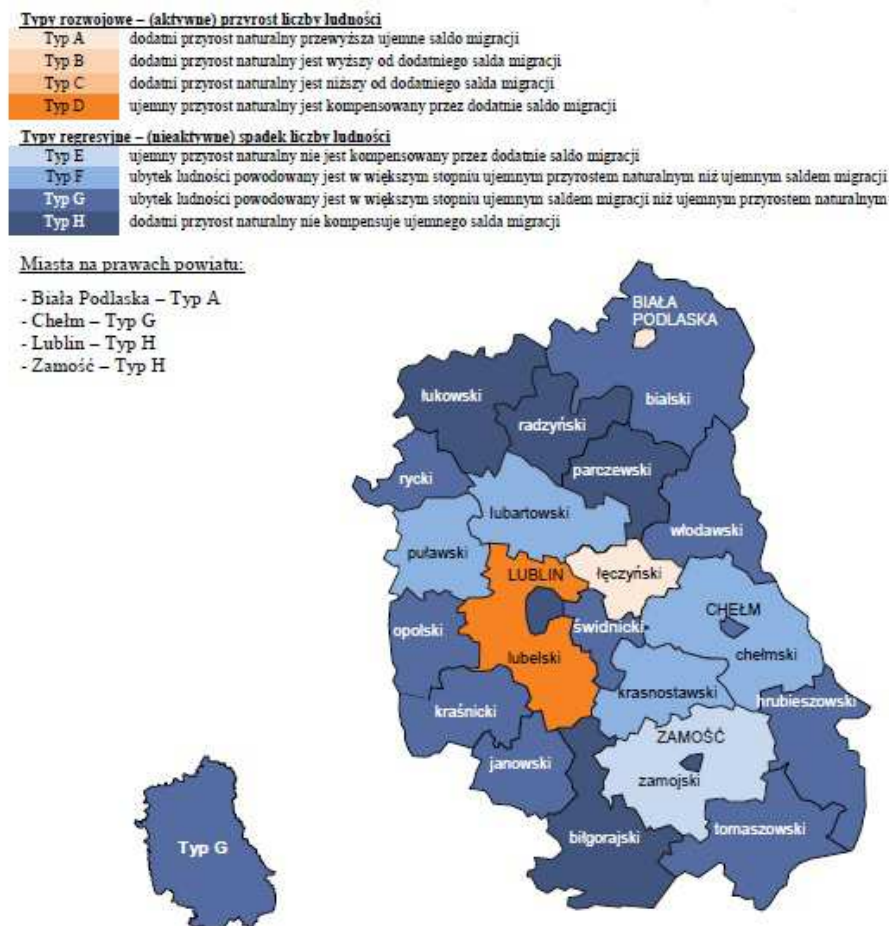
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W wyniku **ujemnego salda migracji stałych** liczba mieszkańców województwa lubelskiego w przeciągu 2012 roku zmniejszyła się o 5172 osoby. W miastach ubyło 4411 mieszkańców, a na wsi 761 osób. Współczynnik migracji ogółem osiągnął wartość minus 2,38‰ wobec minus 2,36‰ sprzed roku. Saldo migracji zagranicznych przyjęło ujemną wartość i wyniosło minus 0,07‰ wobec minus 0,08‰ sprzed roku. Największy ubytek ludności na 1000 mieszkańców ze względu na występujące ujemne saldo migracji wystąpił w powiecie hrubieszowskim (6,89 osób), ryckim (5,31) i tomaszowskim (5,06). Przyrost liczby ludności odnotowano tylko w powiecie lubelskim (7,08) i zamojskim (0,84). Zarówno wśród osób, które przybyły do województwa lubelskiego na stałe w ruchu wewnętrznym jak i wśród osób, które wyjechały z województwa lubelskiego przeważały osoby młode. Najczęściej migrowały osoby będące w wieku od 25 do 29 lat (napływ - 18,8%, odpływ - 22,3%), od 30 do 34 lat (napływ - 14,1%, odpływ - 16,1%) oraz dzieci w wieku do 4 lat (napływ - 11,3%, odpływ - 10,8%). W 2012 roku z powodu wyjazdu na stałe za granicę województwo lubelskie opuściło 351 mieszkańców, natomiast przybyło z zagranicy na stałe 505 osób (przede wszystkim

z Wielkiej Brytanii 33%, Stanów Zjednoczonych 11,1% i Włoch 9,1%). Najwięcej osób wyemigrowało do Wielkiej Brytanii (31,9% ogółu emigrantów), następnie do Niemiec (16,8%) oraz do Włoch (7,9%). Wśród wyjeżdżających ok 30% stanowiły osoby młode w wieku 25-34 lata.

Sytuacja demograficzna w województwie lubelskim jest zróżnicowana przestrzennie. Sytuację tę obrazują wyniki analiz przeprowadzonych przez Urząd Statystyczny w Lublinie, wskazujące obszary rozwojowe i depopulacyjne. W 2012 roku województwo lubelskie należało do grupy województw, które nie wykazywały aktywności demograficznej, czyli odnotowano w nich ubytek ludności. W regionie wystąpił **zarówno ujemny przyrost naturalny jak i ujemne saldo migracji**, przy czym ubytek ludności, podobnie jak w 2011 roku, spowodowany był w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym (Typ G zgodnie z zastosowaną typologią).

Mapa nr 2. Obszary województwa lubelskiego wg typologii demograficznej a w 2012 roku

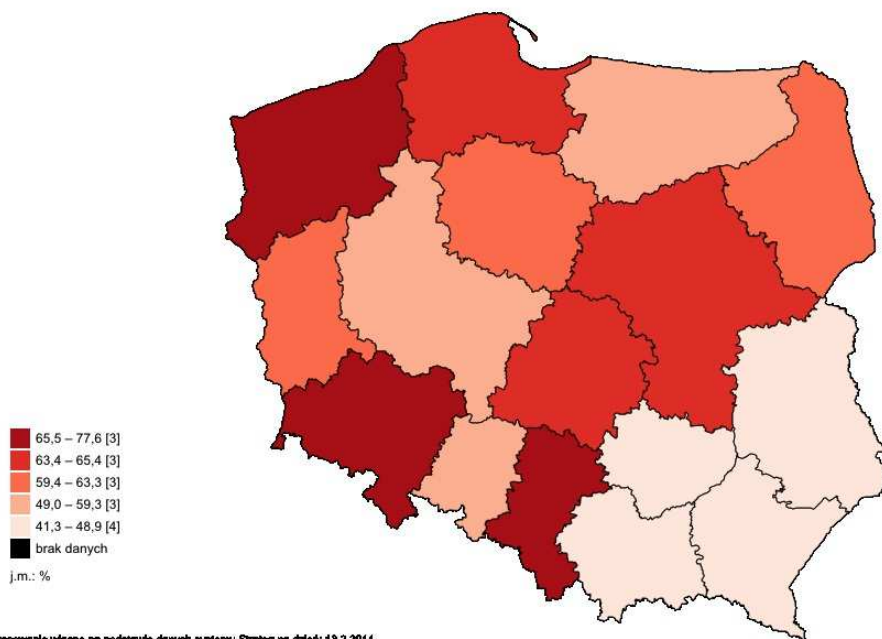

Źródło: Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie lubelskim w 2012 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, 2013

Malejąca liczba ludności odbija się na gęstości zaludnienia, która jest niższa niż średnio w Polsce. W 2012 roku na 1 km² powierzchni przypadało statystycznie 87 osób (w kraju 123).

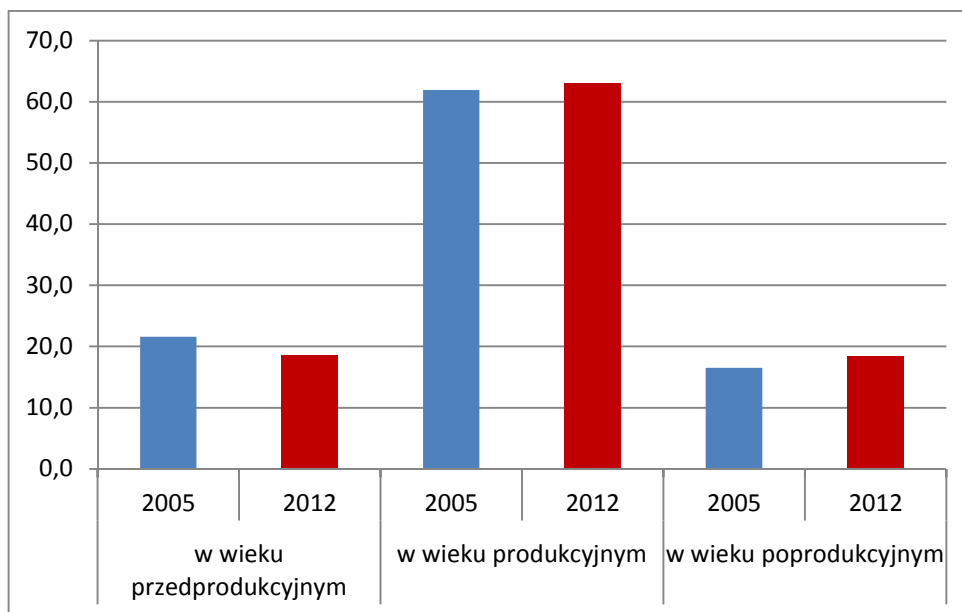
Województwo lubelskie odznacza się również **niższym niż średnia w kraju poziomem urbanizacji**. W 2012 roku w 42 miastach zamieszkiwało nieco ponad 1 mln osób, tj. 46,4% ogółu ludności, co uplasowało województwo na 14 pozycji wśród polskich regionów. Przeciętnie w kraju ludność miast stanowiła 60,6% ogółu populacji. Od 2005 roku liczba mieszkańców w miastach w Lubelskiem zmniejszyła się o 11,7 tys. osób, a na terenach wiejskich o 2,3 tys.

Mapa nr 3. Wskaźnik urbanizacji (%)

W ostatnich latach systematycznie **maląa liczba dzieci i młodzieży** z równoczesnym wzrostem liczby ludności w starszych rocznikach. Główną przyczyną tych zmian było przesuwanie się w czasie wyżów i niżów demograficznych przez kolejne grupy wieku, a także obserwowany od początku lat 90-tych **spadek dzietności kobiet** (do 1,3 w 2012 roku) oraz **wydłużenie się przeciętnego czasu trwania życia** (81,5 lat dla kobiet i 72,4 dla mężczyzn).

Wykres nr 1 Struktura ludności wg grup wieku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W ostatnim okresie w wyniku zachodzących niekorzystnych zmian demograficznych **zwiększyła się również mediana wieku** ludności. W 2012 roku statystyczny mieszkaniec województwa lubelskiego był w wieku 38,6 lat, przy czym mężczyzna miał 36,7 lat, a kobieta 40,7 lat. Mieszkańcy wsi byli młodsi od mieszkańców miast, ich wiek środkowy wyniósł 38,1 lat wobec 39,2 mieszkańców miast. Województwo lubelskie wyróżnia się spośród pozostałych regionów niekorzystną strukturą ludności według funkcjonalnych grup wieku charakteryzującą się wysokim odsetkiem ludności w wieku poprodukcyjnym (18,4%) i niższym w wieku produkcyjnym (63%) przy średnich wartościach dla kraju odpowiednio – 17,8% i 63,9%. Liczba osób w wieku 50 i więcej wyniosła blisko 770 tys.co oznacza, iż stanowiły ona ponad 35,5% ogółu mieszkańców (o 3,7 p.p więcej niż w roku 2005).

Opracowana przez Główny Urząd Statystyczny „Prognoza ludności na lata 2008 – 2035” zakłada, że do roku 2035 liczba ludności w województwie lubelskim osiągnie poziom 87% liczby ludności odnotowanej w roku 2010. Oznacza to drastyczny spadek liczby ludności o 280 tys. **i przyspieszenie niekorzystnego kierunku zmian.**

W prognozowanym okresie nastąpią bardzo znaczące i w większości niekorzystne zmiany liczby i struktury ludności według grup biologicznych. W konsekwencji w końcu 2035 roku ludności w wieku przedprodukcyjnym będzie o 33% mniej niż na koniec 2008 roku. Następować będzie także

coraz szybszy spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym, przy jednoczesnym dynamicznym przyroście grupy osób w wieku poprodukcyjnym.”

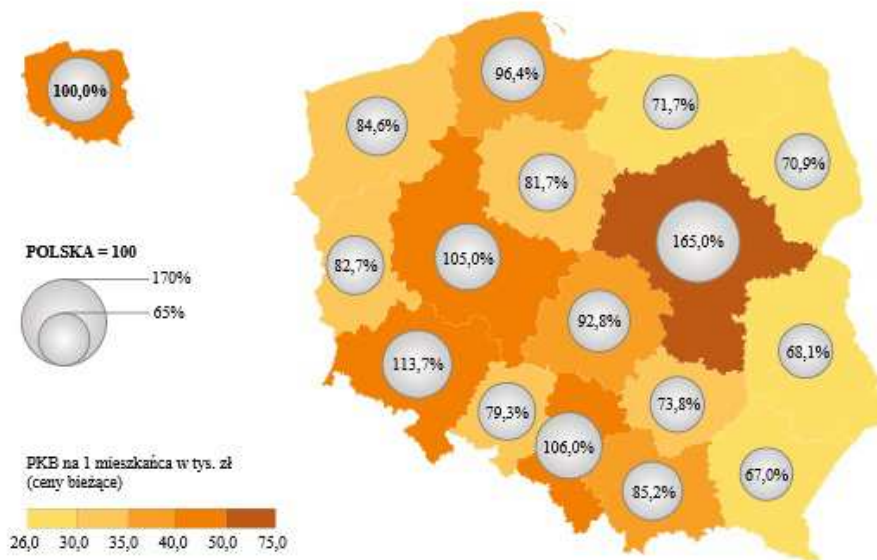
W regionie od lat utrzymują się negatywne zmiany dotyczące demografii. Spadek liczby ludności jest skutkiem zarówno niskiego przyrostu naturalnego jak i wysokiego odpływu migracyjnego. Emigracja głównie ludzi młodych oraz korzystne zjawisko wydłużania trwania życia powodują deformacje struktury wiekowej: systematycznie maleje liczba dzieci i młodzieży z równoczesnym wzrostem liczby seniorów . Według prognoz demograficznych w najbliższym okresie nastąpi przyspieszenie tych niekorzystnych kierunków zmian.

Podstawowe wskaźniki gospodarki

W 2012 r. szacunkowa² wartość produktu krajowego brutto wytworzonego w województwie lubelskim wyniosła 61 180 mln zł i wzrosła w stosunku do 2011 r. o 4,5%. W kraju wartość PKB wzrosła o 4,4%. **Udział województwa w wytworzeniu krajowego PKB spadł** w porównaniu z 2005 r. z 3,9% do 3,8%. Usytuowało to lubelskie na 9 miejscu w kraju. Województwo lubelskie, z wartością PKB na 1 mieszkańca wynoszącą 28 211 zł zajęło **przedostatnie miejsce w kraju**. Wskaźnik ten stanowił 68,1% wartości średniej krajowej, podczas gdy w 2005 r. był o 0,3 p.proc. wyższy.

Mapa nr 4. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według województw w 2012 r. (ceny bieżące)

² *Wstępne szacunki produktu krajowego brutto według województw w 2012 r. (opracowanie eksperymentalne)*
GUS, Urząd Statystyczny w Katowicach, styczeń 2014

Źródło: Wstępne szacunki produktu krajowego brutto według województw w 2012 r. (opracowanie eksperymentalne), GUS, 2014

Na niskie wskaźniki PKB z pewnością wpływ ma niekorzystna struktura pracujących w gospodarce województwa lubelskiego. Pracujący w rolnictwie stanowili w regionie 38,8% wszystkich pracujących podczas gdy w kraju średnio 17,2%. Podobnie niekorzystnie sytuacja przedstawia się w sektorze przemysłowym w którym w kraju pracuje 20,7% zaś w województwie lubelskim 12,8% pracujących.

Tabela nr 1. Pracujący (faktyczne miejsca pracy) wg grup sekcji (%)

	rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	przemysł i budownictwo	handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastrologia; informacja i komunikacja	działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości	pozostałe usługi
POLSKA	17,2	26,8	24,4	3,9	27,6
LUBELSKIE	38,8	17,4	17,6	2,6	23,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. wartość dodana brutto w województwie lubelskim wyniosła 51 428 mln zł, co stanowiło 3,8% WDB w kraju. W porównaniu z 2010 r. była ona wyższa o 8%, a w kraju o 7,6% (w stosunku do roku 2005 odpowiednio o 52 i 55%) Największy udział w generowaniu wartości dodanej brutto miały jednostki instytucjonalne związane z usługami – 64%, a następnie działalnością przemysłową – 19,7%, budownictwem – 7,6% i rolnictwem – 8,7%. Strukturę wojewódzką wartości dodanej brutto według sektorów instytucjonalnych różni od struktury krajowej niższy o 12 p.proc.

udział sektora przedsiębiorstw, a wyższy o 7,3 p.proc. udział sektora gospodarstw domowych oraz o 6,4 p.proc. udział sektora instytucji rządowych i samorządowych.

W przeliczeniu na 1 pracującego wartość dodana brutto w województwie lubelskim wyniosła 67 241 zł, co sytuowało województwo na **ostatnim miejscu w kraju**. Wskaźnik ten stanowił 69,9% średniej krajowej, podczas gdy w 2010 r. był o 0,2 p.proc. niższy.³

Województwo lubelskie od wielu lat zajmuje ostatnie miejsca w kraju pod względem wartości produktu krajowego brutto i wartości dodanej brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Jednocześnie spada udział województwa w wytworzeniu krajowego PKB. Struktura wartości dodanej brutto różni się znacząco od struktury krajowej przede wszystkim niższym udziałem sektora przedsiębiorstw.

Badania i innowacje

W badaniu regionalnego potencjału innowacyjnego obejmującego wszystkie regiony UE-27 województwo lubelskie zaklasyfikowano do grupy **regionów o niskiej innowacyjności** (tzw. słabe dyfuzory). Oznacza to, że Lubelszczyzna jest zdolna raczej do absorpcji innowacji wytwarzanych gdzie indziej, niż do generowania innowacji przełomowych, rozpoczynających nowe fale rozwoju gospodarczego. W ostatnich latach **podnoszenie innowacyjności przedsiębiorstw odbywało się głównie w drodze zakupu** maszyn i urządzeń technicznych, inwestycji w budynki i budowle, zakupu gruntów oraz szkoleń pracowników w związku z zakupem technologii lub maszyn i urządzeń. Najważniejsze z punktu widzenia rozwoju innowacyjnego regionu: badania i rozwój, stanowią znikomą część aktywności podmiotów gospodarczych.

W województwie lubelskim wskaźnik **wartości nakładów na B+R w relacji do PKB** (GERD) wynosił w 2010 roku 0,6% PKB, co jest wartością **niezwykle niską** w stosunku do zakładanego przez UE 2020 celu 3% PKB w roku 2020, a nawet w stosunku do celu wyznaczonego dla Polski (1,7% PKB). Dodatkowo **niemal połowa nakładów ponoszona jest w sektorze szkolnictwa wyższego**, a tylko 13% w sektorze przedsiębiorstw (w kraju odpowiednio 37% i 26,6%). W strukturze nakładów na B+R największa część środków przeznaczana jest **na badania z dziedziny nauk rolniczych, inżynierskich i technicznych oraz przyrodniczych**, co wskazuje na specjalizację w zakresie badań **zgodną z profilem gospodarczym regionu**.

Przeciętne nakłady ponoszone na działalność innowacyjną kształtują się na poziomie 0,59% wartości dla kraju w sektorze usług i 2,56% dla przedsiębiorstw przemysłowych. Decydującym

³ Produkt krajowy brutto w województwie lubelskim w 2011 r., Urząd Statystyczny w Lublinie, listopad 2013

źródłem finansowania innowacji w przedsiębiorstwach były środki własne. W przemyśle w 2010 roku stanowiły one 80,5% nakładów, podczas gdy środki pozyskane z zagranicy dostarczyły 6,8%, a budżet państwa 2,9%. W usługach znaczenie środków własnych przedsiębiorstw znacząco zmniejszyło się, wzrosło natomiast znaczenie środków pozyskiwanych z zagranicy, które dostarczyły około 6% nakładów innowacyjnych.⁴

Poważnymi barierami w rozwijaniu innowacyjności sektora prywatnego są także: **brak kompleksowego systemu wspierania przedsiębiorstw** w zakresie tworzenia i absorbowania innowacji, ograniczony dostęp do wiedzy, trudność w znalezieniu partnerów do współpracy, brak wykwalifikowanego personelu oraz brak informacji na temat rynków. Kluczowa w tym zakresie jest kwestia **niskiego poziomu współpracy instytucji B+R z podmiotami gospodarczymi** (słaby transfer wiedzy z ośrodków B+R do przedsiębiorstw, niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje ze strony przedsiębiorstw) oraz niedostosowanie oferty usług instytucji otoczenia biznesu do potrzeb MŚP.⁵

W efekcie przedsiębiorstwa innowacyjne w województwie lubelskim stanowiły w 2011 roku w sektorze usług 9,74%, a wśród przedsiębiorstw przemysłowych 19,34% (w kraju odpowiednio: 11,57% i 16,10%), co dodatkowo jest pochodną innowacji wdrażanych w kilku największych firmach. Większość przedsiębiorstw w województwie lubelskim zaliczana jest do branży średniej i niskiej techniki, co wynika m.in. z niewielkiej skali innowacyjności oferowanych przez nie produktów i usług, a to z kolei ma dalszy wpływ na ich niską konkurencyjność. Ponadto przedsiębiorstwa w województwie lubelskim mają niemal **najniższy w kraju udział sprzedaży produktów innowacyjnych w przychodach netto (5,34%)**, co oznacza, że nie potrafią przełożyć prowadzonej działalności innowacyjnej na sukces ekonomiczny.⁶

W województwie lubelskim brak jest kompleksowego systemu wspierania przedsiębiorstw w zakresie tworzenia i absorbowania innowacji, głównie w ramach bezpośredniej współpracy z jednostkami badawczo-rozwojowymi. Mimo istniejącego potencjału sektora B+R, przedsiębiorstwa na terenie Lubelszczyzny charakteryzują się niskim stopniem absorpcji wiedzy, a współpraca firm z sektorem B+R funkcjonuje na bardzo niskim poziomie (80,2% przedsiębiorstw nie prowadzi takiej współpracy).⁷ **Wkład instytucji sektora B+R Lubelszczyzny w rozwój innowacyjności gospodarki jest bardzo niski**, co częściowo wynika z faktu, że prowadzone prace badawcze koncentrują się na zakresie **badaw podstawowych**, ale także z **niskiego poziomu komercjalizacji efektów badań**. Ponadto zasięg działalności sektora B+R obejmuje głównie teren województwa lubelskiego. **Niski jest również poziom współpracy naukowo-badawczej na poziomie międzynarodowym**. Według stanu

⁴ Diagnoza lubelskiego rynku innowacji- synteza ekspertyz na potrzeby RSI 2020, Załącznik do Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku, Departament Gospodarki i Innowacji, UMWL

⁵ „Potencjał instytucji naukowo – badawczych Lubelszczyzny”, Projekt Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny, Prof. dr hab. Irena Machaj, 2011,

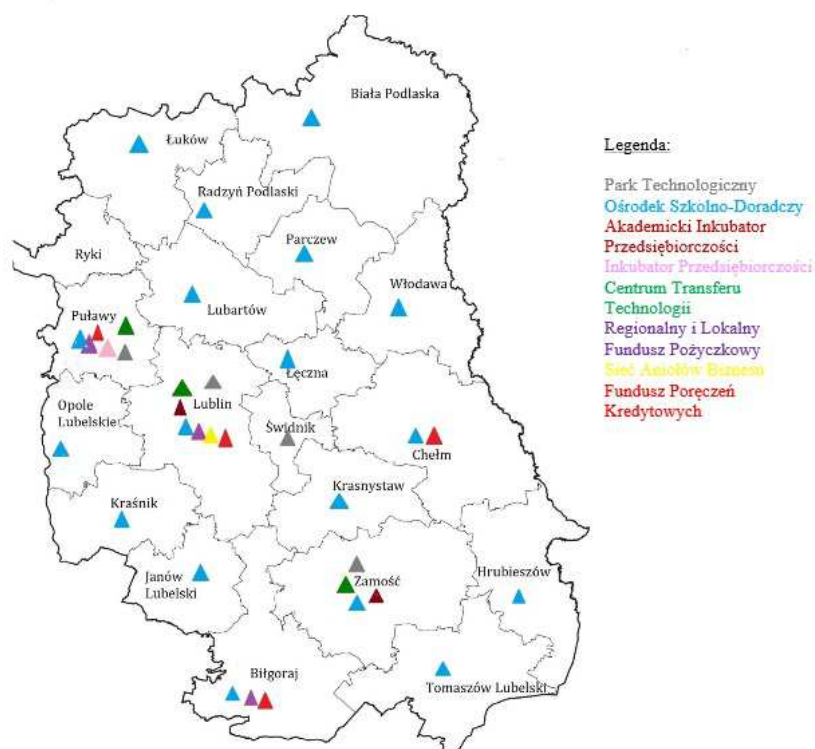
⁶ Diagnoza lubelskiego rynku innowacji- synteza ekspertyz na potrzeby RSI 2020, Załącznik do Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku, Departament Gospodarki i Innowacji, UMWL

⁷ Tamże

po rozstrzygnięciu 274 konkursów 7. Programu Ramowego podmioty z województwa lubelskiego realizowały 30 projektów, co stanowiło jedynie 2,6% wszystkich projektów 7 Programu Ramowego realizowanych w Polsce.⁸

System instytucji wspierających działalność przedsiębiorstw jest dobrze rozwinięty w aspekcie ilościowym, o czym świadczy 50 funkcjonujących ośrodków innowacji i przedsiębiorczości, reprezentujące 8 na 10 wszystkich typów OIP. **Skala ich oddziaływania jest jednak niewystarczająca**, zwłaszcza w odniesieniu do wspierania innowacyjności. Największe skupisko OIP znajduje się w Lublinie, Puławach i Biłgoraju. Analiza OIP w zakresie finansowania innowacyjności i przedsiębiorczości w regionie lubelskim wymaga podkreślenia bardzo niewielkiej oferty dla sektora mikro- oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Ośrodki oferujące ten typ pomocy są praktycznie trudno dostępne dla przedsiębiorstw z północno-wschodniej części województwa poprzez odległość, w jakiej się znajdują.

Mapa nr 5. Przestrzenne rozmieszczenie OIP w województwie lubelskim

Źródło: „Analiza istniejącej infrastruktury wspierania przedsiębiorczości i innowacji”, KIL, 2011

Niska innowacyjność województwa przejawia się przede wszystkim w niskim poziomie nakładów na badania i innowacje. Dodatkowo niekorzystna struktura tych nakładów świadczy

⁸ Potencjał placówek naukowo-badawczych województwa lubelskiego, Agnieszka Olechnicka, Adam Płoszaj, 2012

o niewielkim zaangażowaniu przedsiębiorstw w tworzenie oraz wdrażanie nowych rozwiązań. Podstawowym problemem jest brak odpowiednich środków, które przedsiębiorstwa mogłyby lokować w przedsięwzięcia innowacyjne, często obciążone wyższym ryzykiem biznesowym. Taki stan rzeczy powoduje, iż oferta produktowa i usługowa większości przedsiębiorstw z województwa lubelskiego charakteryzuje się niską konkurencyjnością.

Poważną barierą w podnoszeniu konkurencyjności gospodarki jest niski stopień współpracy pomiędzy sferą naukową, w tym badawczo-rozwojową, a przedsiębiorstwami oraz brak kompleksowego systemu wspierania przedsiębiorstw w zakresie tworzenia i absorbowania innowacji.

Technologie informacyjno – komunikacyjne

Przestrzeń wirtualna stwarza szerokie możliwości dla rozwoju gospodarki, zwiększenia dostępności usług publicznych oraz ograniczenia wykluczenia społecznego. Ze względu na wzrastającą potrzebę korzystania z sieci globalnej, polskie przedsiębiorstwa dostrzegają ogromną potrzebę rozbudowy infrastruktury związanej z dostępem do Internetu poprzez łącza szerokopasmowe. Pomimo zwiększonych w ostatnich latach inwestycji na tle krajów europejskich Polska zajmuje dalekie miejsce (tylko przed Rumunią i Litwą).

W województwie lubelskim w 2012 roku dostęp do Internetu posiadało aż 94,4% przedsiębiorstw, a tym samym 1,2 pkt. proc. **więcej niż średnio w kraju**. Własną stronę internetową posiadało 58,6% podmiotów (w kraju 67,6%). Przedsiębiorstwa otrzymujące zamówienia poprzez sieci komputerowe stanowiły jedynie 6,4% wszystkich przedsiębiorstw przy średniej dla Polski 10,9%, zaś przedsiębiorstwa składające zamówienia tą drogą to 16,3% w regionie i 19,3% w kraju, przy czym są to przeważnie podmioty duże.⁹ **Niższa niż średnia krajowa** była popularność stosowania faktur elektronicznych – otrzymywało je 14,2% (14,6%) przedsiębiorstw a 4,5% (6,3%) wysyłało.¹⁰

Przedsiębiorstwa pod kątem zatrudniania specjalistów z dziedziny TIK **wypadają słabiej niż w większości innych regionów**. Główny Urząd Statystyczny przeprowadził badanie¹¹ rozpatrujące powyższe zagadnienie, z którego wynika również słaba pozycja województwa odnośnie zapewnienia szkoleń podnoszące umiejętności z zakresu TIK.

⁹ BDL

¹⁰ *Cyfryzacja w regionie lubelskim a rozwój przedsiębiorczości w sferze ICT, Projekt Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny, dr Andrzej Bobyk, 2011*

¹¹ „Wykorzystanie technologii informacyjno-(tele)komunikacyjnych w przedsiębiorstwach i gospodarstwach domowych w 2012 r.” GUS.

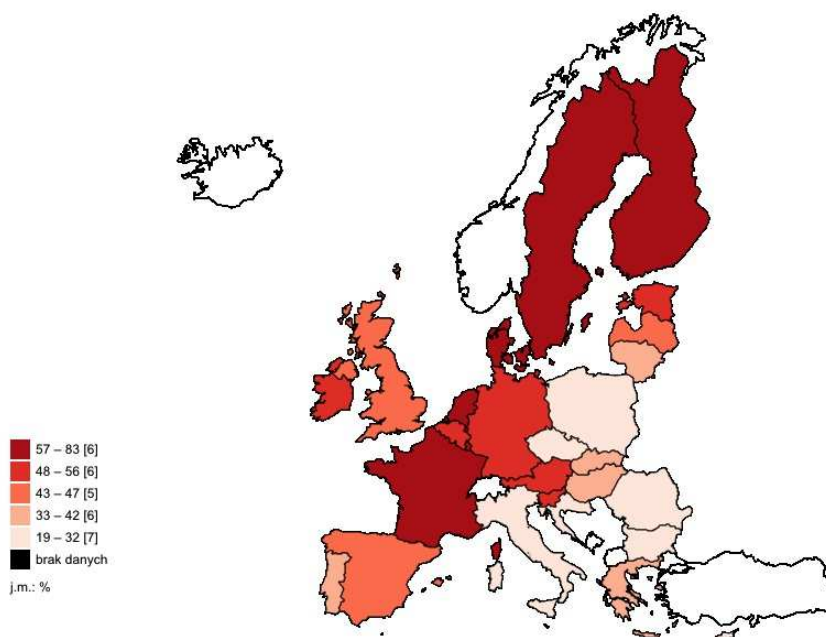
W sferze przedsiębiorstwa TIK są ważne dla efektywności procesów wewnętrznych, szczególnie w zakresie redukcji kosztów i zwiększenie elastyczności, jak również w powiązaniach z dostawcami i klientami oraz w kontaktach z bankami i instytucjami administracji publicznej. Internet oraz inne technologie mobilne, znacząco wspomagają przygotowanie i opracowanie oferowanych produktów i usług, tworzenie nowych produktów i form ich dostaw. Dzięki zastosowaniu ICT zwiększa się komfort klientów, elastyczność i efektywność procesów wewnętrznych przedsiębiorstwa, a w konsekwencji ogólna spójność wyników informatyzacji przemysłowej i biznesu. Należy również zauważyć, że **Internet przyczynił się do powstania zupełnie nowych form działalności**. Firmy dzięki nim stają się coraz bardziej ze sobą powiązane i „usieciowane”.

Spośród szeregu usług jakie oferuje Internet, **e-administracja należy do tych, z których przedsiębiorcy korzystają najczęściej**. Poprzez sieć kontakt z organami administracji publicznej jest znacznie uproszczony i pozwala na dużą oszczędność czasu dla obu stron. W województwie lubelskim tę formę kontaktu z instytucjami administracji publicznej wybrało w 2011 roku stosunkowo dużo, bo aż 92,3% przedsiębiorstw (w Polsce 90,2%).¹² Rozwiązania informatyczne należą również do ważnych instrumentów wspomagania i optymalizacji zarządzania przedsiębiorstwem, wspomagają także współpracę o charakterze sieciowym (np. wirtualne klastry czy wirtualne łańcuchy dostaw) oraz generują innowacje, szczególnie procesowe i organizacyjne. Popularyzacja tych rozwiązań w przedsiębiorstwach oraz zwiększenie dostępu gospodarstw domowych do Internetu szerokopasmowego są ważnym elementem tworzenia kultury innowacji w regionie.

Mapa nr 6. Odsetek osób korzystających z Internetu w kontaktach z administracją publiczną¹³
(%)

¹² *Bank Danych Lokalnych GUS*

¹³ Odsetek osób w wieku 16-74 lata korzystających z Internetu w kontaktach z administracją publiczną (w ciągu ostatnich 12 miesięcy).

Opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień: 13.2.2014

Analiza danych statystycznych odnoszących się do sfery współpracy między przedsiębiorcami z wykorzystaniem TIK pozwala stwierdzić, że firmy Lubelszczyzny w zasadzie **jedynie biernie wykorzystują technologie informacyjno-komunikacyjne** na poziomie porównywalnym ze średnią krajową. Należy przez to rozumieć dostosowywanie się przez małe firmy regionalne do wymogów i mechanizmów komunikacji, stworzonych i stosowanych przez duże przedsiębiorstwa działające na poziomie krajowym. Do charakterystycznych form aktywności należy składanie zamówień przez sieci komputerowe, otrzymywanie faktur elektronicznych, czy sprzedaż (w charakterze poddostawcy) poprzez automatyczną wymianę danych. **Natomiast czynne wykorzystanie TIK**, w formie np. pozyskiwania zamówień przez sieci komputerowe i wysyłania faktur elektronicznych **wykazuje niższy udział procentowy niż średnia ogólnopolska**.¹⁴

Z danych wynika, że ogólnie mieszkańcy Polski są mniej aktywni online niż przeciętni Europejczycy, stąd też ich kompetencje internetowe są słabsze.¹⁵ Spośród ośmiu **badanych przez Główny Urząd Statystyczny czynności związanych z obsługą Internetu**, od lat **najniższe odsetki** odnotowuje się w Regionie Wschodnim.¹⁶

Udział procentowy gospodarstw domowych wyposażonych w komputery wzrasta w Polsce i w 2012 roku komputer osobisty posiadało 68,3% gospodarstw domowych, zaś w województwie lubelskim 64,8%. Powszechność Internetu oraz coraz bardziej elastyczny infrastrukturalnie dostęp do tej sieci mają swoje odzwierciedlenie w ciągle rosnącej liczbie gospodarstw posiadających łącze internetowe w domu. Komputer osobisty z dostępem do Internetu posiada w województwie lubelskim 59,5% gospodarstw (z szerokopasmowym dostępem – 48,3%), zaś

¹⁴ „Informatyzacja przedsiębiorstw w województwie lubelskim”, KIL 2011

¹⁵ Eurostat

¹⁶ „Społeczeństwo informacyjne w liczbach 2012” Ministerstwo Administracji Cyfryzacji

w kraju 64,7% (z szerokopasmowym – 52,4%). Istniejące różnice między województwami Polski wschodniej i resztą kraju w dostępie do Internetu maleją, między innymi dzięki funduszom strukturalnym.¹⁷

Wśród przyczyn braku wykorzystania Internetu w domu, wciąż głównym argumentem jest brak potrzeby korzystania z łącza. **Zbyt wysokie koszty sprzętu oraz dostępu wciąż stanowią barierę**, ale przeszkodą w dostępie do Internetu jest także **brak odpowiednich umiejętności**.

Zadaniem władz jest upowszechnianie nowych usług telekomunikacyjnych poprzez zapewnienie ich w przystępnej cenie. Zaangażowanie władz ma kluczowe znaczenie dla upowszechnienia cyfrowych usług publicznych (w obszarach takich jak szkolnictwo, opieka zdrowotna, e-administracja, płatności mobilne itd.) oraz dla zapewnienia wszystkim mieszkańcom dostępu do rozwiązań promujących przedsiębiorczość i kreatywność. Polityka otwartego dostępu do danych propagująca szeroką dostępność i ponowne wykorzystywanie informacji sektora publicznego do celów prywatnych lub komercyjnych, przy minimalnych ograniczeniach prawnych, technicznych lub finansowych bądź bez takich ograniczeń, i wspierająca obieg informacji przeznaczonych nie tylko dla podmiotów gospodarczych, lecz także dla opinii publicznej, może odegrać ważną rolę w stymulowaniu rozwoju nowych usług opartych na nowatorskich sposobach łączenia i korzystania z takich informacji, pobudzić wzrost gospodarczy i wesprzeć zaangażowanie społeczne. Dopuszczenie ponownego wykorzystywania dokumentów będących w posiadaniu organów sektora publicznego stanowi wartość dodaną dla ponownych użytkowników, dla użytkowników końcowych, dla ogółu społeczeństwa, a w wielu przypadkach dla samego organu sektora publicznego, wspierając przejrzystość i odpowiedzialność oraz zapewniając informację zwrotną od ponownych użytkowników i użytkowników końcowych, która pozwala zainteresowanemu organowi sektora publicznego na poprawę jakości gromadzonych informacji.¹⁸

Pojęcie korzystania z usług e-administracji obejmuje m.in. korzystanie ze stron internetowych dotyczących obowiązków obywatelskich (np. deklaracji podatkowych, zmiany miejsca zameldowania), praw (np. pomocy społecznej), oficjalnych dokumentów (np. dowodów osobistych, aktów urodzenia), publicznych usług edukacyjnych (np. publicznych bibliotek, informacji i rekrutacji do publicznych szkół lub uniwersytetów), publicznych usług zdrowotnych (np. usług publicznych, szpitali); z wyłączeniem ręcznie pisanych e-maili.

Osoby korzystające z usług administracji publicznej przez Internet w ciągu ostatnich 12 miesięcy stanowiły w 2013 r. prawie jedną czwartą populacji osób w wieku 16-74 lata. Najczęstszą formą korzystania z e-administracji było wyszukiwanie informacji na stronach administracji publicznej. W 2013 r. w porównaniu z 2009 r. zanotowano największy wzrost odsetka osób

¹⁷ Batorski, D. „Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych. Diagnoza Społeczna 2011 Warunki i Jakość Życia Polaków” – Raport, 2011

¹⁸ DYREKTYWA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY 2013/37/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. zmieniająca dyrektywę 2003/98/WE w sprawie ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego (Tekst mający znaczenie dla EOG)

wysyłających wypełnione formularze – z 7,9 % do 11,4 %. Najwięcej osób korzystało z Internetu do kontaktów z organami administracji publicznej w dużych miastach. Podobnie jak w skali kraju, także według klasy miejsca zamieszkania najpopularniejszą formą korzystania z usług e-administracji było wyszukiwanie informacji na stronach internetowych administracji publicznej. W dużych miastach czynność tę wykonywało 29,1 % respondentów. Najbardziej wskazywaną czynnością było wysyłanie wypełnionych formularzy – 18,2 % ankietowanych w dużych miastach wskazało tę odpowiedź. Najmniej osób korzystało z usług e-administracji na obszarach wiejskich. Informacje na stronach internetowych administracji publicznej wyszukiwało 9,6 % respondentów z tych terenów, a tylko 6,3 % wysyłało wypełnione formularze przez Internet (o 11,9 p. proc. mniej niż w dużych miastach i o 4,9 p. proc. mniej niż w małych miastach).

Najwięcej osób korzystających ze stron internetowych organów administracji publicznej oceniło dostępne tam informacje jako niewystarczające, niejasne lub nieaktualne oraz doświadczyło awarii technicznej strony internetowej (odpowiednio 22,3 % oraz 20,8 %). Najniższy odsetek (6,4 %) zanotowano wśród osób, które uważały, iż podczas korzystania ze strony internetowej potrzebna była im pomoc, ale nie była ona dostępna.¹⁹

Mapa samorządowych hotspotów zainstalowanych w miejscach publicznych przez JST ukazuje **wysokie zaangażowanie jednostek z regionu lubelskiego**²⁰. Na 2000 hotspotów zainstalowanych w Polsce 348 znajduje się na terenie województwa lubelskiego, przy czym najwięcej punktów znajduje się w powiecie świdnickim. JST mogą także w zakresie swojej działalności dotyczącej świadczenia usługi dostępu do Internetu umożliwić swoim mieszkańcom także dostęp do sieci Internet za pomocą tzw. kiosków internetowych (infomat, infokiosk). Są to stacjonarne urządzenia multimedialne, których głównym zadaniem jest dostęp do sieci Internet, w tym do wybranych treści, w danej lokalizacji (wewnątrz obiektu, jak również na zewnątrz). Przykładowo, w kioskach internetowych zlokalizowanych w urzędach klienci mogą pozyskać potrzebne informacje dotyczące funkcjonowania urzędu, wypełnić wnioski i formularze. Dostęp do Internetu zapewniają ponadto publiczne punkty dostępu do Internetu (tzw. PIAP-y), czyli stacjonarne komputery, zlokalizowane w miejscach publicznych, które umożliwiają użytkownikom końcowym dostęp do zasobów sieci Internet w określonej lokalizacji, np. w bibliotekach, szkołach, urzędach.

Najpopularniejszą usługą świadczoną przez jednostki administracji publicznej jest **Elektroniczna Skrzynka Podawcza (ESP)**, która jest narzędziem umożliwiające obywatelom wnoszenie pism w postaci elektronicznej. **Lubelszczyzna plasuje się dopiero na 14 miejscu w rankingu** tej kategorii. Wręcz przeciwnie wygląda sytuacja w klasyfikacji pod względem korzystania z **elektronicznego obiegu dokumentów - region zajmuje 3 miejsce**.

¹⁹ Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2009-2013. Urząd Statystyczny w Szczecinie, Warszawa, 2013.

²⁰ www.uke.gov.pl

Poprawa jakości i dostępności oraz upowszechnienie technologii informacyjno-komunikacyjnych jest jednym z priorytetowych czynników długookresowego wzrostu konkurencyjności regionu. Niezbędne są również działania w zakresie rozwijania kompetencji cyfrowych obywateli.

Priorytetem na terenie województwa lubelskiego jest zapewnienie powszechnego dostępu do szerokopasmowego Internetu. Szczególnie istotne jest zlikwidowanie **podziału cyfrowego między miastami a terenami wiejskimi**, na których korzystanie z Internetu jest niemożliwe lub ograniczone. Wiele form komunikacji elektronicznej może zwiększać dostęp do usług osób mieszkających w dużej odległości od ośrodków wzrostu, często zagrożonych wykluczeniem.

Komisja Europejska uznała, iż minimalnym standardem dla odbiorcy końcowego w zakresie przepustowości sieci jest 30Mb/s. Potrzeba tworzenia sieci dostępowych o takich parametrach wynika z konieczności konsekwentnego przechodzenia na innowacyjne sposoby wykorzystywania technologii TIK przez firmy, obywateli i administrację publiczną, np. wykorzystywanie mediów elektronicznych do świadczenia usług zdrowotnych (e-zdrowie), realizacji procedur sektora publicznego (e administracja), obsługi MŚP (e-nauczanie, e-biznes itd.) oraz koordynacji efektywnego wykorzystywania zasobów na obszarach miejskich (inteligentne miasta), a także ochrona dziedzictwa kulturowego poprzez cyfryzację.

Wśród głównych barier w realizacji przez samorzady tego typu przedsięwzięć są kwestie finansowe (**brak środków na inwestycje**), **bariery prawne, przepisy ochrony środowiska oraz trudności techniczne**. Jednak zaniechanie tego typu inwestycji doprowadzi do pogłębiania się wykluczenia cyfrowego niektórych grup społecznych.

Pomimo wyższego niż średnio w kraju odsetka firm posiadających dostęp do Internetu firmy z Lubelszczyzny w zasadzie jedynie biernie wykorzystują technologie informacyjno-komunikacyjne. Powszechność Internetu oraz coraz bardziej elastyczny infrastrukturalnie dostęp do tej sieci mają swoje odzwierciedlenie w ciągle rosnącej liczbie gospodarstw posiadających łącze internetowe w domu. Jednak oferta usług publicznych dostępnych dla obywatela czy inwestora jest zbyt ograniczona.

Przedsiębiorczość

W 2012 r. **liczba podmiotów gospodarczych przypadających na 10 tys.** mieszkańców wyniosła 767, plasując **województwo lubelskie na 15 miejscu** w Polsce. Populację wszystkich podmiotów gospodarczych (166 tys. podmiotów) w regionie stanowią w 95,7% podmioty zatrudniające od 0 do 9 osób, natomiast firm średnich zatrudniających od 10 do 49 osób jest 3,5%. Jednocześnie ponad 25% podmiotów wpisanych do rejestru REGON stanowią firmy zarejestrowane

na terenie Lublina. Region wyróżniał się do 2011 roku **stagnacją w rotacji liczby przedsiębiorstw**, co oznacza, że z jednej strony mało przedsiębiorstw było wyrejestrowanych, ale niewiele także powstawało. W 2011 roku zanotowano o 1,4 tys. więcej wyrejestrowanych²¹ niż nowo zarejestrowanych podmiotów, natomiast w 2012 saldo wynosiło ponad 4 tys. podmiotów. W latach 2005 – 2012 średnio rocznie notowano ponad 14 tys. nowo rejestrowanych przedsiębiorstw z najwyższą wartością ponad 17 tys. w roku 2010.

Niski poziom innowacyjności przedsiębiorstw oraz niska skłonność do innowacji przedsiębiorstw w regionie potwierdzone są faktem, iż ponad 67% nakładów na działalność innowacyjną ponoszą przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 250 osób. Duża liczba małych podmiotów o lokalnym charakterze w województwie lubelskim oraz profil prowadzonej działalności skutkuje niską konkurencyjnością całego sektora MŚP. Należy przy tym podkreślić iż potencjał innowacyjny innych (dużych) podmiotów rynku, na którym przedsiębiorstwo działa i z którymi jest także powiązane (np. przez sprzężenia w ramach cyklu produktu) może także wpływać na działalność innowacyjną MŚP. Bardzo mało nowych podmiotów podejmuje działalność w obrębie nowoczesnych usług i działalności innowacyjnej, zaś w dalszym ciągu zauważalne jest ukierunkowanie działalności w stronę sektora rolnego. Wynika to w znacznej mierze z braku finansowania (start-up, seed capital) i dostępu do wiedzy nt. prowadzenia działalności (szkolenia, inkubacja, internacjonalizacja). Województwo lubelskie charakteryzuje się **niską wydajnością pracy** mierzoną relacją wartości dodanej wytworzonej w poszczególnych sektorach gospodarki do liczby osób zatrudnionych w tych sektorach.

	Wydajność	pracy	ogółem
--	-----------	-------	--------

w województwie lubelskim kształtuje się na najniższym poziomie w kraju. **Największe dysproporcje** występują w przypadku **sektora rolniczego**, w przypadku którego przeciętna wydajność w kraju jest o **70% wyższa** niż w województwie lubelskim. W przypadku przemysłu różnica ta wynosi ok. 8% a budownictwa – ok. 5%. Jedynie w przypadku sektora obejmującego pośrednictwo finansowe oraz obsługę nieruchomości i firm wartość dodana na zatrudnionego była zbliżona, a nawet nieco wyższa od średniej krajowej.²²

Instytucjami wspierającymi działalność przedsiębiorstw oraz potencjalnych przedsiębiorców są ośrodki innowacji i przedsiębiorczości. Pod względem liczby IOP lubelskie zajmuje dobrą pozycję na tle innych województw (3,2 tys. przedsiębiorstw na 1 ośrodek – 3 miejsce w kraju). Na 50 ośrodków innowacji i przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie, większość to ośrodki szkolno-doradcze, zaliczane do „miękkich” form wsparcia przedsiębiorczości. Bardzo niska jest obecność instytucji parabankowych, uruchamiających źródła finansowania innowacji i przedsiębiorczości. Równie niska jest możliwość rozwoju w ramach preinkubatorów. Poza tym, wśród przedsiębiorców panuje niska

²¹ Wynika to między innymi z faktu przeprowadzenia w 2011 r. tzw. „czyszczenia rejestru REGON”. Ze względu na dane PESEL o zgonach osób fizycznych wykreślono wówczas z rejestru 3148 podmiotów.

²² „Uwarunkowania krajowej i międzynarodowej konkurencyjności województwa lubelskiego”, Wydawnictwo Ernst&Young, Warszawa 2011

skłonność do współpracy, zarówno z firmami krajowymi jak i zagranicznymi. Jak wykazały badania w ramach projektu RIS LUBELSKIE, **skłonność do podejmowania ryzyka związanego z budowaniem sieci** powiązań wertykalnych (pomiędzy przedsiębiorstwami), jak i horyzontalnych (pomiędzy różnymi typami podmiotów), **jest bardzo ograniczona**.²³ Tylko 5,1% przedsiębiorstw współpracuje z firmami zagranicznymi. Zasięg kontaktów biznesowych w regionie deklaruje najwięcej małych przedsiębiorstw (44,8%). Z kolei firmy duże w równym stopniu współpracują z innymi firmami w regionie i w kraju oraz z podmiotami z UE, jak też spoza obszaru UE.

W konsekwencji rynek regionalny charakteryzuje się niskim stopniem nasycenia innowacyjnymi przedsiębiorstwami, a większość firm zaliczana jest do branży średniej i niskiej techniki.²⁴ W znacznej mierze wynika to z tego, iż na Lubelszczyźnie popyt na produkty i usługi innowacyjne, które charakteryzują się wyższą wartością dodaną i w związku z tym wyższą ceną, jest niski, a rynek nie generuje potrzeb w tym zakresie. Niski poziom dochodów i wydatków gospodarstw domowych nie generuje popytu na produkty i usługi innowacyjne. Istotne jest zidentyfikowanie specjalizacji regionu, gwarantującej przewagę konkurencyjną wytwarzanych w regionie produktów i usług na rynku krajowym i w eksporcie.²⁵

Województwo lubelskie regularnie zajmuje **ostatnie miejsca** w rankingach **atrakcyjności inwestycyjnej województw** Polski. Przejawia się to m.in. w **szczątkowej obecności kapitału zagranicznego**. W 2011r. w województwie lubelskim funkcjonowały tylko 353 takie firmy, co stanowi jedynie 1,42% liczby tych przedsiębiorstw w Polsce.

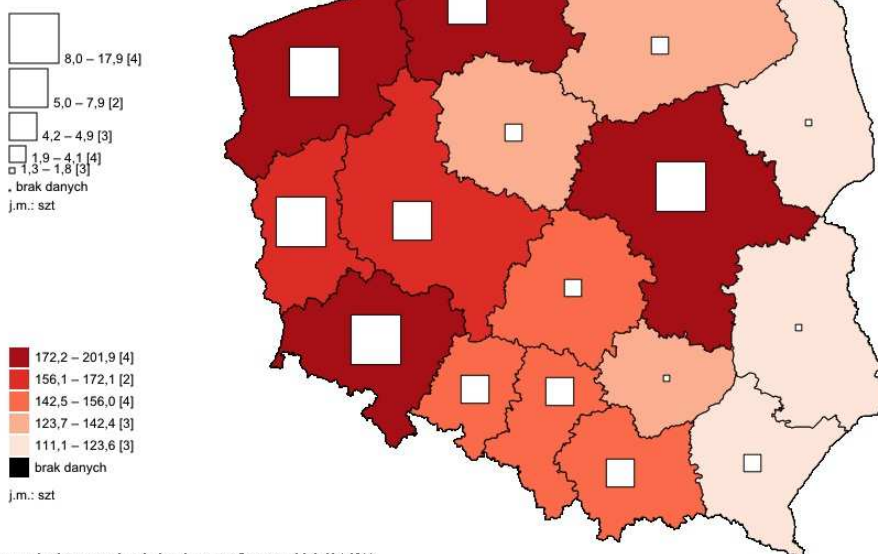
Mapa nr 7. Podmioty gospodarki zarejestrowane w rejestrze REGON i liczba podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego

²³ „Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego na lata 2007 – 2015”, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2008

²⁴ Niższy niż w kraju udział podmiotów prowadzących działalność usług wysokiej techniki (2,2% w regionie przy 3,2% w kraju) oraz usług rynkowych opartych na wiedzy (odpowiednio 9,6% i 12,2%)

²⁵ Diagnoza lubelskiego rynku innowacji- synteza ekspertyz na potrzeby RSI 2020, Załącznik do Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku, Departament Gospodarki i Innowacji, UMWL

Rok: 2011
 Kartogram: Liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym
 Kartodiagram: Podmioty z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. mieszkańców [szt]

Niewielka atrakcyjność inwestycyjna regionu znalazła odzwierciedlenie m.in. w decyzjach inwestorów dotyczących inwestowanego kapitału. W roku 2010 lubelskie zajęło jedenaste miejsce w kraju pod względem nakładów inwestycyjnych dokonywanych w przedsiębiorstwach (3,3% jego wartości we wszystkich województwach)²⁶.

Niewielka jest również liczba firm z listy największych przedsiębiorstw w kraju. Według rankingów²⁷ w 2011 r. w województwie lubelskim swoją siedzibę miało dziesięć przedsiębiorstw z grupy pięciuset firm w Polsce o największych przychodach ze sprzedaży. Występuje znikoma obecność inwestorów zagranicznych, którzy mogliby przyspieszyć akumulację oraz modernizację kapitału i sytuacja od roku 2005 nie zmienia się. Średniorocznie udział procentowy województwa lubelskiego w ogólnopolskim napływie **bezpośrednich inwestycji zagranicznych** kształtuje się na poziomie **1,2%**. Jednym z powodów niskiej oceny regionu lubelskiego jest **niedostateczna dostępność terenów inwestycyjnych**, które mogłyby stanowić miejsce lokalizacji działalności produkcyjnej. W roku 2012 jednostki samorządu terytorialnego wskazały 221 stref przedsiębiorczości do rozwoju przemysłu i usług, wśród których 153 stanowią tereny inwestycyjne typu greenfield, a ich powierzchnia ogółem wynosi 5148,74 ha. Tereny inwestycyjne typu brownfield występują w 48 strefach, a ich łączna powierzchnia stanowi 1562 ha²⁸.

²⁶ „Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2012” Centrum Analiz Regionalnych i Lokalnych, Warszawa, 2012

²⁷ Lista 500. Lista największych przedsiębiorstw w polskiej gospodarce. Rzeczpospolita

²⁸ Dane Biura Planowania Przestrzennego w Lublinie

Wciąż **niewielkie** jest też **zaangażowanie MŚP** z Lubelszczyzny w **działalność eksportowo- importową**. Tym samym nie są wykorzystywane szanse związane z zaspokajaniem popytu zewnętrznego. W eksporcie województwa lubelskiego znaczący jest udział branży spożywczej – 20,8%, chemicznej – 15,4%, meblarskiej – 8,3% oraz metalowej – 7,3%, jednak w żadnej z branż eksport z województwa lubelskiego nie osiągnął znaczących wartości udziału w eksporcie całego kraju.

W 2011 roku województwo lubelskie na tle pozostałych województw polskich pod względem **wartości eksportu** plasowało się na 14 pozycji, na 16 województw. Decyzja o wejściu na rynki międzynarodowe jest dla przedsiębiorstw decyzją podejmowaną w warunkach ryzyka. Identyfikacja czynników, które mają wpływ na podjęcie takiej decyzji stanowi istotne źródło informacji. Niski poziom eksportu w województwie lubelskim skłania do rozważania przyczyn takiego stanu rzeczy. Podczas badań²⁹ w ramach projektu „Badania i analizy zapotrzebowania na miejsca pracy w kontekście wspierania potencjału eksportowego województwa lubelskiego” zdefiniowane zostały czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, które decydują o podjęciu działalności eksportowej przez przedsiębiorstwa. Najważniejszy wpływ na podjęcie decyzji mają czynniki zewnętrzne, które są niezależne od przedsiębiorstw, są to: rosnące ceny surowców i materiałów, kursy walutowe (w tym wahania) oraz wzrost konkurencji ze strony dostawców innych dostawców krajowych oraz z innych krajów. W drugiej kolejności na podjęcie decyzji miały wpływ czynniki wewnętrzne, na które przedsiębiorcy mieli wpływ, czyli brak środków na unowocześnienie produkcji oraz trudności w znalezieniu pracowników o kluczowym znaczeniu.³⁰

Region charakteryzuje się niskim stopniem nasycenia przedsiębiorczością i znaczną koncentracją podmiotów gospodarczych w stolicy regionu i jej obszarze funkcjonalnym. Niska konkurencyjność i niskie zaawansowanie technologiczne przedsiębiorstw wynika głównie z ograniczonego dostępu do finansowania, oraz lokalnego charakteru firm będącego pochodną niekorzystnej struktury wielkościowej.

Niska konkurencyjność przedsiębiorstw z sektora MŚP województwa lubelskiego przekłada się na ich małą ekspansywność na inne rynki. Działalność przedsiębiorców w niedostatecznym stopniu jest wspierana przez instytucje otoczenia biznesu, choć liczbę OIP należy uznać za wystarczającą. Jednocześnie region charakteryzuje się niedostateczną dostępnością terenów inwestycyjnych, stanowiącą jedną z przyczyn niskiej atrakcyjności inwestycyjnej, a co za tym idzie nieznaną obecnością inwestorów zewnętrznych.

²⁹ „Uwarunkowania działalności eksportowej firm z województwa lubelskiego w świetle wyników badań terenowych”, będącego częścią projektu pt. „Badania i analizy zapotrzebowania na miejsca pracy w kontekście wspierania potencjału eksportowego województwa lubelskiego”, zleconego przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, konsorcjum firm Ernst & Young Business Advisory oraz PBS DGA

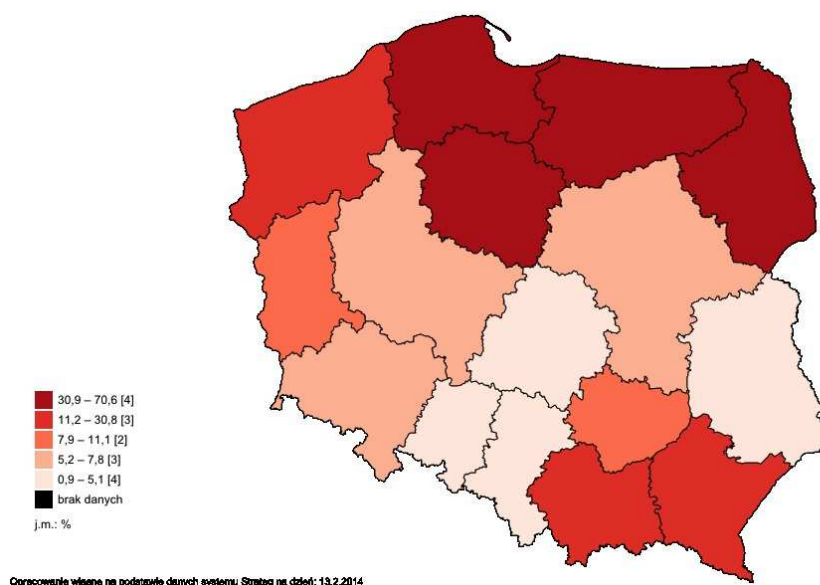
³⁰ „Czynniki decydujące o podjęciu działalności eksportowej na przykładzie województwa lubelskiego”, Aneta Karasek, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Ekonomiczny, Instytut Zarządzania

Poszanowanie energii (odnawialne źródła energii, efektywność energetyczna)

W roku 2012 na terenie województwa lubelskiego wyprodukowano 2100 GWh energii, co stanowiło zaledwie 1,3% energii wyprodukowanej w kraju. Ze względu na brak dużych wytwórców energii elektrycznej zlokalizowanych na obszarze województwa wskaźnik ten w ostatnich latach nie podlega zmianom. Z kolei zużycie energii elektrycznej w 2012r. wyniosło 5546 GWh i stanowiło 3,7% zużycia energii elektrycznej w kraju. Największymi konsumentami energii w województwie był przemysł (41,5% zużycia ogółem) oraz sektor gospodarstw domowych (25% zużycia ogółem). Jednocześnie Lubelskie należy do regionów o najwyższej średniej cenie energii elektrycznej³¹.

W strukturze wyprodukowanej energii elektrycznej w województwie jedynie 1,5% pochodzi z ze **źródeł odnawialnych**. Osiągnięta w 2012 r. wielkość 31,8 GWh stanowiła 0,18 % energii elektrycznej z OZE wyprodukowanej w kraju.

Mapa nr 8. Udział produkcji energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych w produkcji energii elektrycznej ogółem (%)

Wzrost produkcji energii z OZE jest możliwy dzięki efektywnemu zagospodarowaniu istniejącego potencjału oraz zmniejszeniu podstawowych barier (ograniczenia finansowe potencjalnych inwestorów, zła jakość systemów przesyłowych). Jako najbardziej perspektywiczne

³¹ <http://zaklad.energetyczny.w.interia.pl>

źródła energii odnawialnej w Lubelskiem należy traktować biomasę oraz energię słoneczną. Ponadto potencjalne źródła stanowi wykorzystanie energii wody, wiatru i energii ziemi.

W przypadku **biomasy** czynnikiem decydującym jest dostępność surowca i możliwości zorganizowania jej podaży. Do głównych źródeł pozyskiwania biomasy należą:

- celowe uprawy roślin energetycznych (jednoroczne i wieloletnie plantacje energetyczne),
- organiczne pozostałości i odpady produkcji rolniczej,
- odpady powstające w przemyśle rolno – spożywczym,
- odchody z ferm hodowlanych (gnojowica, obornik) wykorzystywane do fermentacji metanowej – surowiec dla biogazowni.

Całkowity, wstępnie oszacowany potencjał (potencjalne możliwości regionu) biomasy pochodzenia rolniczego, możliwy do wykorzystania na cele energetyczne w województwie lubelskim, jest wysoki i stanowi równowartość około 28,0 PJ energii rocznie (w kraju 260,0 PJ), co stanowi ok. 11,0 % energii krajowej. W tym bilansie najwięcej energii można pozyskać z odpadów produkcji rolniczej (słoma i siano) - ok. 15,0 PJ energii rocznie; następnie z celowych upraw wieloletnich roślin energetycznych - 11,0 PJ oraz potencjalnej biomasy odpadowej z produkcji zwierzęcej (odchody zwierzęce) - 1,0 PJ i potencjalnej biomasy odpadowej z przemysłu rolno-spożywczego - ok. 1,0 PJ energii rocznie.

W przypadku **energii słonecznej** podstawowym atutem jest położenie województwa w rejonie, który obok pasa nadmorskiego, uznawany jest za najlepszy w Polsce do produkcji energii jak i do szerokiego wykorzystywania ogniw fotowoltaicznych. Potencjał ten określany roczną gęstością mocy promieniowania słonecznego w obszarze regionu waha się w granicach od ok. 1050 do ok. 1150 kWh/m², podczas gdy w kraju potencjał ten zasadniczo zawiera się w przedziale 950 kWh/m² - 1150 kWh/m²³²

Poważnym czynnikiem ograniczającym rozwój OZE w regionie jest **stan sieci elektroenergetycznej**. Wynika to zarówno z niskiej gęstości sieci jak i przestarzałej infrastruktury. Sieci przesyłowe są zdekaptalizowane w 70-80 %, co obniża znacznie bezpieczeństwo regionu oraz możliwości przyłączania nowych źródeł energii, w tym tych opartych na źródłach odnawialnych. Sieci dystrybucyjne wysokiego napięcia zapewniają co prawda dostawy energii elektrycznej, jednakże ok. 40 % pracuje na granicy wyeksploatowania. Wiek ponad 76 % sieci wynosi 20 lat i więcej, z czego ok. 40 % to sieci ponad trzydziestoletnie. Za sprawą wykonywanych sukcesywnie prac remontowo-modernizacyjnych ich stan określa się obecnie jako dobry i dostateczny. Największym problemem jest stan sieci średniego napięcia wybudowanych w większości na początku lat siedemdziesiątych w ramach powszechnej elektryfikacji. 80% linii ma ponad 20 lat, a mały przekrój przewodów ogranicza możliwości przesyłu. Ciągi sieciowe SN są długie i zasilają rozległe tereny, co powoduje, iż często występują na nich spadki napięć przekraczające wartości dopuszczalne. Podobny problem

³² Program rozwoju odnawialnych źródeł energii dla województwa lubelskiego, Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie

dotyczy sieci niskiego napięcia, która jest w znacznym stopniu zamortyzowana, w związku z czym na ok. 30 obwodach występuje okresowo zaniżone napięcie. Udział wiejskiej sieci średniego oraz niskiego napięcia w strukturze sieci elektroenergetycznej regionu jest znacznie większy od średniej krajowej, a ogólna długość wiejskich linii jest jedną z największych w kraju. Wynika to głównie z rozproszonej struktury osadniczej. Problemy systemu energetycznego nie ograniczają się jedynie do kwestii przesyłu. Tak samo **niekorzystnie przedstawia się struktura wiekowa urządzeń elektroenergetycznych**. Wiek ponad 60 % stacji 110/SN przekracza 20 lat, a 52,3 % stacji wymaga modernizacji w nowoczesną aparaturę cyfrową. Obecnie tylko ok. 30 % stacji jest wyposażona w nowoczesną aparaturę. Stan techniczny i parametry stacji transformatorowych są często decydującym czynnikiem dla możliwości przyłączenia nowych rozproszonych źródeł energii. Dodatkowe uwarunkowanie stanowią właściwości poszczególnych instalacji, których charakterystyka pracy uzależniona jest od rodzaju wykorzystywanej energii odnawialnej. Każde źródło charakteryzuje się innymi właściwościami i oddziaływaniem na sieć elektroenergetyczną. Wymaga to dostosowania odpowiednio sieci przesyłowej i dystrybucyjnej, gdyż obiekty energetyki odnawialnej i sieci infrastruktury elektroenergetycznej są elementami współzależnymi.

Struktura źródeł wytwarzania energii w województwie oraz działalność przemysłu oddziałują na **stan powietrza atmosferycznego**. Szacuje się, że główny wpływ na stan czystości powietrza wywiera emisja powierzchniowa (ok.50%) związana z wykorzystaniem konwencjonalnych źródeł energii.

Według danych GUS za 2012 rok, emisja zanieczyszczeń do powietrza z 91 zakładów szczególnie uciążliwych wynosiła 2,439 tys. ton pyłów (4,2% emisji krajowej) oraz 5 578,8 tys. ton gazów (2,5% emisji krajowej). Udział wyemitowanych zanieczyszczeń pyłowych stanowił 4,2% a gazowych 2,4% emisji krajowej i sytuuje województwo lubelskie na miejscu 12 zarówno pod względem emisji pyłów i gazów z zakładów szczególnie uciążliwych. Zakłady szczególnie uciążliwe znajdujące się na terenie województwa stanowiły około 5,1% zakładów tego rodzaju w Polsce. Spośród nich 58 posiadało urządzenia do redukcji zanieczyszczeń pyłowych i 10 do redukcji zanieczyszczeń gazowych. Emisje podstawowych zanieczyszczeń do powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych – dwutlenku siarki, tlenków azotu i pyłów – zmniejszyły się w latach 2000-2012 r. odpowiednio o około 48%, 13% i 74% w stosunku do 2000 r. W przypadku emisji dwutlenku węgla tendencja zmian w poszczególnych latach była niejednoznaczna, odnotowywano zarówno spadki, jak i wzrosty.

W 2011 r. wyemitowane do powietrza **zanieczyszczenia pyłowe**, pochodzące z procesów spalania paliw stanowiły około 63% całkowitej emisji pyłów. Duży problem stanowi zanieczyszczenie powietrza pyłem PM10, zjawisko to nasila się szczególnie w sezonie grzewczym.

Przekroczenia standardów dla pyłu PM10 notowane są w największych miastach regionu (Lublin, Biała Podlaska, Chełm, Zamość, Puławy) oraz Radzyniu Podlaskim³³.

Ograniczenie zużycia energii, przekładające się na ograniczenie emisji gazów cieplarnianych, może się odbywać w drodze **zwiększania efektywności energetycznej budynków i procesów technologicznych** a także przez budowę lokalnych, małych źródeł energii produkujących zarówno energię elektryczną, jak i ciepło na potrzeby lokalne. Budynki w województwie lubelskim nadal mają słabą izolację termiczną, niską wydajność źródeł ciepła oraz niedobór mierników ciepła. Poprawa efektywności energetycznej w budownictwie użyteczności publicznej i sektorze mieszkaniowym dzięki termomodernizacji budynków i szeregu innych działań (np. w zakresie ogrzewania, wentylacji, ewentualnego chłodzenia, przygotowania ciepłej wody i oświetlenia pomieszczeń), pozwala zaoszczędzić od około 30-40% do 70% zużywanej energii cieplnej, a sektor ten wciąż ma najwyższy udział procentowy w zużyciu energii.

Zużycie energii elektrycznej na przestrzeni ostatnich lat ciągle wzrasta (o 424 GWh w latach 2005 -2012) stąd tak **ważne jest osiągnięcie wysokiej efektywności energetycznej** przedsiębiorstw, modernizacji i wprowadzania nowych energooszczędnych materiałów, urządzeń i systemów instalacyjnych zarówno do procesów produkcji jak i eksploatacji. Istotnym elementem poprawy efektywności ekonomicznej sektora energetycznego, jak również zmniejszenia jego negatywnego oddziaływania na środowisko poprzez redukcję emisji substancji szkodliwych jest rozwijanie kogeneracji z OZE.

Potencjał województwa związany z produkcją energii ze źródeł odnawialnych pozostaje jak dotąd nie w pełni wykorzystany. Wynika to z ograniczeń finansowych potencjalnych inwestorów, problemów prawnych oraz technicznych (niedostosowane sieci elektroenergetycznych do odbioru energii ze źródeł rozproszonych). Działalność przemysłu, a przede wszystkim popularność wykorzystania konwencjonalnych źródeł energii do celów grzewczych powodują wprowadzanie zanieczyszczeń do atmosfery. Jednym ze sposobów nazmniejszenie tej emisji jest ograniczanie zużycia energii. Dotyczy to zarówno procesów produkcyjnych stosowanych w przedsiębiorstwach, jak i sektora budownictwa, który wciąż ma najwyższy udział procentowy w zużyciu energii.

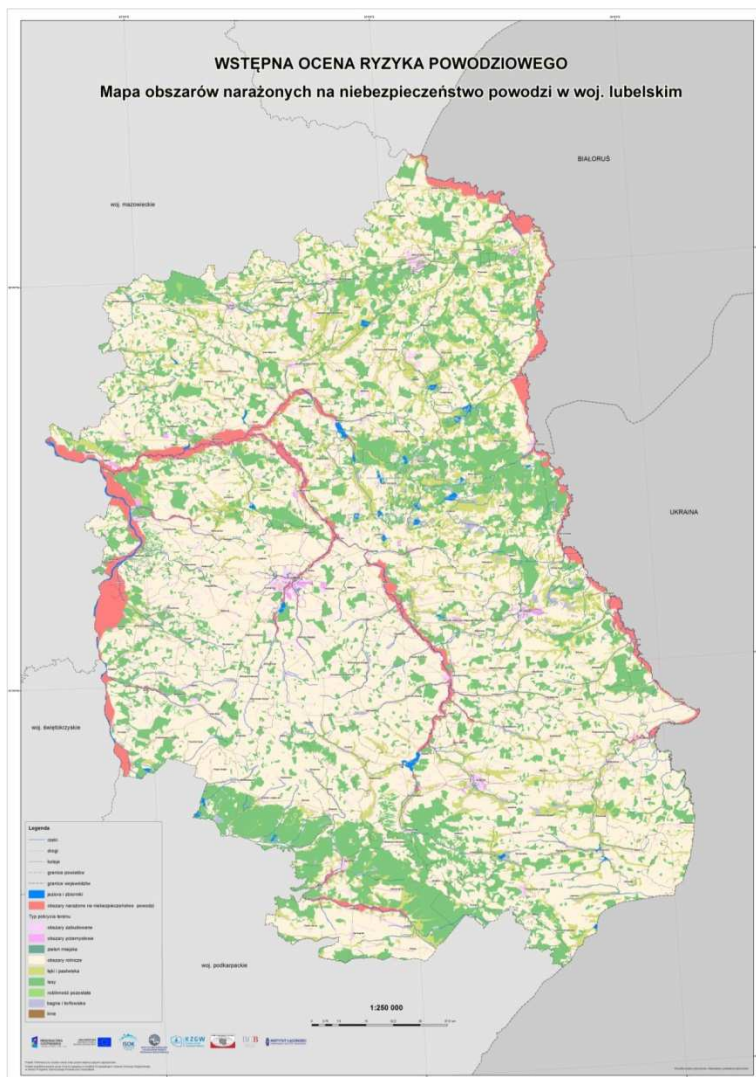
³³ „Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego 2012”, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Lublinie

Przeciwdziałanie skutkom zmiany klimatu

Zwiększenie częstotliwości i skali występowania powodzi, suszy oraz innych katastrofalnych zjawisk klimatycznych jest następstwem zmiany klimatu.

W województwie lubelskim **istnieje wysokie prawdopodobieństwo występowania klęsk żywiołowych**. Zjawiska powodziowe mogą występować na głównych rzekach: Wiśle, Bugu i Wieprzu. Ponadto na terenach wyżyn lessowych (Wyżyna Lubelska i Roztocze) występuje zagrożenie gleb erozją wodną i wietrzną. Północno-wschodnie fragmenty województwa **mają niedobory wody i ujawniają się tam w ostatnich latach skutki suszy**. Obserwuje się coraz częstsze pojawianie się ekstremalnych zjawisk pogodowych: burze, silne wiatry i „trąby powietrzne”, intensywne opady lub przedłużający się brak opadów.

Mapa nr 9. Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi w województwie lubelskim

Źródło: Wstępna ocena ryzyka powodziowego. Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej

Na **infrastrukturę związaną z regulacją stosunków wodnych i ochroną przeciwpowodziową** na terenie województwa (dane GUS wg stanu na rok 2010) składa się:

- 183 km wałów przeciwpowodziowych (ok. 65% wzdłuż Wisły, ok. 9% wzdłuż Wieprza, ok. 6% wzdłuż Bugu i ok. 20% wzdłuż innych rzek) tworzących obszary chronione o łącznej powierzchni 26,6 tys. ha (ok. 85% znajduje się w dolinie Wisły),

- sztuczne zbiorniki wodne o łącznej pojemności użytkowej 66 433 dam³ stanowiącej 25% pojemności tego typu zbiorników w kraju),

- 22 stacje pomp odwadniających obszary o łącznej powierzchni 18,8 tys. ha.

Obiekty melioracji podstawowej wymagające odbudowy lub modernizacji stanowią:

- odcinki rzek o łącznej długości 1 289 km, wały przeciwpowodziowe o długości 124 km,

- zbiorniki wodne o łącznej pojemności 21 187 m³ (32% łącznej pojemności wszystkich zbiorników),

- 2 stacje pomp odwadniających.

Głównym obiektem systemu ochrony przeciwpowodziowej w województwie lubelskim jest **zbiornik retencyjny w Nieliszu** (powiat zamojski) na rzece Wieprz przekazany do użytkowania pod koniec 2008 r. Na terenie województwa występują także urządzenia małej retencji wodnej w postaci sztucznych zbiorników wodnych, stawów rybnych oraz budowli piętrzących na ciekach i rowach. Podstawowymi zadaniami takich urządzeń jest magazynowanie i rozprowadzenie wody dla nawodnienia użytków rolnych. Powierzchnia nawodnień w województwie wynosi 47 718 ha.

Istotne jest ukierunkowanie rozwoju małej retencji wodnej, uwzględniającej nie tylko wymagania ochrony przyrody i krajobrazu ale również potrzeby rolnictwa i wypoczynku.

Istniejąca **infrastruktura przeciwpowodziowa rzeki Wisły** w województwie lubelskim jest w **złym stanie technicznym**. W przeważającej większości została wykonana w latach 20 – 30-tych ubiegłego stulecia i nie odpowiada warunkom technicznym jakim powinny odpowiadać budowle hydrotechniczne. Korpusy wałów są za niskie (wypłylenie się międzywał wskutek osadzania się rumowiska rzecznoego), ponadto mają one niewłaściwe zagęszczenie i uszczelnienie oraz za mały przekrój poprzeczny oraz słabe podłoże na którym są posadowione. Stan techniczny obwałowań przeciwpowodziowych na odcinkach o łącznej długości 60,75 km - stanowiących 46,4% ogólnej ilości obwałowań objętych oceną w 2010 roku - stwarza lub może stwarzać **zagrożenie bezpieczeństwa** zarówno dla ludności (potencjalnie 11 tys. osób przewidywanych do ewakuacji) jak i terenów przez nie chronionych o powierzchni całkowitej 16499 ha.³⁴

Wzrost zagrożenia powodzią jest w dużej mierze rezultatem źle prowadzonych i niewystarczających zalesień, niewłaściwie prowadzonych zabiegów agrotechnicznych, niepotrzebnych regulacji rzek oraz rosnącej zabudowy technicznej powodujących zmniejszanie

³⁴ Ocena stanu zagrożenia powodziowego przeprowadzona przez Wojewódzki Inspektorat Nadzoru Budowlanego w Lublinie, Lublin 2011

zdolności retencyjnej zlewni. Z istniejących dużych zbiorników retencyjnych dla celów ograniczenia fali powodziowej może być przydatny jedynie zbiornik Nielisz na rz. Wieprz. Natomiast zbiorniki retencyjne w systemie Kanału Wieprz-Krzna **nie spełniają roli przeciwpowodziowej**.

Zły stan techniczny infrastruktury przeciwpowodziowej oraz **niedostateczne wyposażenie w sprzęt do prowadzenia akcji służb ratowniczych** potwierdziły katastrofalne powodzie w 1997 r., 1998 r., 2001 r. oraz w 2010 r. Jak wynika ze statystyki KG PSP za rok 2010, na terenie województwa lubelskiego wystąpiło 6³⁵ zjawisk katastrofalnych związanych z wystąpieniem powodzi. W trakcie trwania powodzi 2010 roku zniszczenia były znaczne a szkody materialne i społeczne bardzo poważne. Według danych Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego ogólne straty powodziowe na wiosnę i w lecie 2010 roku wyniosły w województwie 229,8 mln zł. W tej kwocie mieszczą się straty w mieniu prywatnym w wysokości 147,9 mln zł, straty przedsiębiorstw 18,8 mln zł, straty jednostek samorządowych 16,9 mln zł, straty w „rzekach i ciekach wodnych”, tj. głównie w wałach i pompowniach 27,9 mln zł oraz inne mniejsze pozycje. **Poszkodowanych przez powódź** było 2707 rodzin, w tym ewakuowano 1170 rodzin.³⁶ Jednocześnie niemal połowa powierzchni województwa (47,85%) obejmującej północną i wschodnią część regionu zaliczana jest do strefy o największych zagrożeniach suszą. Przeciwdziałanie skutkom zmniejszania się zasobów dobrej jakości wód powierzchniowych i przesuszenia gleb stanowi jeden z głównych problemów nie tylko na Lubelszczyźnie ale w całym kraju. Z uwagi na rolniczy charakter regionu jest on szczególnie narażony na **występowanie zagrożeń związanych z pożarami upraw rolnych i łąk**. W 2012 roku odnotowano blisko 600 tego typu zdarzeń (16,3% zanotowanych tego typu zdarzeń w Polsce). Biorąc pod uwagę, iż OSP mogą podjąć **najszybszą interwencję na zagrożonych obszarach** koniecznym wydaje się ich wyposażenie w specjalistyczny sprzęt niezbędny do skutecznego prowadzenia akcji.

Zasoby wód powierzchniowych Lubelszczyzny są niezbyt duże, co wynika ze słabo rozwiniętej sieci rzecznej i zmiennej wielkości odpływu zarówno w układzie przestrzennym, jak i sezonowym a ich zanieczyszczenie poprzez spływy roztopowe i deszczowe, spływy z kanalizacji deszczowej, przemysłowej i rolnicze dość znaczne. O wielkości zasobów wodnych świadczy m.in. wskaźnik dostępności wody dla ludności i gospodarki narodowej (wyrażony ilorazem średniego rocznego odpływu), który w Polsce wynosi ok. 1600 m³/miesz./r., wobec ok. 4500 m³/miesz./r. średnio w Europie. Zasoby wód powierzchniowych województwa lubelskiego należą do najniższych w kraju o czym świadczy przytoczony wskaźnik dostępności wody, który wynosi ok. 1300 m³/miesz./rok. **Deficyty wody utrzymują się na znacznych obszarach**, szczególnie w rejonie oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna oraz w zlewniach większości lewostronnych dopływów Bugu. Największe zagrożenie wystąpieniem suszy obejmuje zlewnię Bugu oraz północną część zlewni Wieprza. Obecny stan zabezpieczenia przed suszą województwa lubelskiego jest niewystarczający. Zbiorniki retencyjne przeznaczone do prowadzenia nawodnień zlokalizowane są w rejonie Kanału

³⁵ Dane statystyczne Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej [źródło: www.kgppsp.gov.pl]

³⁶ <http://www.wzmiuw.lublin.pl/publikacje/155-informacja-powod-2010>.

Wieprz – Krzna, a ich pojemność użytkowa wynosi 45,94 hm³. Na pozostałych obszarach nie ma zbiorników retencyjnych. Urządzenia służące nawadnianiu użytkowane były w niewielkiej ilości, w głównej mierze pobór wody służył zasilaniu stawów rybnych.

Na terenie województwa występują znaczne obszary zagrożone występowaniem powodzi i podtopień. Jednocześnie niemal połowa powierzchni województwa obejmującej północną i wschodnią część regionu zaliczana jest do strefy o największych zagrożeniach suszą. Głównym wyzwaniem z zakresie przeciwdziałania zmianom klimatu obok infrastruktury służącej zarządzaniu wodami jest wyposażenie właściwych służb ratowniczych w sprzęt do prowadzenia akcji pozwalających na zapobieganie skutkom oraz sprawne reagowanie na skutki klęsk żywiołowych.

Gospodarka odpadami

W roku 2012 odpady komunalne pochodzące z gospodarstw domowych na terenie województwa lubelskiego liczyły 247 567,51 ton i stanowiły niespełna 4% odpadów tego typu zebranych w kraju.

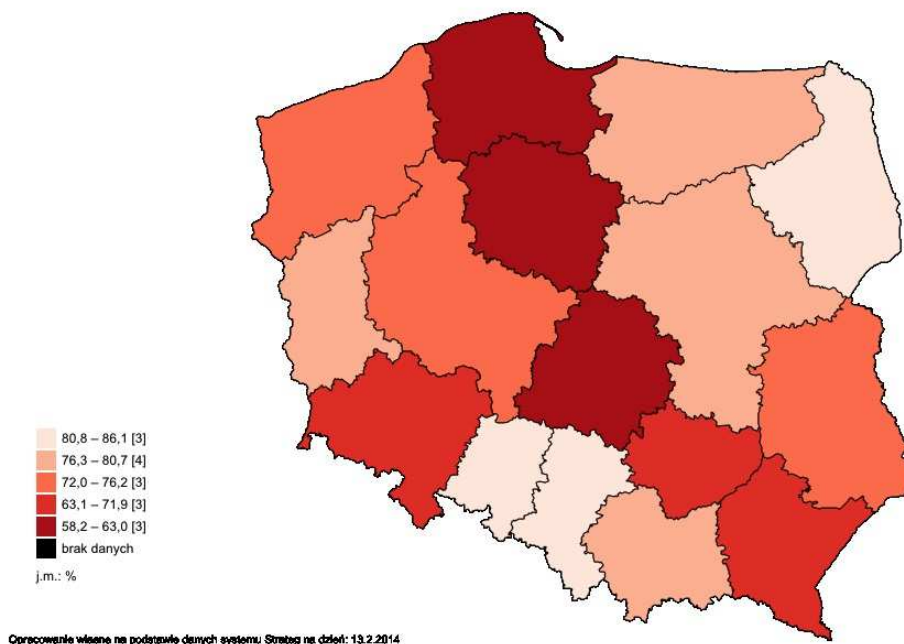
W województwie lubelskim w roku 2012 na 1 mieszkańca przypadało 233 kg wytworzonych odpadów komunalnych, natomiast ilość zebranych odpadów komunalnych przypadająca na 1 mieszkańca kształtowała się na poziomie 160 kg, stanowiąc 68,8% oszacowanej ilości odpadów wytworzonych. Niższa ilość zebranych odpadów od wytworzonych wynika z faktu, że tylko 64,3% mieszkańców Lubelszczyzny było objętych zorganizowaną zbiórką odpadów (w kraju udział ten wyniósł 80%).

Udział **odpadów zebranych selektywnie** w ogólnej ilości zebranych odpadów komunalnych wzrósł z 9,3% w roku 2011 do 10,4% w roku 2012, co plasowało województwo na **7 miejscu w kraju**. W 2012 r. w województwie lubelskim zebrano selektywnie i wysegregowano z frakcji suchej 36 tys. ton odpadów komunalnych. Znaczącą część zebranych tą metodą odpadów stanowiły: szkło 32,5%, odpady biodegradowalne 20,4%, papier i tektura 16,8% oraz tworzywa sztuczne 14,8%. W okresie ostatnich sześciu lat ilość odpadów zebranych selektywnie w województwie lubelskim wzrosła ponad dwukrotnie. Mimo tego **udział odpadów zebranych selektywnie i wysegregowanych z frakcji suchej był niewielki**, co znajduje swoje uzasadnienie w ograniczonej dostępności do tej formy zbierania odpadów, niewystarczającej ilości zakładów zajmujących się ich przetwarzaniem oraz słabymi działaniami informacyjno-promocyjnymi związanymi z gospodarką odpadami i promocją segregacji, czyli niską świadomością ekologiczną mieszkańców.

W województwie lubelskim zdecydowana większość (78,3%) zmieszanych odpadów

komunalnych została zdeponowana na zorganizowanych składowiskach, podczas gdy procent składowania dla Polski wynosił 68,9%.

Mapa nr 10. Udział masy składowanych odpadów komunalnych w masie zebranych odpadów komunalnych (%)

Widoczny jest znaczący **wzrost udziału zebranych odpadów poddanych metodzie mechaniczno-biologicznego unieszkodliwiania odpadów** z 5,0% w 2011 roku do 20,8% w 2012 roku. Znaczący udział w województwie lubelskim w unieszkodliwianiu odpadów metodą MBP odnotowano głównie w Lublinie oraz powiecie kraśnickim, na które przypadało ponad 70% zebranych w województwie odpadów poddanych tej metodzie unieszkodliwiania. Zjawisko miejscowego występowania procesu MBP jest ściśle powiązane z usytuowaniem zakładów posiadających instalacje do mechaniczno-biologicznego przetwarzania odpadów.

W 2012 roku wśród 40 funkcjonujących składowisk z instalacjami służącymi do odgazowywania aż 95% stanowiły te, w których gaz składowiskowy uchodził do atmosfery. Tylko jedno składowisko posiada instalację umożliwiającą spalanie ujętego gazu składowiskowego. Dzięki temu odzyskuje się około 388 tys. kWh energii elektrycznej.

Na koniec roku 2012 w województwie lubelskim funkcjonowało **58 czynnych kontrolowanych składowisk na których unieszkodliwiane są odpady komunalne**. Składowiska te zajmowały łączną powierzchnię prawie 124 ha. Składowiska te stanowiły 11% wszystkich składowisk w kraju (więcej znajdowało się jedynie na terenie województwa mazowieckiego). Konieczne jest zwiększenie ilości zbieranych selektywnie odpadów niebezpiecznych występujących w strumieniu

odpadów komunalnych, dostosowanie funkcjonujących składowisk do wymogów przepisów prawnych oraz zamknięcie składowisk nie spełniających tych wymagań oraz wyeliminują praktyki nielegalnego składowania odpadów a także budowa i modernizacja zakładów zagospodarowania odpadów we wszystkich dziewięciu zaplanowanych w województwie lubelskim regionach gospodarki odpadami.

W województwie lubelskim na koniec 2012 roku istniało 115 dzikich wysypisk, których ponad 60% zlokalizowanych była na terenach wiejskich. W tym samym czasie zlikwidowano 104 tego typu wysypiska, z których zebrano ponad 670 ton odpadów. Najwięcej bo aż 40 nielegalnych wysypisk zlikwidowano w powiecie lubelskim, tj. 38% wszystkich tego typu wysypisk w województwie. Odpady komunalne zebrane podczas likwidacji dzikich wysypisk w 2012 roku liczyły 679,2 tony i stanowiły poniżej 1% ogółu odpadów zebranych w kraju.

Odpady powstające w sektorze gospodarczym stanowią największy strumień odpadów wytwarzanych w województwie lubelskim (90%). Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2012 r. wytworzono 6 272,4 tys. Mg odpadów pochodzenia przemysłowego, czyli 5% ogólnej ilości tych odpadów wytworzonych w Polsce. Na terenie województwa lubelskiego w latach 2005– 2012 zaobserwowano **wzrost ilość wytwarzanych odpadów przemysłowych**. Pod tym względem od szeregu lat przoduje powiat łączyński generujący ok. 64 wszystkich odpadów wytworzonych w województwie (w tym Lubelski Węgiel Bogdanka S.A.- odpowiadający za 60% ogółu odpadów przemysłowych rocznie).

Chociaż wytworzone odpady na terenie województwa zostały poddane głównie procesom odzysku, to widoczny jest znaczny spadek do 60,8% w 2011 r. i 63,7% w 2012 r. odpadów odzyskanych w stosunku do poprzednich lat (z 94,3% w 2005 roku). Natomiast zwiększył się procent odpadów składowanych na składowiskach do 34,3% w 2011 r. i 35,4% w roku 2012, podczas gdy w kraju składowano ponad 21% odpadów przemysłowych.³⁷

Według Raportu Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska o stanie środowiska województwa lubelskiego w 2012 roku na terenie województwa eksploatowane **były 3 składowiska przyjmujące odpady niebezpieczne zawierające azbest**: Srebrzyszcze – Chełm, Piaski Zarzecze II – Kraśnik I Poniatowa Wieś. Spośród wymienionych jedynie składowisko w Kraśniku (Piaski Zarzecze II) jest w stanie przyjmować znaczne ilości odpadów azbestowych, na które w 2012 roku trafiło blisko 95% odpadów zawierających azbest. Pojemność aktualnie istniejących składowisk „tradycyjnych” zapewnia możliwość składowania na nich ok. ¼ ilości zinwentaryzowanych wyrobów zawierających azbest z terenu województwa lubelskiego, co jest równoznaczne z zaspokojeniem potrzeb w tym zakresie przez okres najbliższych 5 lat. Dotychczasowe tempo usuwania materiałów azbestowych nie jest wystarczające. Na przestrzeni ostatnich 8 lat (2005 – 2012) tego typu zabiegom poddano jedynie niespełna 11% odpadów z ogólnej ilości wyrobów azbestowych zinwentaryzowanych na terenie

³⁷ *Gospodarka odpadami komunalnymi w województwie lubelskim w 2012 roku*, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin sierpień 2013

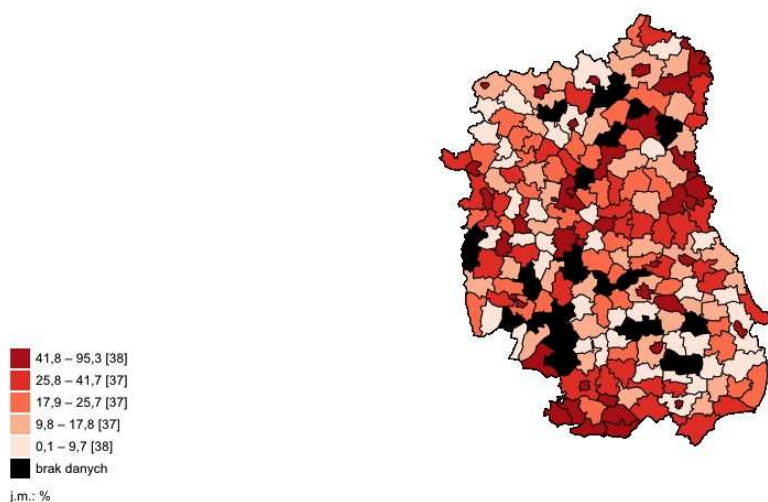
województwa. Na podstawie inwentaryzacji zaktualizowanej w 2010 r. określono, że na terenie województwa lubelskiego znajduje się ponad 808 tys. Mg wyrobów zawierających azbest, z czego większość - ponad 804 tys. Mg - w obiektach należących do osób fizycznych. Są to głównie materiały budowlane w postaci pokryć dachowych i ich odpadów zgromadzonych na posesjach. Najgorsza sytuacja jest na obszarach wiejskich, gdzie motywacje zdrowotne i racje społeczne mogą okazać się niewystarczające wobec braku środków finansowych oraz perspektyw na ich uzyskanie w przyszłości, wymagają szczególnego wsparcia finansowego.

Prowadzone od wielu lat działania w zakresie gospodarki odpadami nie doprowadziły jeszcze do zbudowania w województwie pełnego systemu. Głównym problemem w województwie jest zbyt wysoka ilość odpadów komunalnych poddawanych składowaniu. Słabe działania informacyjno-promocyjne, brak wyrobionych wśród mieszkańców nawyków selekcji, a przede wszystkim niewystarczająca ilość zakładów zajmujących się przetwarzaniem odpadów wysegregowanych skutkują stosunkowo niskim udziałem odpadów poddanych odzyskowi. Mało popularne są rozwiązania służące wykorzystaniu gazu powstającego na składowiskach. Przy braku odpowiednich działań w perspektywie kilku lat może wystąpić problem z możliwością składowania materiałów azbestowych.

Infrastruktura komunalna

Województwo lubelskie charakteryzuje się dość **niskim wskaźnikiem skanalizowania**. Według danych GUS długość sieci kanalizacyjnej w 2012 r. w województwie lubelskim wyniosła 5323,9 km i stanowiła 4% ogółu sieci w kraju. Udział ludności korzystającej z kanalizacji wyniósł 49,3%, co jest wskaźnikiem wyraźnie niższym niż krajowy (64,3%). Zauważalna jest znacząca dysproporcja w wyposażeniu w infrastrukturę kanalizacyjną na terenie regionu. W 2012 r. na obszarach wiejskich województwa lubelskiego udział korzystających z kanalizacji wynosił zaledwie 17 % i był ponad **pięciokrotnie niższy niż w miastach**, przy czym 24 gminy wiejskie i 8 obszarów wiejskich gmin miejsko-wiejskich nie było w ogóle w nią wyposażonych. Pod względem tempa rozwoju sieci kanalizacyjnej w ostatnich latach, wyróżniał się powiat zamojski, w którym jej długość zwiększyła się ponad dwukrotnie oraz powiaty radzyński i bialski ze wzrostem długości tego typu sieci przekraczającym 50%.

Mapa nr 11. Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej w 2012 r. (%)

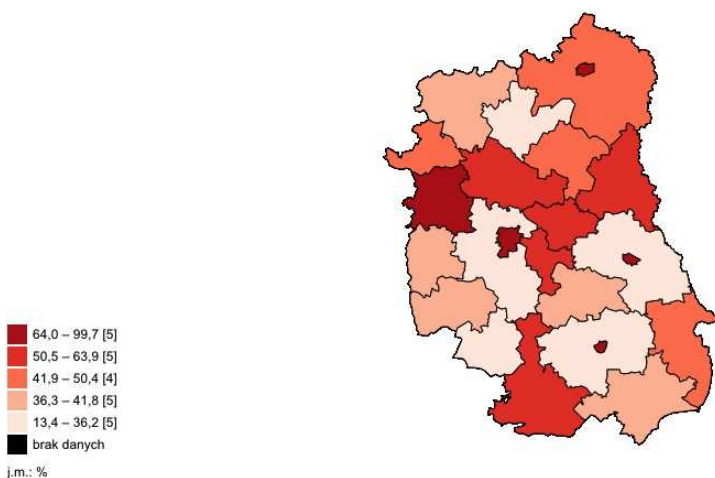
Opracowanie własne na podstawie danych systemu/ Strateg na dzień: 13.2.2014

Ścieki odprowadzane siecią kanalizacyjną w roku 2012 wynosiły w miastach 41,7 hm³ zaś na terenach wiejskich 6,6 hm³ co plasowało region na 11 miejscu w kraju. Na terenie województwa niespełna 76% gmin obsługiwanych jest przez oczyszczalnie ścieków. Korzysta z nich 54,9% mieszkańców. Wskaźnik ten w porównaniu z rokiem 2002 wzrósł o 10,7%, jednak jest obecnie **jednym z najniższych w kraju** (obok województw świętokrzyskiego i małopolskiego), znacznie odbiegającym od średniego wskaźnika krajowego, który wynosi 68,6%. W skali lokalnej najwyższy wskaźnik osób korzystających z oczyszczalni wyróżnia największe miasta województwa, tj. miasta na prawach powiatu – Lublin (96,4%), Chełm (99,7%), Zamość (88%) i Biała Podlaska (98,5%). Jednocześnie najniższy wskaźnik, nieprzekraczający 30,0%, występuje w powiatach ziemskich zamojskim (13,4%), lubelskim (21,1%) i chełmskim (26,3%).

W 2011 roku na obszarach wiejskich do kanalizacji sanitarnej odprowadzono niemal 15% więcej ścieków niż w latach poprzednich, podczas gdy w miastach zrzucano ich o 6,9% mniej.

Nie wszystkie obszary zamieszkałe podłączone są do sieci kanalizacyjnej, **część ścieków odprowadzana jest do systemów przydomowych** (zbiorników bezodpływowych lub przydomowych oczyszczalni ścieków). W województwie lubelskim oczyszczanie przydomowe liczyły 14 188 sztuk w roku 2011, większą ilość odnotowały jedynie dwa województwa (kujawsko-pomorskie oraz mazowieckie). Zbiorniki bezodpływowe stanowiły 181 551 sztuk zaś stacje zlewni liczyły 85 obiektów. Urządzenia służące do gromadzenia nieczystości ciekłych na terenie województwa stanowił prawie 8% wszystkich urządzeń w kraju.

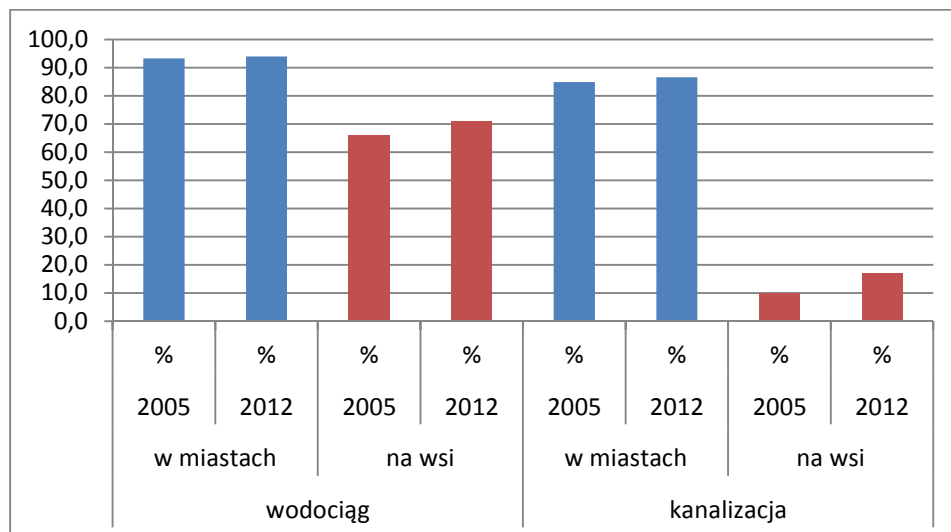
Mapa nr 12. Odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków w 2012 r. (%)

Opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień: 13.2.2014

Województwo lubelskie charakteryzowało się nieco niższą od średniej krajowej dynamiką przyrostu sieci wodociągowej, której długość zwiększyła się o 8,7% w ostatnich 5 latach. Obecnie w województwie lubelskim **źródłem zaopatrzenia wodociągów sieciowych są niemal wyłącznie zasoby wód podziemnych**. Z wód powierzchniowych korzystały tylko wodociągi w powiecie łączyńskim. W 2011r. z wodociągów sieciowych korzystało blisko 94% mieszkańców miast województwa lubelskiego oraz 71,1% mieszkańców wsi (o 5 p.proc. więcej niż w 2005r.). Nadal wyraźnie widoczna jest **dysproporcja pomiędzy zwodociągowaniem miast i terenów wiejskich**.

Wykres nr 2. Korzystający z instalacji w % ogółu ludności.

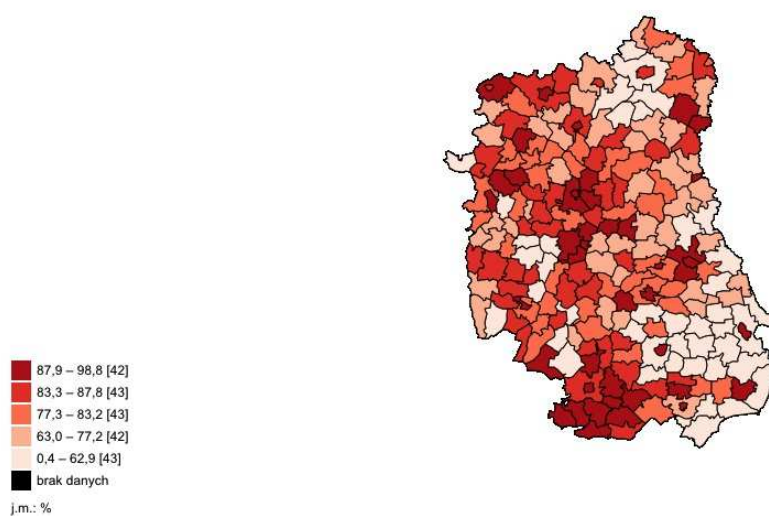

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W kilku gminach wskaźnik nie przekracza 10%. Wśród powiatów najniższe wskaźniki (poniżej 75,0%) występują w powiatach zamojskim (53%), hrubieszowskim (57,8%), bialskim (69,3), chełmskim (70,3%), tomaszowskim (73,2%), lubelskim (74,1%) i janowskim (74,3%).

W każdej gminie funkcjonował co najmniej 1 wodociąg sieciowy, przy czym w powiatach zamojskim i hrubieszowskim istotna część mieszkańców pobierała wodę z własnych studni, często przy wykorzystaniu lokalnego wodociągu.

Mapa nr 13. Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej w 2012 r. (%)

Opracowanie własne na podstawie danych systemu Strabag na dzień: 13.2.2014

W 2012 r. wysokie **zużycie gazu sieciowego** w gospodarstwach domowych, w przeliczeniu na 1 mieszkańca przekraczające 80m³, odnotowano w miastach: Lublinie i Zamościu oraz powiatach podregionu lubelskiego i puławskiego (lubelskim, świdnickim, puławskim i ryckim). W 2011 r. w miastach położonych na trasach przebiegu gazociągów wysokoprężnych: Świdniku, Kraśniku i Poniatowej, udział ludności korzystającej z gazu sieciowego przekraczał 90,0%. Obszary wiejskie odznaczały się natomiast bardzo słabym wyposażeniem mieszkań w gaz sieciowy. W 2012 r., korzystało z niego zaledwie 14,1% mieszkańców wsi województwa lubelskiego, to jest o ponad jedną trzecią mniej niż średnio w Polsce.

Województwo lubelskie charakteryzuje się wyraźnym zróżnicowaniem pod względem dostępności ludności do sieciowych urządzeń infrastruktury. Znaczące dysproporcje widoczne są w relacji miasto-wieś, z niekorzyścią dla obszarów wiejskich. Ponadto sieć kanalizacji sanitarnej rozwijano zbyt wolno w stosunku do rosnących potrzeb związanych z rozwojem sieci wodociągowych. Utrudnia to osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu wód powierzchniowych i podziemnych województwa.

Ochrona różnorodności biologicznej

Krajobraz województwa lubelskiego cechują trzy pasy krajobrazowe rozdzielone wyraźnymi, naturalnymi granicami. Na północy jest to granica nizin środkowopolskich i wyżyn południowopolskich, natomiast na południu pas wyżyn i obniżeń przedgórskich. Do terenów nizinnych należą: Polesie Lubelskie, Polesie Wołyńskie i częściowo Kotlina Sandomierska oraz Nizina Południowo-Podlaska, a do terenów wyżynnych należą: Wyżyna Lubelska, Wyżyna Wołyńska, Roztocze, Kotlina Pobuża. Najcenniejszą pod względem przyrodniczym częścią regionu jest Polesie, w tym Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Roztocze z Puszcą Solską oraz doliny Wisły oraz Bugu.

Na terenie województwa występuje **wiele obszarów oraz obiektów prawnie chronionych tworzących system ochrony przyrody**. Wśród cennych przyrodniczo obszarów należy wyróżnić występowanie w obrębie Poleskiego Parku Narodowego ostoi wodno – błotnej (ramsarskiej), która zapewnia ochronę obszarom mokradłowym, mającym znaczenie międzynarodowe, jako środowisko życia ptactwa wodnego. Poza Poleskim Parkiem Narodowym do wpisania na listę ostoi wodno – błotnych wytypowano również ostoję Środkowej Wisły z Jeziorem Piskory oraz Chełmskie Torfowiska Węglanowe. **Zabezpieczanie cennych przyrodniczo obszarów**, szczególnie obszarów wodno-błotnych należy do kluczowych działań, gdyż walory środowiska przyrodniczego i krajobraz kulturowy należą do najważniejszych potencjałów endogenicznych regionu.

Na terenie województwa lubelskiego znajduje się rezerwat biosfery UNESCO, tj. Polesie Zachodnie, które ma zostać docelowo trójpaństwowym Międzynarodowym Rezerwatem Biosfery

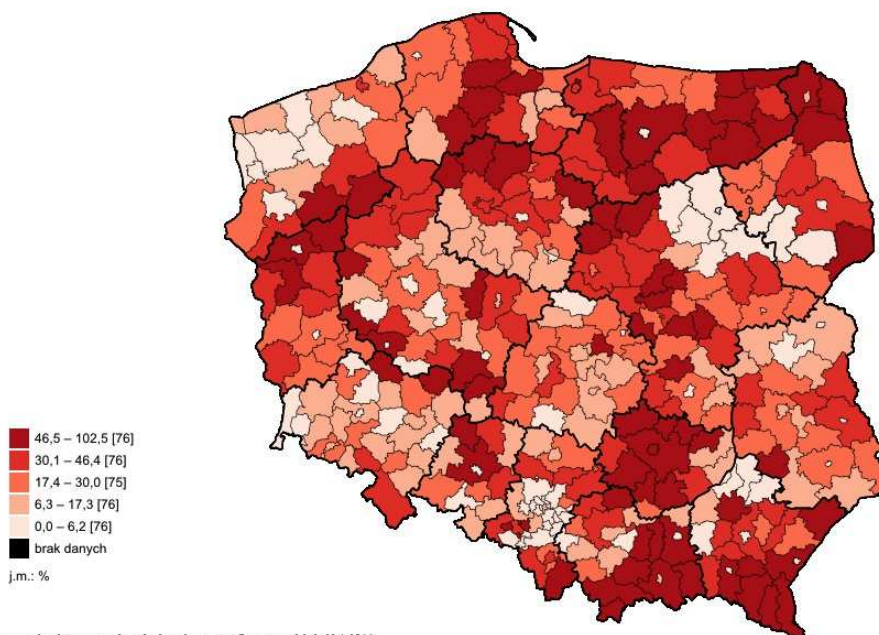
(MRB) obejmującym przygraniczne obszary Polski, Ukrainy i Białorusi. Natomiast obszar Roztocze – Puszcza Solska jest na etapie projektowania w celu utworzenia Rezerwatu Biosfery „Roztocze – Puszcza Solska”, który ma tworzyć dwupaństwowy Międzynarodowy Rezerwat Biosfery ze stroną ukraińską.

Według danych GUS (stan na 2012 r.) obszary prawnie chronione zajmują 570 164,2 ha, co stanowi 22,8% powierzchni województwa.

W granicach województwa lubelskiego, wyróżniono następujące formy ochrony przyrody:

- 2 parki narodowe (Poleski, Roztoczański),
- 17 parków krajobrazowych,
- 17 obszarów chronionego krajobrazu,
- 87 rezerwatów przyrody,
- 23 obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO),
- 101 specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO),
- 1513 pomników przyrody,
- 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
- 148 użytków ekologicznych,
- 315 stref ochrony zwierząt,
- 3 strefy ochrony roślin,
- 4 stanowiska dokumentacyjne

Mapa nr 14. Udział powierzchni obszarów chronionych w powierzchni ogółem w 2012 r. (%)

Opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień: 13.2.2014

W ramach sieci NATURA 2000 na terenie województwa, wyznaczono 23 ostoje ptasie (OSO) o powierzchni 335 843,4 ha (co stanowi 13,4% powierzchni województwa), oraz 101 ostoi siedliskowych (SOO) o łącznej powierzchni 163 375,2 ha, co stanowi 6,5% powierzchni województwa.³⁸

Liczba **gatunków ginących i zagrożonych** w województwie lubelskim wynosi 408, co stanowi 23% flory Lubelszczyzny³⁹. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowią gatunki muraw i zarośli kserotermicznych (123), ale także łąk (45), wód (34), torfowisk (44) oraz fitocenoz upraw (20). Zatem istotne są działania zmierzające do zachowania zagrożonych wyginięciem gatunków oraz przywracanie drożności korytarzy ekologicznych, aby umożliwić prawidłowe funkcjonowanie sieci NATURA 2000, a co się z tym wiąże do kształtowania i upowszechniania postaw społecznych sprzyjających ochronie zarówno przyrody jak i środowiska oraz postaw proekologicznych poprzez szeroko rozumianą edukację ekologiczną.

Wspieranie zielonej infrastruktury ma wpływ na ruch turystyczny na obszarach cennych przyrodniczo – zapewniającą z jednej strony lepszą ochronę wartości przyrodniczych, a jednocześnie przyczyniającą się do **zwiększenia atrakcyjności turystycznej** tych obszarów.

W obrębie województwa znajdują się **3 Transgraniczne Obszary Chronione (TOCH)**, które stwarzają możliwość objęcia ochroną obszarów o sporych walorach przyrodniczych na wschodnim pograniczu Polski z Białorusią i Ukrainą. Do powyższych obszarów należą:

- Przełom Bugu położony na pograniczu polsko – białoruskim obejmujący odcinek doliny Bugu z parkiem krajobrazowym „Podlaski Przełom Bugu”;
- Polesie Zachodnie położone na pograniczu polsko – ukraińskim obejmujący Poleski Park Narodowy oraz 5 parków krajobrazowych, natomiast po stronie ukraińskiej Szacki Park Narodowy i 3 projektowane parki krajobrazowe;
- Rostocze położone na pograniczu polsko – ukraińskim obejmujący Rostoczański park Narodowy i 4 parki krajobrazowe, natomiast po stronie ukraińskiej rozległy rezerwat przyrody „Rostocze” oraz 2 projektowane parki krajobrazowe.

Pomimo stosunkowo wysokiego udziału obszarów chronionych województwo nie jest wolne od problemów związanych z degradacją jego fragmentów. W roku 2012 grunty zdewastowane i zdegradowane liczyły 3127 ha, z czego 2925 ha stanowiły grunty zdewastowane a 201 ha grunty zdegradowane (9 miejsc w kraju).

Grunty zrekultywowane w ciągu roku na terenie województwa liczyły zaledwie 29 ha z czego 22 ha zrekultywowane zostały na cele rolnicze a pozostałe 6 ha na cele leśne. Grunty zagospodarowane w ciągu roku stanowiły 16 ha i przeznaczone były w całości na cele rolnicze. Gorszy wynik uzyskały jedynie województwa dolnośląskie i świętokrzyskie.

³⁸ Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego

³⁹ Według „Listy gatunków roślin naczyniowych zagrożonych na terenie województwa lubelskiego”

Kluczowym wyzwaniem w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu jest zabezpieczenie cennych obszarów, szczególnie obszarów wodno-błotnych i leśnych oraz sieci Natura 2000, a także przywracanie naturalnego charakteru zdegradowanych obszarów cennych przyrodniczo, przywracanie i zachowanie ciągłości korytarzy ekologicznych. Jednocześnie zagrożeniem dla atrakcyjności przyrodniczej regionu jest zmniejszająca się różnorodność biologiczna środowiska na poziomie genetycznym, gatunkowym i siedliskowym, wywołana nadmierną ekspansją człowieka oraz czynnikami naturalnymi i zanieczyszczeniem środowiska.

Dziedzictwo kulturowe

Na terenie województwa znajduje się zespół urbanistyczny Starego Miasta w Zamościu jako jedyny dotychczas zabytek Lubelszczyzny wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Ponadto, na tzw. prezydenckiej liście zabytków uznanych za Pomniki Historii Państwa Polskiego znajdują się: historyczny zespół miasta Zamość w zasięgu obwarowań XIX-wiecznych, Kazimierz Dolny wraz z okolicznymi miejscowościami, zespół pałacowo - parkowy w Kozłowiec oraz historyczny zespół architektoniczno – urbanistyczny Lublina. Warto podkreślić, iż trzy znajdujące się w Lublinie obiekty: kościół św. Stanisława wraz z klasztorem dominikanów, kościół Św. Trójcy i pomnik Unii Lubelskiej zostały wpisane na Listę Dziedzictwa Europejskiego jako symbol europejskich idei integracyjnych, ponadnarodowego dziedzictwa demokracji i tolerancji oraz dialogu kultur między Wschodem a Zachodem. Dodatkowo, na Lubelszczyźnie znajduje się cały szereg unikalnych, małomiasteczkowych zespołów miejskich i układów urbanistycznych, często z cennymi zabytkami architektury i przyrody.

Jednym z elementów dziedzictwa kulturowego regionu, świadczącym o jego potencjale, jest **wielokulturowość**, której ślady do dziś są widoczne głównie w zabytkach sakralnych i nekropoliach. Na terenie województwa znajdują się świątynie katolickie, grecko - katolickie, prawosławne, ewangelickie i synagogi oraz żydowskie domy modlitwy.

Ekspozycją elementów dziedzictwa kulturowego zajmują się głównie skanseny (Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, w mniejszym stopniu Skansen Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi), społeczności lokalne, ośrodki kultury, a w przypadku kulinariów – cieszące się dużym powodzeniem targi czy gale kuchni regionalnej i inne. Ponadto na terenie regionu działają ośrodki rzemiosła i sztuki ludowej, których głównym zadaniem jest wspieranie zanikających zawodów, takich jak: plecionkarstwo i wikliniarstwo, kowalstwo, garncarstwo, tkactwo, rzeźba ludowa, malarstwo i plastyka obrzędowa. Działające w tradycyjnej formie ośrodki przemysłów kultury stanowią nie tylko atrakcję turystyczną, ale mogą być źródłem dochodu dla zaangażowanych w działania mieszkańców Lubelszczyzny.

W roku 2012 w **wojewódzkim rejestrze zabytków** zarejestrowanych było 3 531 obiektów nieruchomości oraz 799 zabytków ruchomych (7 miejsce w Polsce).⁴⁰

Wśród zabytków nieruchomości województwa ok. 25 % ich ogólnej liczby **wymaga gruntownych remontów i prac rewaloryzacyjnych**. Obecnie najbardziej palącym problemem jest znalezienie nowego, najczęściej prywatnego właściciela, zdolnego do przeprowadzenia właściwej konserwacji lub rewaloryzacji tych obiektów. Konserwacja oraz zabezpieczenia przed kradzieżą i zniszczeniem ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego stanowi również istotny problem. Specyficzne problemy generują obiekty drewniane, wymagające m. in. szczególnej ochrony przeciwpożarowej, w tym zakładania instalacji alarmowej, często kolidującej z zabytkowym charakterem takich obiektów.

Na terenie województwa lubelskiego w 2012 r. funkcjonowały 43 muzea (w tym 15 w gestii samorządów), 5 teatrów, 10 galerii i salonów sztuki, 28 kin oraz 1 filharmonia. Liczba zwiedzających muzea spadła od 2005 roku o 16%, liczba widzów w kinach wzrosła ponad dwukrotnie, zaś widzów w teatrach wzrosła średnio o 6% w odniesieniu do roku 2009.

Na obszar kultury znaczący wpływ ma sytuacja gospodarcza regionu (dochody gospodarstw domowych oraz jednostek samorządu terytorialnego). **Udział przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych na rekreację i kulturę** był w województwie lubelskim bardzo niski, przy czym rósł nieprzerwanie z poziomu 37,10 zł w 2005 r. (14 miejsce w kraju) do 68,71 zł w roku 2012 (12 pozycja).

Wydatki samorządów na kulturę w województwie w przeliczeniu na mieszkańca (włącznie z transferami między JST) były poniżej średniej krajowej, która w roku 2011 wynosiła 176,84 zł. Województwo cechuje dość silne zaangażowanie społeczeństwa w działalność organizacji pozarządowych w zakresie kultury. Sytuacja ta dotyczy w dużej mierze Lublina i środowisk organizacji pozarządowych, młodzieżowych, uczniowskich, studenckich, ale też starszych, co w znamienity sposób wykazały zmagania o uzyskanie miana Europejskiej Stolicy Kultury 2016.

Bogate dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne jak i niematerialne, w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi tworzą warunki do tworzenia interesujących ofert dla miłośników rekreacji, turystyki kwalifikowanej, ale również lecznictwa sanatoryjnego. Wybitnymi walorami turystyczno-wypoczynkowymi odznaczają się zwłaszcza:

- rejon Nałęczowa (jedno z dwóch w województwie uzdrowisk), Kazimierza Dolnego i Puław z Kazimierskim Parkiem Krajobrazowym obejmującym przełom Wisły i unikatowe wąwozy lessowe;
- Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie – jedno z największych skupisk jezior (poza strefą pojezierzy: Mazurskiego i Pomorskiego), z 68 jeziorami o powierzchni większej niż 1 ha

⁴⁰ Dane GUS. W wykazie obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych (rejestr B) znajduje się 11 383 obiektów (według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa). Ponadto w rejestrze zabytków archeologicznych (rejestr C) wpisano 164 zabytków.

(w tym 4 jeziora ponad 100 ha), z kompleksami leśnymi i miejscowościami wypoczynkowymi: Okuninka, Firlej i Białka;

- Roztocze – odosobniony fragment wyżyny, z urozmaiconą rzeźbą terenu, kompleksami leśnymi o składzie gatunkowym zbliżonym do naturalnego (Roztoczański Park Narodowy).

Według danych GUS w 2012 r. w turystycznych obiektach noclegowych na terenie województwa lubelskiego na **10 tys. ludności przypadało średnio 90 miejsc noclegowych**. Największą liczbą miejsc noclegowych w relacji do liczby mieszkańców dysponowały powiaty: włodawski (606 miejsc noclegowych na 10 tys. ludności) i puławski (348), natomiast najmniejszą powiat kraśnicki (5) oraz radzyński (12). Turystyczne obiekty noclegowe na terenie województwa to obiekty średniej wielkości dysponujące przeciętnie 58 miejscami. Wśród turystycznych obiektów noclegowych najliczniejszą grupę stanowiły obiekty hotelowe (hotele, motele, pensjonaty i inne tego rodzaju), których udział wyniósł 38,7% oraz ośrodki wczasowe (12,2%). Obiekty te dominowały również w strukturze oferowanych miejsc noclegowych (hotele 24,1%, a ośrodki wczasowe 15,0%)

W 2012 roku udzielono 1 531,6 tys. noclegów turystom odwiedzającym województwo lubelskie co stanowiło 2,5% noclegów udzielonych w kraju. Od 2005 roku liczba udzielonych noclegów wzrosła w województwie lubelskim o 23,6% przy 27,6% wzroście średnio w kraju. Występuje **wyraźna koncentracja** udzielonych noclegów w powiatach puławskim (36,6%) i mieście Lublin (19,1% wszystkich udzielonych noclegów w województwie).

W 2012 r. największy ruch turystyczny (30,4% wszystkich udzielonych noclegów) przypadał na miesiące wakacyjne, tj. w lipiec i sierpień. Wśród osób zameldowanych w turystycznych obiektach noclegowych 15,2% (105 tys. osób) stanowili turyści zagraniczni, podczas gdy w kraju odsetek ten wyniósł 22,0%. Poprawa jakości bazy oraz rozwinięcia istniejącej oferty stanowią szansę na **pozyskanie większej ilości turystów zagranicznych**.

Biorąc pod uwagę, iż osoby niepełnosprawne stanowią znaczną grupę turystów o specjalnych potrzebach, dla których turystyka i krajoznawstwo – ze względu na funkcje zdrowotne, poznawcze, społeczne – ma niezwykle istotne znaczenie, ważne są zmiany techniczne istniejącej infrastruktury kulturowej i turystycznej poprawiające dostępność dla osób niepełnosprawnych.

Województwo lubelskie charakteryzuje bogate dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne jak i niematerialne, oraz wysokie walory przyrodnicze, które racjonalnie wykorzystane mogą posłużyć wykreowaniu atrakcyjnych produktów turystycznych. Wśród zabytków nieruchomych (obiektów rezydencjonalnych) województwa ok. 25 % ich ogólnej liczby wymaga gruntownych remontów i prac rewaloryzacyjnych. Rekultywacji i rewitalizacji wymagają występujące w województwie tereny po dawnych zakładach przemysłowych i jednostkach wojskowych.

Środowisko miejskie

Województwo należy do **najsłabiej zurbanizowanych w kraju**, o czym świadczy rzadka sieć miast (43 ośrodki) i niski udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie mieszkańców (46,4%). Co prawda policentryczny układ miast jest zjawiskiem korzystnym, jednak ośrodki są w większości niewielkie, słabo rozwinięte gospodarczo i nie zapewniają właściwej obsługi ludności w województwie. Dodatkowo od kilku lat obserwuje się spadek siły ekonomicznej 18 miast regionu (44% ogólnej liczby miast). Cechą charakterystyczną miejskiej sieci osadniczej jest jej wielofunkcyjność. Zdecydowana większość miast charakteryzuje się zrównoważoną strukturą zatrudnienia w poszczególnych gałęziach gospodarki. Miastem **o największym potencjale gospodarczym** jest stolica województwa Lublin. Jest ośrodkiem o największej w województwie skali zatrudnienia w produkcji przemysłowej oraz ośrodkiem obsługi biznesu o randze krajowej i wykształconych funkcjach zewnętrznych, w tym zwłaszcza w zakresie usług ochrony zdrowia, kultury, szkolnictwa wyższego i nauki oraz naukowo-badawczej i obsługi turystyki. Miastami o wykształconych funkcjach zewnętrznych, lecz w stopniu wyraźnie słabszym niż w Lublinie, są ośrodki subregionalne: Biała Podlaska, Chełm, Zamość i Puławy. Miasta te, a zwłaszcza Puławy, są ośrodkami **o dużej skali zatrudnienia w produkcji przemysłowej**. Posiadają również ukształtowaną **funkcję obsługi turystyki**, w Zamościu posiadającą rangę międzynarodową. Są one także ważnymi ośrodkami obsługi biznesu. Ze względu na położenie na ważnych szlakach komunikacyjnych oraz stosunkowo bliską odległość od granicy państwa, w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu wykształciła się funkcja obsługi transgranicznej, a w Białej Podlaskiej również funkcja transportowa. Na przestrzeni ostatnich lat w ośrodkach tych nastąpił znaczący rozwój szkolnictwa wyższego, jednak obecnie tylko Puławy posiadają ukształtowaną funkcję naukowo - badawczą. W pozostałych miastach uczelnie spełniają w głównej mierze funkcję edukacyjną.⁴¹

W województwie lubelskim występują **zdegradowane obszary wymagające rekultywacji i rewitalizacji**. W ogólnej powierzchni 3 075 ha gruntów wymagających rekultywacji – 2 872 ha to grunty zdewastowane, a 203 ha grunty zdegradowane (stan na 2011r.). Rekultywacji i rewitalizacji wymagają także występujące w województwie tereny po dawnych zakładach przemysłowych i jednostkach wojskowych oraz obszary popegeerowskie. Dewastacja i degradacja dotyka **zarówno obszary miejskie, jak i wiejskie**. Przyczyn degradacji niniejszych obszarów upatrywać można m.in. w **utracie ich dotychczasowych funkcji społeczno-gospodarczych** wynikającej z kumulacji negatywnych zjawisk gospodarczych (tj. np. niski poziom przedsiębiorczości, wysokie bezrobocie, niska jakość infrastruktury technicznej) i społecznych (tj. np. niski dostęp do usług publicznych, depopulacja, ubóstwo, natężenie zjawisk patologicznych).

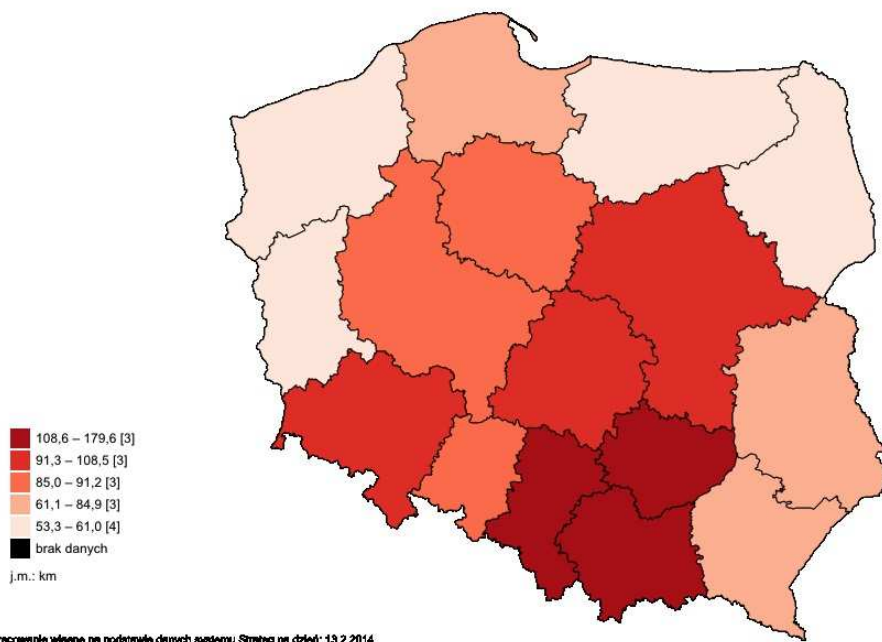
⁴¹ *Zmiana Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego. Uwarunkowania wewnętrzne. Synteza.* Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, 2011

Historycznie ukształtowana sieć osadnicza charakteryzuje się rzadką siecią miast, wśród których wiele nie jest w stanie zapewnić odpowiedniej obsługi otaczającym je obszarom. Przemiany gospodarcze z początku lat 90. ubiegłego wieku przyczyniły się do upadku przemysłu i degradacji przestrzeni miejskich. Mimo podejmowanych działań wiele ośrodków wciąż boryka się z problemami degradacji społecznej oraz fizycznej części miast.

Transport i komunikacja

Podstawowym problemem ograniczającym sprawność ruchu drogowego w województwie lubelskim jest brak autostrad, **niewystarczająca sieć dróg ekspresowych oraz obwodnic**. Według danych GUS województwo lubelskie w 2012 r. charakteryzowało się najniższym wskaźnikiem gęstości dróg ekspresowych w kraju. Niekorzystne uwarunkowania rozwoju regionu wynikają m.in. z nierównomiernego rozłożenia sieci dróg krajowych i wojewódzkich. Gęstość dróg publicznych o nawierzchni twardej w Polsce wyniosła w 2012r. 89,8 km/100 km², a w województwie lubelskim 82,4 km/100 km² (11 miejsce w kraju). Szczególnie **słabą dostępnością transportową** charakteryzują się północno – wschodnie i południowe krańce regionu.

Mapa nr 15. Drogi o twardej nawierzchni na 100 km² (km)

Długość dróg publicznych w województwie lubelskim w roku 2012 wynosiła ponad 34 tys. km (60,5 % - nawierzchnia twarda, 39,5 % - nawierzchnia gruntowa) przy czym 1 059,6 km to drogi krajowe, 2 209,7 km wojewódzkie, 9 238,5 km – powiatowe, a 8 181,3 km - gminne.

Na obszarze województwa lubelskiego sieć dróg krajowych tworzą:

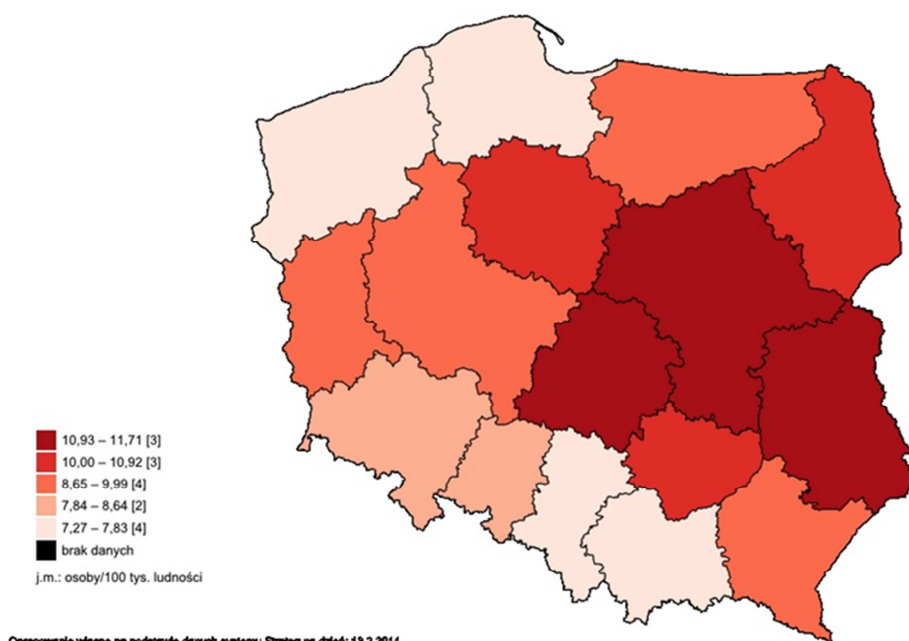
- drogi międzynarodowe:
 - droga krajowa nr 2 (E30) (Siedlce) – Biała Podlaska – Terespol – wschodnia granica państwa,
 - droga krajowa nr 12 (E373) Lublin - Piaski – Chełm – Dorohusk – wschodnia granica państwa,
 - droga krajowa nr 17 (E372) (Warszawa/Zakręt) – Kurów – Lublin – Piaski – Krasnystaw – Zamość – Tomaszów Lubelski – Hrebenne – wschodnia granica państwa,
- drogi krajowe o znaczeniu międzyregionalnym i regionalnym:
 - nr 19 (Białystok) – Międzyrzec Podlaski – Kock – Lubartów – Lublin – Kraśnik – Janów Lubelski – (Rzeszów),
 - nr 48 (Tomaszów Mazowiecki) – Dęblin – Moszczanka – Kock,
 - nr 63 (Siedlce) – Łuków – Radzyń Podlaski – Wisznice – Sławatycze – granica państwa,
 - nr 68 wschodnia granica państwa – Kukuryki – Wólka Dobryńska - (droga nr 2),
 - nr 74 (Ożarów) – Annopol – Kraśnik – Janów Lubelski – Frampol – Gorajec – Szczebrzeszyn – Zamość – Hrubieszów – Zosin – granica państwa,
 - nr 76 (Garwolin) – Stoczek Łukowski – Łuków,
 - nr 82 Lublin – Cyców – Włodawa – granica państwa.

Stan nawierzchni dróg krajowych był zróżnicowany w poszczególnych regionach kraju. Województwo lubelskie według klasyfikacji złego stanu nawierzchni raportu przygotowanego przez Departament Studiów Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad **zajął 6 miejsce w kraju**⁴².

Województwo lubelskie, według danych Komendy Głównej Policji, charakteryzuje się **jedną z wyższych liczbą wypadków drogowych** (w 2012 r. - 1 625) oraz liczbą ofiar śmiertelnych w wypadkach (243). Jednocześnie województwo w 2012 r. charakteryzowało się systematycznie poprawiającymi się choć wciąż **jednymi z najwyższych w kraju wskaźników ofiar śmiertelnych** na 100 tys. pojazdów (17,03 osób – spadek o blisko połowę w stosunku do roku 2005), ofiar śmiertelnych na 100 tys. mieszkańców (11,21 – spadek o 25%) oraz niższym od średniej krajowej wskaźnikiem ofiar wypadków rannych na 100 tys. pojazdów (131,58 osób). Miejscami koncentracji wypadków są odcinki najważniejszych dróg regionu, zwykle o największym natężeniu ruchu. Pod względem ryzyka indywidualnego sieć dróg krajowych w województwie lubelskim zajmuje **ostatnie miejsce w Polsce**.

⁴² „Raport o stanie technicznym sieci dróg krajowych na koniec 2011 roku”, GDDKiA

Mapa nr 16. Liczba ofiar śmiertelnych w wypadkach drogowych na 100 tys. mieszkańców

Według oceny **stanu technicznego nawierzchni na drogach wojewódzkich** blisko 41% stan dróg określono jako zły, 27% niezadowolający zaś 32% dobry. W latach 2007 – 2010 rozbudową lub przebudową objętych zostało ok. 88 km dróg, na ok. 231 km wykonano zabiegi remontowe, natomiast ok. 167 km poddano regeneracji nawierzchni. Wszystkie te działania spowodowały, że w stosunku do lat poprzednich odnotowano wzrost ilości dróg w stanie dobrym i zadowolającym (klasa A i B) oraz zmniejszenie ilości dróg w stanie złym jednak 41% dróg **do natychmiastowego remontu** to ilość w dalszym ciągu bardzo wysoka.

Skrócenie czasu przejazdu pomiędzy najważniejszymi ośrodkami w województwie jest gwarancją rozwoju lokalnego. Niezbędna staje się sukcesywna rozbudowa infrastruktury transportowej, warunkującej dostępność komunikacyjną oraz stymulującej rozwój gospodarczy, konieczny do wyrównania zapóźnień cywilizacyjnych miast regionu. Średni czas dojazdu do najbliższego miasta pełniącego istotne funkcje o charakterze subregionalnym w przypadku miast województwa lubelskiego wyniósł 36,8 minuty⁴³. Najlepszą dostępnością w tej kategorii charakteryzuje się Świdnik oraz Kazimierz Dolny. Z kolei najgorszą dostępnością komunikacyjną i transportową spośród miast województwa lubelskiego charakteryzują się oddalone od głównych szlaków komunikacyjnych i peryferyjnie położone miasta wschodniej Zamojszczyzny (Łaszczów, Tyszowce) oraz Roztocza (Krasnobród, Zwierzyniec, Józefów i Tarnogród). Miasta te należą również do ośrodków o jednych z najgorszych wskaźników dostępności komunikacyjnej w skali całego kraju.

⁴³ „Potencjał ekonomiczny miast w województwie lubelskim w latach 2000-2010” Urząd Statystyczny, Lublin 2011

W regionie jest **dość dobrze rozwinięty transport publiczny**. Województwo charakteryzuje się jedną z najdłuższych sieci połączeń autobusowych, a jej trzon stanowią regularne połączenia krajowe. W ogólnej liczbie linii (zarówno w województwie jak i w kraju) dominowały linie podmiejskie.

Według danych GUS długość sieci komunikacji miejskiej w województwie lubelskim w 2012 roku wynosiła 1 883 km, na co oprócz linii autobusowych (1 804 km z czego 556 km przypadało na tereny wiejskie) złożyło się 80 km linii trolejbusowych. Z sieci komunikacji miejskiej w 2012 r. skorzystało 126,1 tys. pasażerów, co stanowiło ponad 3,2% całej liczby pasażerów przewiezionych w Polsce.

Tabor komunikacji miejskiej województwa lubelskiego na koniec 2012 roku liczył 486 autobusów w tym 397 autobusów przystosowany do przewozu osób niepełnosprawnych, co dawało w sumie 53,2 tys. miejsc oraz 64 sztuk trolejbusów z 6 606 miejscami.

Stan taboru komunikacji miejskiej charakteryzuje **duży stopień dekapitalizacji**. W większości jest to tabor przestarzały liczący średnio ponad 10 lat. Dla przykładu udział taboru obsługującego aglomerację lubelską, spełniającego poszczególne normy Euro, normy czystości spalin ustalane na mocy regulacji Unii Europejskiej wynosi: Euro I oraz Euro II: 69%, Euro III: 27%, Euro IV: 23% i Euro V: 13%. Należy również zwrócić uwagę, iż sprawność systemu transportu zbiorowego jest niezadawalająca z powodu nieodpowiednich parametrów układów drogowo-ulicznych a system łączności transportu indywidualnego i publicznego wymaga rozwoju.

Sieć kolejowa w województwie lubelskim jest dość uboga w stosunku do innych obszarów kraju. W 2012 roku przez teren Lubelszczyzny przebiegało łącznie 1 045 km linii kolejowych, co stanowi 5,2% długości linii w Polsce. Na przestrzeni lat 2005 - 2012 zarówno w kraju, jak i w województwie gęstość linii kolejowych nie uległa znaczącej zmianie. Wskaźnik gęstości w regionie oscyluje w przedziale 4,1 -4,3 km na 100 km², zaś w kraju 6,4-6,5. W związku ze stosunkowo niewielką gęstością zaludnienia w regionie, pod względem długości linii kolejowych ogółem na 10 tysięcy ludności województwo wypada dość korzystnie, osiągając wartość wskaźnika 4,8 km (Polska – 5,2 km). Długość linii zelektryfikowanych w regionie wynosi tylko 416 km, co plasuje województwo dopiero na 13 miejscu wśród 16 województw. Podstawę sieci kolejowej w województwie lubelskim stanowią 3 linie prowadzące z zachodu w kierunku wschodniej granicy państwa:

- linia kolejowa nr 2 relacji Warszawa – Terespol – granica państwa, będąca odcinkiem transeuropejskiej linii E20/C-E20 Berlin – Warszawa – Terespol – Mińsk – Moskwa, objęta umowami AGC i AGTC, linia ta znajduje się w paneuropejskim korytarzu transportowym nr II w sieci TEN-T i w Transeuropejskiej Sieci Towarowej Transportu Kolejowego TERFN;
- linia kolejowa nr 7 relacji Warszawa – Dorohusk-granica państwa, stanowiąca

najkrótsze kolejowe połączenie Warszawa – Kijów, znajduje się ona w sieci TEN-TERFN, objęta jest umową AGTC;

- Linia Hutnicza-Szerokotorowa (LHS), biegnąca ze Sławkowa w województwie śląskim przez Zamość i Hrubieszów do granicy polsko-ukraińskiej. Łączy ona Górny Śląsk ze wschodnią granicą państwa układem szerokotorowym, umożliwiającym przewóz ładunków z Ukrainy, a przez nią z Rosji, Azji Centralnej oraz Dalekiego Wschodu bez konieczności czasochłonnego przeładunku na granicy. Główna infrastruktura obsługowa tej linii znajduje się w Hrubieszowie i Zamościu.

Na terenie województwa realizowane są **kolejowe przewozy towarowe**: w relacjach międzynarodowych między Polską i innymi krajami Unii Europejskiej, a Ukrainą, Białorusią, Rosją i krajami Azji (w tym przewozy kombinowane) zaś w relacjach krajowych: przewozy towarów masowych, ładunków niebezpiecznych i przewozy nadzwyczajne.

Na terenie województwa realizowane są przewozy głównie węgla, ropy naftowej, nawozów, towarów z grupy „inne artykuły chemiczne” oraz metale i wyroby z metali. Poprawa stanu tej infrastruktury stwarza duże możliwości dla rozwoju transgranicznej współpracy gospodarczej i handlowej, m.in. poprzez wykorzystanie transportu intermodalnego.

Kolej spełnia znaczącą rolę w obsłudze komunikacyjnej i powiązaniach transportowych regionu. Obecnie infrastruktura kolejowa wraz z infrastrukturą dworcową **wymaga pilnych inwestycji modernizacyjnych** i dostosowania do standardów europejskich. Główne problemy dotyczą przestarzałego systemu łączności, wyeksploatowanego i przestarzałego taboru nieprzystosowanego do przewozu osób o ograniczonej możliwości poruszania się a także braku zintegrowanego systemu transportu publicznego w miastach i na pozostałym obszarze województwa wraz z niezbędną infrastrukturą.

Komunikacja samochodowa obok energetyki zawodowej stanowi **duże źródło zanieczyszczeń powietrza**. W wyniku spalania paliw w silnikach samochodowych do atmosfery przedostają się zanieczyszczenia gazowe: tlenki azotu, tlenek węgla, dwutlenek węgla i węglowodory (szczególnie benzen) oraz pyły zawierające m.in. związki kadmu, niklu i miedzi. Ponadto, zanieczyszczenia komunikacyjne mogą powodować powstawanie smogu w okresie zimowym a w okresie letnim tzw. smogu fotochemicznego. Udział kolei w globalnej emisji dwutlenku węgla szacowany jest na 7,1% podczas gdy transport drogowy emituje 73% CO². W „Raportcie o stanie środowiska województwa lubelskiego w 2012 roku”, oszacowano, że w 2012 r. z dróg województwa lubelskiego wyemitowano łącznie 29 052,09 Mg pyłów i gazów (bez CO² i CO), w tym: 16 240,01 Mg zanieczyszczeń gazowych i 12 812,08 Mg pyłu ogółem, przeliczonego z PM10 współczynnikiem 0,3181. Największa emisja zanieczyszczeń zlokalizowana jest na terenach zurbanizowanych województwa oraz w rejonach największego zagęszczenia drogowych szlaków komunikacyjnych.

Główne wyzwanie w zakresie transportu drogowego stanowi poprawa dostępności transportowej oraz jakości sieci drogowej, co przyczyni się jednocześnie do poprawy bezpieczeństwa na drogach. W przypadku transportu kolejowego główne problemy dotyczą przestarzałego i słabo rozwiniętego systemu łączności, wyeksploatowanego i przestarzałego taboru nieprzystosowanego do przewozu osób o ograniczonej możliwości poruszania się, a także braku zintegrowanego systemu transportu publicznego w miastach i na pozostałym obszarze województwa wraz z niezbędną infrastrukturą. Konieczne jest ponadto prowadzenie działań zmierzających do rozwoju ekologicznych i bardziej ekonomicznych środków komunikacji zbiorowej, a także integracja podsystemów komunikacji zbiorowej co umożliwi łatwe i efektywne korzystanie z różnych form transportu publicznego, prowadząc do zwiększenia udziału transportu publicznego

Rynek pracy

Tendencje związane z **ujemnym przyrostem naturalnym, wydłużaniem się przeciętnego trwania życia oraz migracjami** oddziałują bardzo wyraźnie na zmianę liczby ludności oraz jej strukturę wiekową w województwie. Przekłada się to na strukturę społeczeństwa z punktu widzenia wieku produkcyjnego, wyznaczającego wielkość oraz siłę roboczą rynku pracy. **Populacja osób aktywnych zawodowo** stanowiła 56,5% ogółu ludności Lubelszczyzny w wieku 15+ , w tym 90 % to osoby pracujące, a 10% osoby bezrobotne. **Współczynnik aktywności zawodowej ludności osób w wieku produkcyjnym** na Lubelszczyźnie w 2012 roku kształtował się na poziomie 73,8% i osiągnął wyższą wartość niż średnia dla Polski (72,9%). Dynamika wzrostu wskaźnika od 2005 roku jest taka sama jak średnio w kraju - w stosunku do roku bazowego wzrost wyniósł 3,1 p.p. W tym samym okresie odsetek osób biernych zawodowo spadł o 1,5 p.p. Zauważyć można dodatkowo, iż zmienną silnie determinującą aktywność zawodową jest płeć: wartość wskaźnika dla kobiet wyniósł 70,5% a wśród mężczyzn 76,8%⁴⁴

Kobiety przeważają w grupie osób biernych zawodowo zarówno w Polsce, jak i w regionie stanowiąc ponad 60% powyższej grupy.⁴⁵ **Niższy niż dla mężczyzn współczynnik aktywności zawodowej kobiet** wynika m.in. z: niechęci pracodawców do ich zatrudniania (kobiet młodych, matek powracających po urlopach macierzyńskich)⁴⁶, braku prawidłowo funkcjonującego systemu

⁴⁴ Bank Danych Lokalnych GUS, <http://www.stat.gov.pl/bdl>

⁴⁵ 16,9% kobiet w kraju nie podejmuje zatrudnienia z uwagi na obowiązki domowe i opiekę nad osobami zależnymi. Większość pracodawców stwierdza, że kobieta w ciąży nie ma szans na zdobycie pracy. 16% matek powracających do pracy po przerwie na urodzenie dziecka utraciło pracę, 25 % odeszło z pracy nie wytrzymując presji. Pracodawcy, szczególnie w małych firmach obawiają się malej dyspozycyjności kobiet, niższej efektywności pracy i nieobecności z powodu zwolnień lekarskich. A. Kostecka, „Godzenie pracy i życia zawodowego w Polsce”, Fundacja Centrum Promocji Kobiet. Z raportu „Przedsiębiorczość kobiet w Polsce” wynika, że wskaźnik kobiet pracujących na własny rachunek jest niższy niż mężczyzn (20,4% wobec 25%).

⁴⁶ A. Kostecka, „Godzenie pracy i życia zawodowego w Polsce”, Fundacja Centrum Promocji Kobiet

wspomagania rodziców w procesie wychowawczo-opiekuńczym, niskiego wskaźnika samozatrudnienia kobiet⁴⁷. Gorsza sytuacja zatrudnieniowa pań odnosi się na rynku pracy do wszystkich trzech podstawowych sfer dotyczących: dostępu do zatrudnienia, wysokości zarobków, zajmowania stanowisk kierowniczych.

Analizując wskaźnik aktywności zawodowej pod kątem kolejnej determinanty, jaką jest wiek, uwypuklają się problemy poszczególnych grup. **Najliczniejszą grupą aktywnych zawodowo bezrobotnych stanowiły osoby w wieku 15-29 lat** (52 tys. osób ze 111 tys.).⁴⁸ Liczba aktywnych zawodowo młodych ludzi spada, a biernych wzrasta.

Trudnej sytuacji na lubelskim rynku pracy doświadczają także osoby starsze w **wieku 50+**. Cechą charakterystyczną jest również wciąż **rosnąca liczba biernych zawodowo** w tej grupie wiekowej. W 2007 roku stanowili oni 59% badanej grupy, natomiast w 2012 już ponad 63%.

Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20 – 64 lat w województwie lubelskim **wynosił w 2012 roku 65,8% i wartość ta była nieznacznie wyższa od wartości krajowej** wynoszącej 64,9%.⁴⁹ Na podstawie przeprowadzonej analizy szacuje się, iż w latach realizacji RPO wskaźnik ten będzie systematycznie wzrastał osiągając wartość 67,6, 68,2 i 69,2% odpowiednio w latach 2018, 2020 i 2023.⁵⁰ Cel krajowy ustalony dla Polski w obszarze redukcji liczby osób pozostających w ubóstwie jako 1,5 mln osób został osiągnięty w 2012 r. Należy jednak kontynuować działania mające na celu dalsze ograniczanie skali ubóstwa oraz utrwalenie osiągniętego dotychczas efektu w tym zakresie. Dla określenia pozycji województwa względem wartości krajowych stosowany jest wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym. W przypadku województwa lubelskiego wynosił on w 2012 r. 22,9% i wartość ta była znacznie wyższa od wartości krajowej 16,2%. Przewiduje się dalszy spadek wartości tego wskaźnika w województwie lubelskim w latach realizacji RPO oraz jego wartości 20,6, 20,2 i 19,5% odpowiednio w latach 2018, 2020 i 2023.⁵¹

Należy podkreślić, iż oba ww. wskaźniki służą jedynie wskazywaniu ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej w regionie i ewentualnym decyzjom w zakresie wdrażania RPO. **Nie są one wskaźnikami rezultatu interwencji RPO i nie mogą być przedmiotem odpowiedzialności RPO.** UP wskazuje, iż wpływ interwencji EFSI na ich osiągnięcie jest bardzo ograniczony (do rzędu 4-8%), a ich **zmienność zależna jest od ogólnych czynników natury społeczno-gospodarczej** oraz zmian legislacyjnych pozostających zasadniczo poza sferą oddziaływania RPO.

⁴⁷ Z raportu „Przedsiębiorczość kobiet w Polsce” (Polska Agencja Wspierania Przedsiębiorczości, Warszawa 2011) wynika, że wskaźnik kobiet pracujących na własny rachunek jest niższy niż mężczyźni (20,4% wobec 25%). Bardzo niski jest również wskaźnik samo zatrudniania kobiet w wieku do 30 lat oraz w wieku powyżej 55 lat.

⁴⁸ Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności, GUS

⁴⁹ Strategia EU 2020 w zakresie priorytetu rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu stawia za jeden z głównych celów osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia na poziomie 75% wśród osób w wieku 20-64 lata, przy czym aktualny poziom EU -27 wynosi 68%, średnio w Polsce -64% a w województwie lubelskim – 65%.

⁵⁰ Przy założeniu, iż jego wartość będzie rosła zgodnie z obserwowanym w ostatnich latach trendem liniowym.

⁵¹ Przy założeniu utrzymania obecnego dystansu do średniej wartości dla kraju i spadku wartości tego wskaźnika średnio w kraju zgodnie z obserwowanym trendem.

Wskaźnik zatrudnienia ogółem jako procentowy udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w regionie osiągnął 50,6% - w tym 57,7% mężczyzn, 44,1% kobiet; w kraju 50,2% - w tym 58,2% mężczyzn, 42,9% kobiet. Obserwowana jest także stała, zarówno na polskim jak i regionalnym rynku pracy, **trudniejsza sytuacja kobiet**. Wartość wskaźnika zatrudnienia w województwie dla kobiet jest znacznie niższa niż wśród mężczyzn (odpowiednio 60,5% i 71,1%). W latach 2005 – 2012 bardzo wyraźnie (z 24,7% do 18,7%) spadła wartość wskaźnika zatrudnienia osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niższym, która mimo to pozostaje wyższa niż średnio w kraju (15,7%). Podobnie wyższe niż w kraju pozostają wskaźniki zatrudnienia osób niepełnosprawnych (23,1% przy 21,4% w kraju) oraz osób w wieku 55 – 64 (odpowiednio 41,7% przy 38,7%).

Tabela nr 2. Wskaźnik zatrudnienia wg poziomu wykształcenia

	wyższe		policealne oraz średnie zawodowe		średnie ogólnokształcące		zasadnicze zawodowe		gimnazjalne, podstawowe i niższe	
	2005	2012	2005	2012	2005	2012	2005	2012	2005	2012
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
POLSKA	73,8	75,5	57,2	60,5	35,9	41,7	53,6	54,9	16,9	15,7
LUBELSKIE	74,2	75,4	61,2	63,0	33,5	37,4	60,2	59,0	24,7	18,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

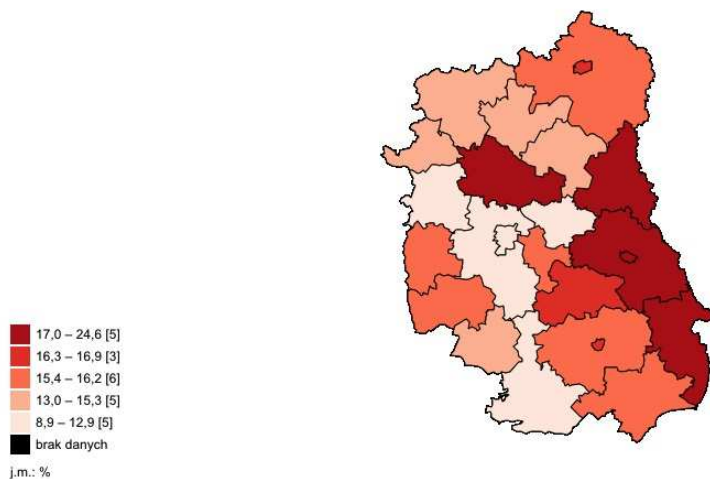
W latach 2008 – 2012 powstawało średnio rocznie 18,4 tys. nowych miejsc pracy tj miejsc powstałych w wyniku zmian organizacyjnych, rozszerzenia lub zmiany profilu działalności oraz wszystkie miejsca pracy w jednostkach nowo powstałych. Najniższą wartość wskaźnik ten osiągnął w roku 2008 (13,3 tys.) zaś najwyższą w 2010 (22,6 tys.).

W roku 2012 **stopa bezrobocia** rejestrowanego w województwie wyniosła 14,2 % tj. **powyżej średniej dla kraju** (13,4%) i spadła w stosunku do roku 2005 o 2,8 p.p.

Rozbieżność pomiędzy najniższą a najwyższą wartością wskaźnika stopy bezrobocia w powiatach wynosi 15,7 p.p. co świadczy o **wysokim stopniu zróżnicowania regionalnego rynku pracy**. Sytuacja w dwóch powiatach o najwyższym wskaźniku stopy bezrobocia (włodawski i hrubieszowski) jest wyjątkowo trudna biorąc pod uwagę, iż w porównaniu do 2005 roku we wszystkich pozostałych powiatach nastąpiła tendencja spadkowa.⁵²

⁵²Zjawisko przestrzennego zróżnicowania lokalnych rynków pracy zostało dokładnie opisane w „Aneksie diagnostyczno-statystycznym do Projektu Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Mapa nr 16. Stopa bezrobocia rejestrowanego w 2012r. (%)

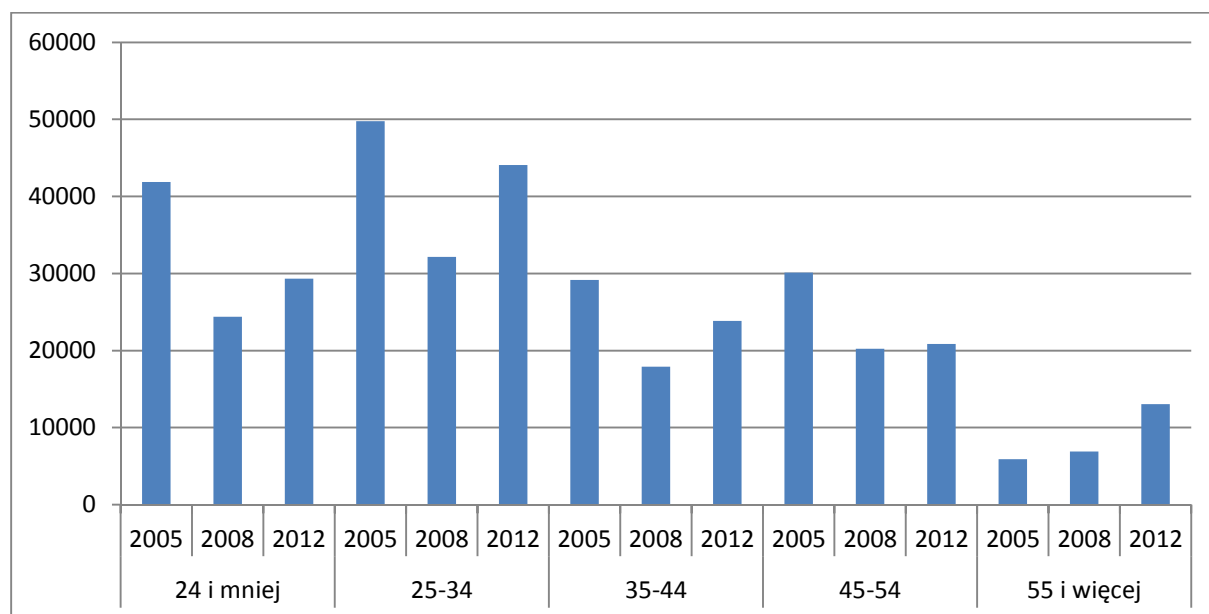
Opracowanie własne na podstawie danych systemu Strateg na dzień: 13.2.2014

Odsetek bezrobotnych w subpopulacji pracujących poza rolnictwem indywidualnym (stopa II) jest od lat znacznie wyższy od wskaźnika krajowego. W końcu 2012 roku w Polsce wskaźnik ten wynosił 18,4%, w województwie 26,3%. Wysoka stopa II świadczy m.in. o **wysokim ukrytym bezrobociu**, które występuje w województwie głównie **na obszarach wiejskich**.⁵³

W 2012 roku liczba zarejestrowanych bezrobotnych w powiatowych urzędach pracy województwa lubelskiego wyniosła 131,1 tys osób, co stanowiło 6,1 % ogółu bezrobotnych w kraju. **Bezrobocie** nadal dotyczy przede wszystkim ludzi młodych. W końcu grudnia 2012 r. najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych stanowiły osoby w wieku **25-34 lata** (44 tys.), przy czym w tej kategorii wiekowej przeważają kobiety (55%). **Ponad połowa** (56%) zarejestrowanych **bezrobotnych nie przekroczyła 34 roku** życia, a $\frac{3}{4}$ bezrobotnych jest w wieku najwyższej aktywności zawodowej, tj. do 44 lat.

⁵³ „Sytuacja na rynku pracy w województwie lubelskim według stanu na dzień 31 grudnia 2012 r.”, Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie, Wydział Badań i Analiz.

Wykres nr 3. Bezrobotni zarejestrowani wg wieku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Niekorzystne zmiany w poziomie rejestrowanego bezrobocia następowały w wyniku notowanego już od kilku lat **szybszego tempa wzrostu liczby bezrobotnych w starszych grupach wiekowych**, co przekłada się na systematyczny wzrost wśród zarejestrowanych bezrobotnych odsetka osób w wieku 55-59 lat i 60 lat i więcej. W związku z tym w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy osoby powyżej 50 roku życia stanowią jedną z grup uznanych za będące w szczególnej sytuacji na rynku pracy i z tego tytułu uprawnione do szczególnej pomocy. W końcu 2012 r. w urzędach pracy zarejestrowanych w kraju było 486,4 tys. osób powyżej 50 roku życia i stanowiły one 22,8% ogółu zarejestrowanych (dla województwa odpowiednio - 24 tys. osób i 18,3%)⁵⁴ Podsumowując bezrobocie rzadziej dotyka osoby starsze, o czym świadczy niższa niż w pozostałych grupach wiekowych stopa bezrobocia. Jednak może to wynikać z faktu **dezaktywizacji zawodowej tej grupy** w przypadku braku pracy. Z drugiej strony osoby starsze jeśli już trafią do **ewidencji bezrobotnych pozostają w niej zdecydowanie dłużej niż pozostali** bezrobotni. Dłuższy czas pozostawania bez pracy osób starszych może być wynikiem **niskiego poziomu wykształcenia** jakim się oni legitymują mimo posiadania doświadczenia zawodowego jakiego niejednokrotnie brakuje młodym. Z drugiej strony mimo doświadczenia osoby w starszych grupach wiekowych często nie znają nowych technologii albo tracą wcześniej nabyte kwalifikacje z uwagi na długi okres

⁵⁴ „Terytorialne zróżnicowanie bezrobocia w Polsce w 2012 roku” Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2013

bezrobocia.⁵⁵ Nie bez znaczenia jest też powszechne wśród starszych pracowników przekonanie, iż ich szanse na rynku pracy są wyraźnie mniejsze niż pracowników młodszych, a sytuacja jest oceniana jako szczególnie trudna w przypadku bezrobotnych, którzy skończyli 56 lat.⁵⁶

Wyznacznikiem pozycji na rynku pracy oraz szans na znalezienie zatrudnienia jest poziom wykształcenia. W końcu 2012 roku najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych w województwie stanowili bezrobotni z **wykształceniem policealnym i średnim zawodowym oraz zasadniczym zawodowym** – po 24,7%. Natomiast w kraju najwięcej bezrobotnych posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe oraz gimnazjalne i niższe, odpowiednio: 28,3% oraz 27,3%. Prawie połowa (48,0%) bezrobotnych w województwie lubelskim nie posiada średniego wykształcenia. Od lat w rejestrach urzędów pracy najmniej osób posiadało wykształcenie wyższe. Jednak od 2010 roku sytuacja uległa zmianie i najmniejszą grupę stanowią bezrobotni z wykształceniem średnim ogólnokształcącym.

Dane Powiatowych Urzędów Pracy dotyczące udziału osób z wykształceniem wyższym w strukturze bezrobotnych zarejestrowanych w województwie lubelskim oraz Lublinie w latach 2001-2012 świadczą o tym, że **sytuacja osób z wykształceniem wyższym na regionalnym i lokalnym rynku pracy na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia ulega stałemu pogorszeniu**. O ile w 2001 r. udział osób z wykształceniem wyższym wśród ogółu bezrobotnych w województwie lubelskim wynosił zaledwie 4,8%, to rosnąc z roku na rok, w 2011 r. osiągnął poziom 15,3%. Tymczasem miasto Lublin charakteryzuje się jeszcze większym udziałem osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym (22,5%) oraz bardzo wysokim poziomem bezrobocia wśród osób w wieku 25-34 lata (34,7%). **Udział bezrobotnych absolwentów** wśród bezrobotnych **jest wyższy niż w kraju** i wynosi 7%. Oznacza to, że rynek pracy w województwie lubelskim staje się coraz trudniejszy dla absolwentów szkół wyższych, co w konsekwencji może skutkować niechęcią maturzystów do podejmowania studiów w Lublinie, wobec dużych trudności w znalezieniu pracy w mieście po zakończeniu edukacji. Ponadto może wskazywać na konieczność zmiany lub rozszerzenia oferty kształcenia przez lubelskie szkoły wyższe, w celu lepszego przygotowania absolwentów do wejścia na rynek pracy oraz dostosowania ich wiedzy i umiejętności do potrzeb pracodawców z regionu. Z analizy wynika⁵⁷ iż w województwie istnieje **luka kompetencyjna** pomiędzy tym, jakie kompetencje niezbędne są przedsiębiorcom chętnym do zatrudnienia absolwentów uczelni lubelskich, a tym, jakie kompetencje posiadają potencjalni pracownicy. Unowocześnienia wymagają zarówno same kierunki kształcenia, jak też sposób przekazywania wiedzy. O sukcesie absolwentów na rynku pracy często decydują bowiem nie tylko wyniesione z uczelni wiadomości, ale umiejętność ich praktycznego zastosowania, gotowość do

⁵⁵ tamże

⁵⁶ „Osoby po 45 roku życia na rynku pracy Lubelszczyzny” CBOS. Projekt „Zarządzanie wiekiem i przeciwdziałanie dyskryminacji zawodowej osób po 45. roku życia odpowiedzią na problem starzenia się zasobów ludzkich województwa lubelskiego” realizowany przez Fundację Centrum Badania Opinii Społecznej

⁵⁷ „Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego na lata 2007 – 2015”, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2008 r.

dalszego kształcenia oraz szeroko rozumiana przedsiębiorczość przejawiająca się np. w samodzielnym podejmowaniu działalności gospodarczej czy umiejętności dopasowania się i kreowania kultury pracy w organizacjach.

Problem **długotrwałego bezrobocia** jest aktualnie najważniejszą kwestią społeczną w większości krajów Unii Europejskiej. Długotrwałe bezrobocie wyklucza zarówno z aktywności zawodowej jak i społecznej. Rosnące wymagania pracodawców, zmiany technik i organizacji pracy, konieczności uzupełniania kwalifikacji lub w ogóle zmiany zawodu nie są czynnikami sprzyjającymi skracaniu okresu pozostawania bez pracy.

W województwie lubelskim w 2012r. 54 tys. osób pozostawało bez pracy powyżej 12 miesięcy. Osoby te stanowiły 41,2% ogółu bezrobotnych Lubelszczyzny i był to wskaźnik istotnie wyższy niż przeciętnie w kraju (35,4%). Zarówno w kraju jak i województwie wśród długotrwałe bezrobotnych przeważają kobiety oraz ludzie młodzi w wieku 18 - 34 lata, a więc w wieku największej aktywności zawodowej. Zdecydowanie niekorzystna sytuacja osób wchodzących na rynek pracy przejawia się m.in. wysokim odsetkiem osób bez stażu pracy w liczbie bezrobotnych ogółem.⁵⁸ Najczęściej są to osoby zamieszkałe na terenach wiejskich i w mniejszych miastach.

Pracodawcy, jak i pracownicy wykazują **małe zainteresowanie elastycznymi formami zatrudnienia**. Doświadczenia krajów wysokorozwiniętych, wyniki badań naukowych, a także analiza barier ograniczających aktywność zawodową i zatrudnienie kobiet (młodych matek) wskazują, iż kluczowymi dziedzinami, w których potrzebne jest wprowadzenie zmian (prócz zmian podatkowych i uregulowań prawnych w zakresie długości urlopów macierzyńskich i wychowawczych) są wprowadzanie rozwiązań dotyczących elastyczności form i czasu pracy oraz zwiększania dostępu do instytucjonalnych form opieki i edukacji dla dzieci (do lat 5).

Województwo lubelskie znalazło się w 2012 roku wśród regionów o najniższych wartościach wskaźników związanych z opieką nad dzieckiem do lat 3. Odsetek dzieci objętych instytucjonalną opieką dla Polski wyniósł 3,3%, natomiast dla Lubelszczyzny 2,2%.⁵⁹ W regionie funkcjonowało jedynie 40 placówek, świadczących usługi opieki nad dziećmi najmłodszymi. Istniejące **zaplecze instytucjonalne jest niewystarczające** i stanowi istotną barierę utrudniającą pracę zawodową rodziców i opiekunów najmłodszych.

Niewielu pracodawców natomiast proponuje możliwość elastycznego zatrudnienia pracownikom sprawującym opiekę nad osobami zależnymi. Wnioski wypływające z wyników badań⁶⁰ wskazują, że mikro- i mali przedsiębiorcy z województwa lubelskiego generalnie są świadomi istnienia innych, niż tzw. tradycyjne, sposobów kształtowania relacji z pracownikami.

⁵⁸ „Sytuacja na rynku pracy w województwie lubelskim według stanu na dzień 31 grudnia 2012 r.”, Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie, Wydział Badań i Analiz.

⁵⁹ „Żłobki i kluby dziecięce w 2012 r.” Główny Urząd Statystyczny Departament Badań Społecznych i Warunków Życia

⁶⁰ „Pojęcie „elastyczne formy zatrudnienia” w opinii przedsiębiorców z województwa lubelskiego” Jacek Czarecki, Robert Zajkowski, Wydział Ekonomiczny UMCS, 2008

Sądzić można jednak, że wiedza ta jest relatywnie płytka. Istnieje zatem konieczność wszechstronnej edukacji przedsiębiorców w dziedzinie różnorodnych elastycznych form zatrudnienia i zasad ich funkcjonowania, szersza promocja i wdrażanie rozwiązań w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu, w tym dobrych praktyk dotyczących rozwiązań ułatwiających pracownikom pełnienie funkcji opiekuńczych i zawodowych.

W województwie lubelskim funkcjonują ogółem **3 893 organizacje pozarządowe, w tym 139 to podmioty ekonomii społecznej**. W rozkładzie terytorialnym widać wyraźnie koncentrację w największych ośrodkach miejskich.

Tabela nr 3. Liczba organizacji pozarządowych (stowarzyszenia i fundacje bez OSP oraz klubów sportowych) i podmiotów ekonomii społecznej (SiN, SSoc, CIS, KIS, ZAZ, WTZ) w powiatach województwa lubelskiego

Powiat	Organizacje pozarządowe	Podmioty ekonomii społecznej	Ogółem
Powiat bialski	142	4	146
Powiat parczewski	38	8	46
Powiat radzyński	56	1	57
Powiat włodawski	95	1	96
Powiat m. Biała Podlaska	95	2	97
Powiat biłgorajski	125	10	135
Powiat chełmski	109	7	116
Powiat hrubieszowski	142	4	146
Powiat krasnostawski	79	2	81
Powiat tomaszowski	122	8	130
Powiat zamojski	85	5	90
Powiat m. Chełm	149	8	157
Powiat m. Zamość	223	9	232
Powiat lubartowski	111	3	114
Powiat lubelski	153	3	156
Powiat ęczyński	98	2	100
Powiat świdnicki	157	7	164
Powiat m. Lublin	1191	29	1220
Powiat janowski	42	2	44
Powiat kraśnicki	118	3	121
Powiat łukowski	92	5	97
Powiat opolski	88	4	92
Powiat puławski	177	9	186
Powiat rycki	67	3	70
Ogółem	3754	139	3893

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Diagnoza sektora podmiotów ekonomii społecznej w województwie lubelskim.” Raport z badań, BD Center (na zlecenie Regionalnego Ośrodka Pomocy Społecznej), 2012

Według danych na dzień 28.08.2012 r. wśród 139 podmiotów ekonomii społecznej funkcjonowało m.in. 58 Warsztatów Terapii Zajęciowej i 28 spółdzielni socjalnych. Najwięcej WTZ zlokalizowanych jest w największych miastach, tj. w Lublinie (9), Zamościu (5) oraz w powiecie bialskim (4). Na jeden powiat w woj. lubelskim przypada od 1 do 4 WTZ. Najwięcej spółdzielni socjalnych działa w powiecie lubelskim (7), jednak są powiaty, w których w ogóle nie działają tego typu instytucje. Podmioty ekonomii społecznej cechuje nietrwałość i niestabilność funkcjonowania. Jednostki te są zazwyczaj słabo rozwinięte, mało konkurencyjne, zbyt często opierają swoją działalność na funduszach projektowych, niektóre bez perspektyw na funkcjonowanie po zakończeniu dofinansowania.⁶¹ W wielu analizach i opracowaniach z zakresu ekonomii społecznej zwraca się uwagę na **niską świadomość społeczną w województwie lubelskim dotyczącą ekonomii społecznej**, która wpływa na utrwalanie negatywnych stereotypów.⁶² Ekonomia społeczna mylona jest często z pomocą

⁶¹ *Diagnoza sektora podmiotów ekonomii społecznej w województwie lubelskim.* Raport z badań, BD Center (na zlecenie Regionalnego Ośrodka Pomocy Społecznej), 2012

⁶² *Kondycja sektora podmiotów Ekonomii Społecznej w województwie lubelskim*, Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Lublinie, 2012

społeczną czy pomocą socjalną, a spółdzielnie socjalne budzą negatywne skojarzenia ze środowiskami patologicznymi. Taka sytuacja rodzi uprzedzenia i utrudnia funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej w społecznościach lokalnych i na rynku pracy. Słaba jest również współpraca większości podmiotów ekonomii społecznej z samorządami na rzecz rozwijania tej formy integracji i przedsiębiorczości w społecznościach lokalnych. Województwo lubelskie charakteryzuje się **niezadowalającym poziomem kapitału społecznego oraz niskim wskaźnikiem rozwoju społecznego**⁶³. Słabą stroną jest zarówno niski poziom i niewystarczająca świadomość potrzeby współpracy międzysektorowej, jaki i niewystarczający potencjał sektora pozarządowego.

Kluczowym wyzwaniem dla rynku pracy w województwie lubelskim są postępujące niekorzystne zmiany demograficzne. Słabo rozwinięty sektor przedsiębiorstw, nie generujący nowoczesnych miejsc pracy utrwała problemy związane z bezrobociem. Stopa bezrobocia nie podlega zauważalnemu spadkowi, a wiele aspektów struktury bezrobocia należy uznać za wysoce niepokojące. Należą do nich: wysoki odsetek osób długotrwale bezrobotnych, trudna sytuacja osób młodych oraz osób w wieku powyżej 50 lat. Zauważalna jest luka kompetencyjna pomiędzy tym, jakie kompetencje niezbędne są przedsiębiorcom, a tym, jakie kompetencje posiadają potencjalni pracownicy. Występuje również ograniczone zainteresowanie pracodawców (głównie mikro) stałym podnoszeniem kwalifikacji zawodowych przez pracowników. Ponadto, zarówno pracodawcy, jaki i pracownicy wykazują małe zainteresowanie elastycznymi formami zatrudnienia, co powoduje trudności w godzeniu obowiązków zawodowych z rodzinnymi. W tym kontekście w szczególnie trudnej sytuacji są kobiety.

Kształcenie ustawiczne i zawodowe

Rozwój współczesnego rynku pracy oraz nowoczesnej gospodarki opierającej się na nowoczesnych technologiach i wiedzy wymagają od uczestników tego rynku **ciągłego doskonalenia posiadanych umiejętności i kompetencji**. Częste zmiany zakładów i stanowisk pracy oraz związanych z nimi zadań, które stają się coraz bardziej powszechnym doświadczeniem wielu pracowników wymuszają konieczność stałego uczestnictwa w różnych formach kształcenia i doskonalenia zawodowego. Dystans w obszarze edukacji, jaki dzieli Polskę od krajów Wspólnoty, wymaga szczególnie intensywnych działań na różnych polach: od dalszej poprawy dostępu do edukacji w Polsce do promocji idei kształcenia ustawicznego. Uzasadnieniem tego mogą być luki systemu edukacji w Polsce zidentyfikowane w Raporcie Komisji Europejskiej *Edukacja i Kształcenie 2010*:

⁶³ Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym, Polska 2012, *Rozwój regionalny i lokalny*, 2012

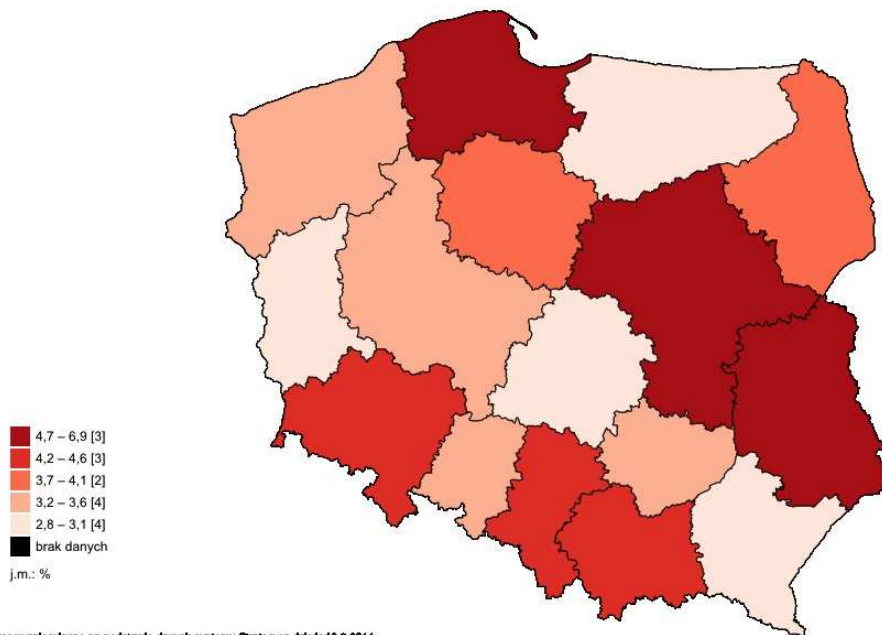
- niski odsetek osób z wyższym wykształceniem (Polska 10%, UE 20%)
- zbyt mało studiujących nauki ścisłe i nowe technologie (Polska 20%, UE 35%)
- relatywnie niskie nakłady budżetowe na edukację (Polska 5% PKB)
- zbyt mało dorosłych Polaków w wieku 25-64 lat kontynuuje edukację (Polska 4%, UE 12%)
- mało rozwinięte doksztalcenie zawodowe w porównaniu z krajami UE

Dostępne dla wszystkich krajów europejskich dane wskazują, że **udział osób uczących się w kategorii wiekowej 18-24 lata w Polsce jest wyższy od przeciętnego dla całej UE**: w 2011 r. wynosił on 61,4% osób w tym wieku, podczas gdy w UE 52,7%. Wskazać należy, że 36% Polaków w wieku 18–59/64 (niemal 9 mln osób) podnosiło swoje kompetencje w jakiegokolwiek formie. Wzrost wskaźników w porównaniu do lat poprzednich nie zmienia jednak faktu, że **zdecydowana większość Polaków (ponad 64%), nie podnosiła swoich kompetencji** w ubiegłym roku w żaden sposób, nawet przez samokształcenie. Jak się okazuje, jedna czwarta z osób, które brały udział w kursach i szkoleniach uczestniczyła jedynie w obowiązkowych kursach BHP. Wyłączając je, otrzymujemy wartość 15% Polaków w wieku 18–59/64 (3,6 mln), którzy podnosili swoje kompetencje na nieobowiązkowych kursach, szkoleniach. Można zaobserwować systematyczny spadek aktywności szkoleniowej i samokształceniowej od wieku około 45 lat. Wśród osób w wieku 18–44 około 17% osób brało udział w kursach i szkoleniach, natomiast w grupie wiekowej 50–59/64 było to jedynie około 9%. Zdecydowanie częściej podnosiły swoje umiejętności osoby pracujące, gdyż 19% spośród nich uczestniczyło w kursach i szkoleniach innych niż BHP, Ppoż. (2,8 mln), wobec 10% bezrobotnych (0,29 mln). Częściej swoje kompetencje na nieobowiązkowych kursach lub szkoleniach podnosiły kobiety. Wśród pracujących było to 21% (wobec 17% dla mężczyzn), natomiast wśród bezrobotnych 12% (8% wśród mężczyzn). Najniższe wskaźniki aktywności szkoleniowej osiągnęła podgrupa osób nieaktywnych zawodowo: 7% dla mężczyzn i 8% dla kobiet.

Odsetek osób dorosłych angażujących się w uczenie się przez całe życie w województwie lubelskim w 2012 r. wynosił 5,2%. Była to wartość nieco wyższa od wskaźnika dla kraju (4,5%), jednak o wiele niższa niż średnia w UE⁶⁴.

Mapa nr 17. Osoby dorosłe uczestniczące w kształceniu i szkoleniu (%)

⁶⁴ Eurostat

Jednym z podstawowych sposobów podnoszenia kwalifikacji jest uczestnictwo w różnego rodzaju kursach i szkoleniach. Niestety, z danych statystycznych wynika, iż niewiele ponad 30% mieszkańców Lubelszczyzny uczestniczy w tego rodzaju przedsięwzięciach. Wśród tej niewielkiej grupy największą popularnością cieszą się szkolenia zawodowe (43%) oraz konferencje (13,9%). Wśród nowoczesnych metod szkoleń dość często wymienia się e-learning. Niestety z tej formy podnoszenia własnych kwalifikacji korzysta jedynie 8,4% mieszkańców Lubelszczyzny.⁶⁵

Według badań przeprowadzonych w ramach Kapitału Intelektualnego Lubelszczyzny w 2012 roku w różnych formach doksztalało się 27% pracujących i 12% bezrobotnych osób z województwa⁶⁶. Grupy klientów, które w dalszym ciągu wymagają aktywizacji, to **osoby powyżej 45 roku życia, osoby z niższym poziomem wykształcenia, pracownicy MŚP**. Niska aktywność w zakresie doksztalania wynika najczęściej z braku poczucia takiej potrzeby. Jednocześnie podkreślić należy, iż wskaźniki odnoszące się do uczestnictwa osób dorosłych w kształceniu pomijają całe spektrum dotyczące kształcenia nieformalnego – a więc przyswajania wiedzy i nabywania umiejętności w sposób incydentalny np. w miejscu pracy, w trakcie realizowania różnych działań.

Szkolenia prowadzące do nabycia, podniesienia, uzupełnienia lub zmiany kwalifikacji zawodowych powinny być zgodne z zidentyfikowanymi potrzebami pracodawców w regionie. W badaniach jakościowych pracodawców z województwa lubelskiego głównym celem było uzyskanie szczegółowych informacji dotyczących ich potrzeb i oczekiwań odnośnie pożądanых kwalifikacji i kompetencji pracowników. Z badania wynika, iż w przypadku oferty pracy na

⁶⁵ P. Rydzewski, *Kapitał Intelektualny Lubelszczyzny 2010-2013, cz. II „Mieszkańcy Lubelszczyzny”*, Lublin 2011, s. 16, na podstawie badań GUS, zleconych przez UM w Lublinie.

⁶⁶ „Kształcenie przez całe życie”. Na podstawie badań zrealizowanych w 2012 roku w ramach III edycji projektu Bilans Kapitału Ludzkiego PARP

stanowisko gdzie pewne kwalifikacje są z góry narzucone, wymagane są dokumenty, które potwierdzałyby posiadane wykształcenie. W innych przypadkach zdecydowanie ważniejsze są kompetencje i zdolności do specyficznego działania. Najczęściej poszukiwani są pracownicy z takimi kompetencjami jak: asertywność, uczciwość, komunikatywność, pracowitość, odpowiednie podejście do klienta, dokładność, cierpliwość, spryt, zaradność, chęć rozwoju, z książeczką sanepidowską, z odpowiednim wykształceniem w przypadku informatyków. Ważne jest też wykształcenie oraz rodzaj ukończonej uczelni. W procesie rekrutacji respondenci wskazywali, iż głównymi powodami odrzucenia kandydatów było m.in. brak odpowiednich kwalifikacji potwierdzonych certyfikatami, brak wiedzy, doświadczenia, mała komunikatywność. Część pracodawców zwracała również uwagę na wygląd zewnętrzny i prezencję. Pracodawcy zapytani o to jakich absolwentów po jakich szkołach skłonni byłiby zatrudnić w przypadku rozwoju własnej firmy, głównie wskazywali na absolwentów szkół zawodowych. W przypadku stanowisk pracy dla fachowców w określonej dziedzinie wykształcenie nie odgrywa decydującej roli, bardziej liczą się umiejętności i doświadczenie. W każdej z firm pracodawcy odnieśli się pozytywnie do bezpłatnych szkoleń dla pracowników, podkreślali, że obecnie szczególnie w tych małych firmach wymaga się by pracownik miał wiedzę nie tylko w jednej wąskiej dziedzinie.

Jednym ze sposobów elastycznego dostosowania się do otoczenia jest **zmiana zawodu**. Niestety z przeprowadzonych badań⁶⁷ wynika, że prawie połowa, tj.: 47,7% uczestników badania nie podejmowała decyzji o zmianie wyuczonej profesji. Z kolei w odpowiedzi na pytanie, dlaczego zdecydowali się na podjęcie takiej decyzji respondenci najczęściej odwoływali się do czynnika materialnego, czyli zbyt niskiego wynagrodzenia w danym zawodzie (45%), kolejną przyczyną był brak możliwości znalezienia pracy w wyuczonym zawodzie (25%).

Aktualny wizerunek **kształcenia zawodowego** w Polsce jest negatywny – obarczony niską akceptacją społeczną oraz aktywną promocją szkół ogólnokształcących i wyższych (o charakterze akademickim).⁶⁸ W związku z tym na rynku pracy zauważalny jest **niedostatek kompetencji zawodowych oraz kompetencji miękkich**. Struktura kształcenia średniego w Polsce zbudowana jest według formuły 80–20, co oznacza, iż 80% stanowią uczniowie liceów ogólnokształcących, a jedynie 20% to absolwenci szkół zawodowych. W 2013 roku w regionie funkcjonowały 132 zasadnicze szkoły zawodowe i szkoły przysposabiające do pracy zawodowej 9 551 uczniów zaś udział absolwentów zasadniczych szkół zawodowych w ogólnej liczbie absolwentów szkół ponadgimnazjalnych wyniósł 12,3 %). Zupełnie inaczej przedstawia się ten problem w krajach tzw. „starej Unii”, gdzie dominuje model edukacyjny kształcący około 40% uczniów szkół ogólnokształcących, a 60% szkół

⁶⁷ Badanie wśród mieszkańców województwa lubelskiego metodą wywiadu kwestionariuszowego w formie wywiadu bezpośredniego, zostało zrealizowane w dniach 1-31 października 2011 r. przez ankieterów Urzędu Statystycznego w Lublinie na rzecz projektu Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny . P. Rydzewski, Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny 2010-2013, cz. II „Mieszkańcy Lubelszczyzny”, Lublin 2011, na podstawie badań GUS, zleconych przez UM w Lublinie.

⁶⁸ *Badanie funkcjonowania systemu kształcenia zawodowego w Polsce Raport końcowy, Ministerstwo Edukacji Narodowej Departament Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego, Warszawa, 2011*

zawodowych i technicznych. Z kolei wśród absolwentów szkół wyższych w Polsce jedynie 10% stanowią studenci kierunków ścisłych lub technicznych, a w przypadku kierunków inżynierskich odsetek ten wynosi jedynie 6%. Badania wykazują, że aż 75% pracodawców deklaruje problemy ze znalezieniem odpowiednich kandydatów do pracy a **wysoki poziom przedukowania społeczeństwa** nie zawsze wiąże się z nadmiarem kompetencji, na które jest popyt na rynku pracy.

Wskaźniki dotyczące kształcenia ustawicznego pokazują stosunkowo dobrą sytuację w województwie lubelskim w porównaniu do innych regionów Polski. Jednakże w odniesieniu do standardów UE w tym zakresie widać wyraźną lukę. Głównym problemem jest niski odsetek osób dorosłych angażujących się w uczenie się przez całe życie oraz spadek zainteresowania dokończaniem się wraz z wiekiem. Poważnym problemem dla rynku pracy jest oraz niedostatek kompetencji zawodowych oraz kompetencji miękkich, co jest pochodną utrwalonego negatywnego postrzegania wykształcenia zawodowego w Polsce.

Edukacja

W stosunku do okresu sprzed kilkunastu lat zasadniczo zmienił się charakter problemów związanych z edukacją. Dawniej wynikały one głównie z braku odpowiedniej infrastruktury w stosunku do liczby uczącej się młodzieży. Stąd na porządku dziennym, zwłaszcza na nowych osiedlach oraz w większych miastach była wielozmianowość nauczania czy przepełnione klasy. Dzisiaj problemy wynikają przede wszystkim ze **zmniejszenia się liczby dzieci i młodzieży**, a zatem z konieczności racjonalizacji sieci szkół. Wpływa to na **pogorszenie dostępności przestrzennej szkół** oraz **redukcję kadry nauczycielskiej**.

W ramach badania⁶⁹ przeprowadzonego na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej **dzieci w wieku do 3 lat najczęściej pozostają pod opieką najbliższej rodziny (41,8%)**, bądź pod opieką rodziców/opiekunów (37,3%). Rzadziej natomiast uczęszczają do żłobka lub przedszkola. W większości badanych rodzin dzieci w wieku przedszkolnym (tj. do 6 lat) uczęszczają do przedszkola publicznego (45%) lub niepublicznego (17%), bądź są pod opieką rodziców/opiekunów (20%) lub najbliższej rodziny (13%). W badanej grupie rodzin, które posiadają dziecko/dzieci

⁶⁹ „Sytuacja społeczno-bytowa rodzin z dziećmi zamieszkałych w województwie lubelskim” Badanie przeprowadzone na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Lublinie przez firmę badawczą General Projekt Sp. z o.o. z siedzibą w Olsztynie, w ramach projektu systemowego ROPS „Wsparcie Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej w zakresie utworzenia Obserwatorium Integracji Społecznej” współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

w wieku przedszkolnym, miesięczne koszty najczęściej wynoszą powyżej 350 zł w przeliczeniu na jedno dziecko – w ten sposób odpowiedziało 32% badanych. Ponadto część rodzin nie ponosi żadnych kosztów związanych z edukacją dzieci w tym wieku (26%) lub przeznacza na ten cel do 50 zł miesięcznie (11%). Ponoszone przez rodziców miesięczne koszty najczęściej przeznaczone są na opłatę za przedszkole (78,4%), a następnie na przybory edukacyjne (zeszyty ćwiczeń, przybory naukowe, wyprawki, itp.) (63,5%) oraz na zajęcia dodatkowe (takie jak: język obcy, zajęcia sportowe, artystyczne) (50%).

Dla osiągnięcia wskaźników istotnych dla strategii Europa 2020 ważne jest upowszechnienie edukacji przedszkolnej z zachowaniem jej wysokiej jakości oraz zapewnienia do niej równego dostępu, co umożliwi wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z województwa lubelskiego już od początkowego etapu edukacji. Wsparcie, w tym infrastrukturalne, będzie nakierunkowane na wsparcie tych obszarów, gdzie występuje słaby dostęp do edukacji przedszkolnej. Wsparcia wymagają przede wszystkim obszary wiejskie, ale także obszary przechodzące procesy restrukturyzacyjne w miastach. W regionie istnieje 38 żłobków, 7 oddziałów żłobkowych i 9 klubów dziecięcych oferujących 2 189 miejsc. Jednocześnie województwo lubelskie charakteryzuje się jednym z najniższych wskaźników dzieci objętych opieką w żłobkach.. W 2013 roku na 61,5 tys. dzieci w wieku do lat 3 odsetek ten wyniósł w regionie 3,3% (15 miejsce w kraju) przy średniej dla polski wynoszącej 4,8%. Jednocześnie na 2003 dzieci objętych opieką jedynie 15 zamieszkiwało obszary wiejskie.

Według informacji Ministerstwa Edukacji Narodowej w Polsce wychowaniem przedszkolnym objętych jest niewiele ponad 53% czterolatków i 64% pięciolatków. To jeden z **najniższych wskaźników upowszechnienia wychowania przedszkolnego wśród krajów OECD i UE**. Wynika to przede wszystkim z **braku elastyczności polskiego systemu edukacji przedszkolnej**, do niedawna opartego jedynie na tradycyjnym, państwowym przedszkolu. W Polsce wychowanie przedszkolne realizowane jest w przedszkolach, w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych oraz punktach przedszkolnych i zespołach wychowania przedszkolnego.

Według stanu na koniec września 2012 roku na terenie województwa lubelskiego funkcjonowało 1385 placówek wychowania przedszkolnego. W porównaniu do poprzedniego roku szkolnego liczba placówek wzrosła o 25, czyli o ok. 2%. W miastach wśród placówek większość stanowiły przedszkola (76%), natomiast na wsi – oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych (73%).

Spośród wszystkich **dzieci w wieku od 3 do 5 lat** mieszkających w województwie lubelskim (68 530) wychowaniem przedszkolnym objętych było **71,9% dzieci**, z czego w miastach 91,3%, a na terenach wiejskich 56,1%. W grupach i klasach „zerowych” zorganizowanych w przedszkolach i oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych do podjęcia nauki w pierwszej klasie szkoły podstawowej w roku szkolnym 2011/12 przygotowywało się 77,1% dzieci w wieku 6 lat, wobec 85,8% w roku szkolnym 2010/11. Główną przyczyną stale malejącego udziału liczby sześciolatków

uczęszczających do „zerówek” jest coraz częstsze posyłanie przez rodziców dzieci w tym wieku do pierwszej klasy szkoły podstawowej.

Do jednej placówki wychowania przedszkolnego w województwie lubelskim uczęszczało średnio 45 dzieci. W miastach placówki były ponad trzykrotnie liczniejsze niż na terenach wiejskich (miasta – 89, wieś – 27 dzieci w placówce).

Szczególnie ważna jest edukacja przedszkolna dla dzieci z rodzin biedniejszych, zagrożonych wykluczeniem społecznym. Uczestnictwo chłopców i dziewczynek w zajęciach przedszkolnych, kontakt z rówieśnikami i innym środowiskiem, niż tylko domowe, może być pierwszym krokiem w zapobieganiu zjawisku dziedziczenia biedy, przewycięzania deficytów rozwojowych czy nabywania kompetencji społecznych, a tym samym wyrównywania szans przed wejściem na kolejne etapy edukacji. Dla niepracujących rodziców/opiekunów, w tym w szczególności kobiet może to być szansa na podjęcie działań skierowanych na poszukiwanie i znalezienie pracy.

Kolejnym z przyjętych wskaźników w ramach Strategii jest wskaźnik dotyczący zredukowania do 4,5% odsetka osób zbyt wcześnie kończących naukę oraz zwiększenie do 45% odsetka osób w wieku 30-34 lata posiadających wyższe wykształcenie. Na poziomie UE-27 wskaźnik ten wynosi zmniejszenie do 10% odsetka osób zbyt wcześnie kończących naukę oraz zwiększenie do 40% odsetka osób w wieku 30-34 lata posiadających wyższe wykształcenie. Liczba młodzieży niekontynuującej nauki w Polsce kształtuje się na poziomie 5%, natomiast w województwie lubelskim wynosi 6%. Polskę charakteryzuje bardzo wysoki poziom uczestnictwa w edukacji na poziomie podstawowym i gimnazjalnym, stąd głównym wyzwaniem na tych etapach jest zapewnienie jak najwyższej jakości nauczania.

Lubelszczyznę charakteryzuje **rozwinięta sieć szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych**. Liczba szkół w województwie według System informacji Oświatowej na koniec września 2012 wyniosła 2 483 (w tym 1006 podstawowych), plasując się na 6 miejscu w kraju. Na początku roku szkolnego 2012/13 we wszystkich typach szkół (łącznie z grupą/klasą zerową) kształciło się 311,9 tys. osób, tj. 14,4% ogółu mieszkańców województwa lubelskiego. W porównaniu do poprzedniego roku szkolnego liczba uczniów zmalała o 7,6%, a w stosunku do roku szkolnego 2000/01 o 34,2%. **Systematycznie malejąca liczba uczniów** w poszczególnych typach szkół jest wynikiem zmniejszającej się z roku na rok liczby dzieci i młodzieży.⁷⁰ Wśród uczniów szkół podstawowych 1 599 stanowili uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w tym m. in. 806 dzieci z upośledzeniem umysłowym, 227 z niepełnosprawnością ruchową, 173 z niepełnosprawnościami sprzężonymi.

Średnie wyniki sprawdzianów szóstoklasistów oraz średnie wyniki egzaminów gimnazjalnych zarówno w części humanistycznej jak i matematyczno-przyrodniczej w województwie lubelskim **nie**

⁷⁰ Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2012/13, Urząd Statystyczny w Lublinie

odbiegają od średniej krajowej. Średnie wyniki sprawdzianów szóstoklasistów począwszy od roku 2008 wykazywały tendencje spadkową, a w każdym roku badanego okresu wyniki sprawdzianów były wyższe w grupie miast na prawach powiatu od wyników tego sprawdzianu w pozostałych gminach. Występowało istotne zróżnicowanie wyników sprawdzianów szóstoklasistów pomiędzy szkołami podstawowymi w poszczególnych powiatach. Podobna sytuacja ma miejsce odnośnie wyników egzaminów gimnazjalnych. Zarówno w części humanistycznej jak i matematyczno-przyrodniczej, wykazywały tendencje spadkową. W każdym roku badanego okresu, wyniki egzaminów każdej z tych części były wyższe w grupie miast na prawach powiatu od wyników analogicznych egzaminów w grupie pozostałych gmin. Ponadto **wyniki części humanistycznej** egzaminu gimnazjalnego, w każdym roku badanego okresu, począwszy od roku 2004, **były wyższe od wyników jego części matematyczno-przyrodniczej**, zarówno w przypadku średnich wyników dla województwa lubelskiego, jak i średnich wyników we wszystkich powiatach i miastach na prawach powiatu.

Zdawalność egzaminów maturalnych ogółem w województwie lubelskim w roku 2013 wynosiła 82% (Polska 81%) co plasowało woj. w czołówce na równi z województwami: śląskim, pomorskim oraz kujawsko-pomorskim.

W Polsce, odsetek osób w wieku 30-34 lat posiadających wyższe wykształcenie, w roku 2011 wyniósł 32,9 %, a w lubelskim odpowiednio było to 31,7 %.⁷¹ Założenia do Umowy Partnerstwa wskazują, iż wartość docelowa tego wskaźnika dla Polski powinna wynosić 45 %. Osiągnięciu zakładanej przez UE wartości tego wskaźnika sprzyja obecna sytuacja demograficzna. Zmniejszająca się liczba ludności w wieku 19 lat, a więc potencjalnych kandydatów i kandydatek na studia, skutkuje zmniejszeniem konkurencji w dostępie do studiów, szczególnie w przypadku obniżenia kryteriów przyjęcia na niektóre, mniej popularne kierunki. Sytuacja taka daje większe możliwości studiowania bezpłatnie w publicznych szkołach wyższych, co może stanowić czynnik zachęcający dla części osób rozważających dalszą naukę.

Jednocześnie warto podkreślić, iż zdecydowanie lepiej wykształcone są kobiety. Odrębnym problemem jest w tym zakresie adekwatność wykształcenia do zapotrzebowania na rynku pracy na absolwentów czy absolwentki różnych kierunków studiów i konieczność zwiększenia, szczególnie w grupie kobiet, osób wybierających studia z zakresu nauk ścisłych, technicznych i przyrodniczych. Istotne w tym zakresie będzie położenie nacisku na doradztwo zawodowe w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych bez powielania stereotypowych przekazów, dotyczących rozwoju kariery czy wyboru ścieżki zawodowej przez kobiety i mężczyzn.

W zakresie edukacji wyzwaniem stanowi upowszechnienie edukacji przedszkolnej z zachowaniem jej wysokiej jakości oraz zapewnienia do niej równego dostępu, co umożliwi wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z województwa lubelskiego już od początkowego etapu

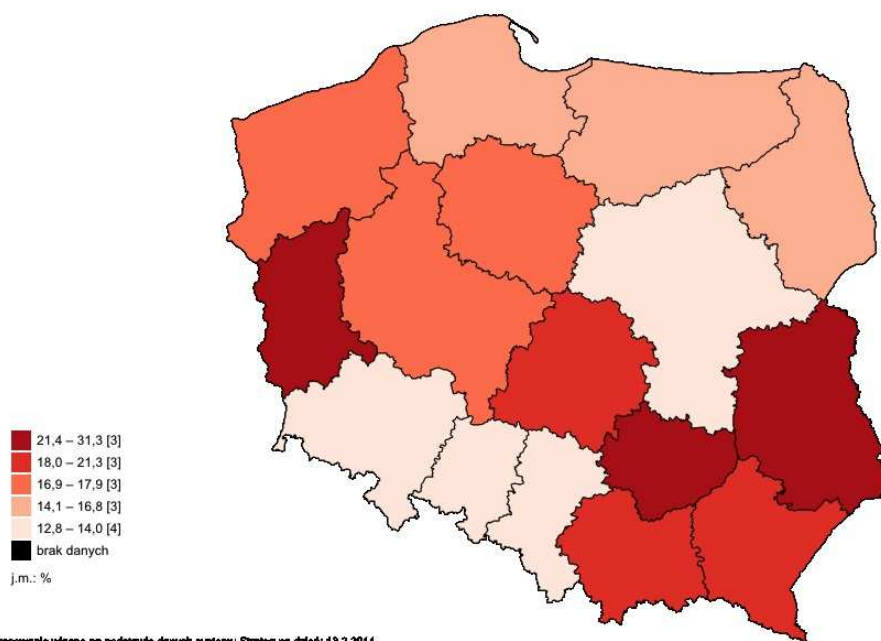
⁷¹ BDL, Narodowy Spis Powszechny 2011

edukacji. W zakresie pozostałych szczebli oświaty najważniejszy, problemem jest dostosowanie sieci placówek edukacyjnych do zmieniającej się sytuacji demograficznej, z jednoczesnym zapewnieniem wysokiej jakości nauczania, również na obszarach wiejskich.

Zagrożenie wykluczeniem społecznym

Strategia EU 2020 w zakresie priorytetu „rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu” stawia za jeden z głównych celów zmniejszenia liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o 20 mln na poziomie UE-27, natomiast w Polsce planowane jest zmniejszenie liczby osób żyjących poniżej relatywnej granicy ubóstwa do 2020 roku o 1,5 mln. **W 2011 wskaźnik zagrożenia ubóstwem (po uwzględnieniu transferów społecznych) dla UE-27 wyniósł 16%, dla Polski 17%, natomiast dla województwa lubelskiego kształtował się na poziomie 31%.**

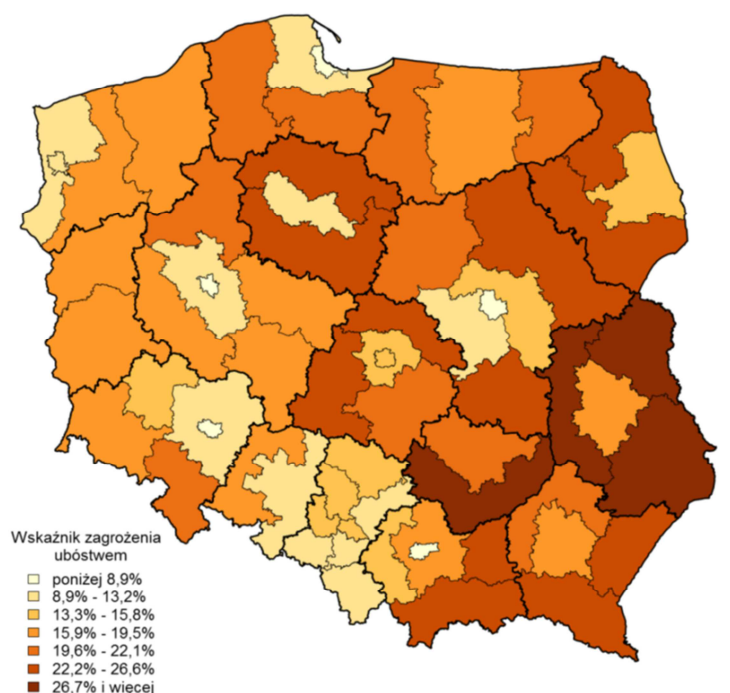
Mapa nr 18. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem po transferach społecznych w 2012 r. (%)

Od 2007 r. **najwyższym poziomem zagrożenia ubóstwem relatywnym (po transferach socjalnych) charakteryzuje się województwo lubelskie.** Dystans między Śląskiem i Lubelszczyzną wynosi aż 18,3 pkt. proc. Pomimo iż od 2005 r. widoczna jest tendencja spadkowa mierników, co wskazuje na niewielką poprawę sytuacji mieszkańców regionu należy zaznaczyć, iż zagrożenie ubóstwem na Lubelszczyźnie jest nadal wysokie.

Zgodnie z opracowanymi przez Główny Urząd Statystyczny Mapami ubóstwa na poziomie podregionów w Polsce z wykorzystaniem estymacji pośredniej najbardziej zagrożone ubóstwem (wskaznik ubóstwa powyżej 29%) są osoby żyjące w gospodarstwach domowych w 4 podregionach znajdujących się w województwach lubelskim (podregiony bialski, puławski i chełmsko-zamojski) oraz świętokrzyskim (podregion sandomiersko-jedrzejski).

Mapa 19. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem na poziomie podregionów na podstawie ostatecznie przyjętego modelu w 7-stopniowej skali barw.

Źródło: Mapy ubóstwa na poziomie podregionów w Polsce z wykorzystaniem estymacji pośredniej, Główny Urząd Statystyczny, Poznań 06.11.2013

Tabela nr 2. Zasięg ubóstwa w 2012r. w Polsce i województwie lubelskim

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem ⁷²	Udział ludności zagrożonej ubóstwem (%)	
	Polska	Województwo lubelskie
Wskaźnik minimum egzystencji	6,8	8,5
Wskaźnik relatywnej granicy ubóstwa	16,3	22,9
Wskaźnik ustawowej granicy ubóstwa	7,2	9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Województwo lubelskie charakteryzuje się generalnie **niską jakością życia**. Za główną przyczynę takiego stanu można uznać trudną sytuację materialną gospodarstw domowych wynikającą z niekorzystnych warunków na rynku pracy, jak również brak możliwości uzyskania satysfakcjonujących dochodów. Według miernika syntetycznego poziomu życia ludności, opracowanego przez Urząd Statystyczny w Krakowie **województwo lubelskie** wraz z warmińsko-mazurskim znalazło się **w grupie o najniższym poziomie życia ludności**.⁷³ Powiększa się również grupa osób pracujących zaliczana do tzw. biednych pracujących.⁷⁴ Według badań⁷⁵ pracujący biedni w 2008r. stanowili 6,6% populacji dorosłych Polaków. W przypadku województwa lubelskiego udział ten wyniósł 11,4% i był najwyższy wśród polskich regionów.

Wskaźnikiem sytuacji ekonomicznej mieszkańców Lubelszczyzny jest wysokość miesięcznego **dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych** na 1 osobę. Poziom tego wskaźnika **jest niższy od przeciętnego w kraju** (1278,43 zł) i wynosił w 2012 roku 1056,45 zł.

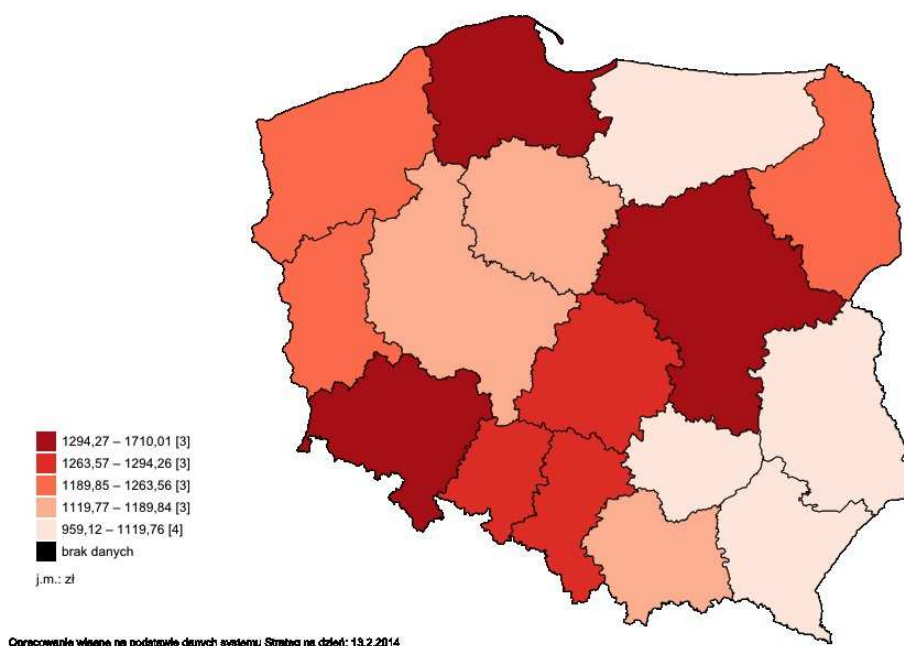
⁷² Wskaźniki zagrożenia ubóstwem według różnych granic ubóstwa w % osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji, relatywnej granicy ubóstwa i ustawowej granicy ubóstwa. Granice ubóstwa: Relatywna granica ubóstwa - 50% średnich wydatków (ekwiwalentnych) gospodarstw domowych, Tzw. ustawowa granica ubóstwa - kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia z pomocy społecznej. Poziom minimum egzystencji obliczany przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS) - jako granica ubóstwa skrajnego. Minimum egzystencji wyznacza poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka.

⁷³ „Beneficjenci Pomocy Społecznej” Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie. W celu ustalenia wpływu rozwoju społeczno-gospodarczego na poziom korzystania z pomocy społecznej zastosowano wskaźnik udziału korzystających z pomocy społecznej w ludności ogółem określający skalę korzystania z pomocy społecznej integrującego dane z różnych dziedzin. Do porównań wybrano cechy charakteryzujące efektywność gospodarczą województw, sytuację na rynku pracy, dochody i wydatki mieszkańców oraz zasobność wyrażającą się w wyposażeniu gospodarstw w niektóre przedmioty trwałego użytkowania.

⁷⁴ Według raportu CBOS „pracujący biedni” (z ang. *working poor*) jest to osoba, która ma stałą pracę zarobkową w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu a dodatkowo tzw. „zrównoważony rozporządzalny dochód netto na osobę w jej gospodarstwie domowym sytuuje się poniżej 60 proc. mediany dochodu całej analizowanej populacji”. Przy obliczeniu tego progu CBOS brał pod uwagę dochód wszystkich członków gospodarstwa domowego. „Pracujący biedni”, CBOS, Warszawa 2008.

⁷⁵ tamże

Mapa nr 20. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym (zł) w 2012r.

Struktura wydatków potwierdza również fakt, iż poziom życia ludności w województwie lubelskim jest niezadowalający. W pierwszej kolejności chronione są potrzeby podstawowe niższego rzędu, w tym żywnościowe. Potrzeby związane z edukacją, rekreacją i kulturą zaspokajane są w dalszej kolejności.

Na podstawie przeprowadzonego przez zespół Obserwatorium Integracji Społecznej w styczniu 2011 roku badania „Poziom ubóstwa w powiatach i gminach województwa lubelskiego w latach 2007 - 2010” można stwierdzić, że poziom zagrożenia ubóstwem jest wysoki i bardzo wysoki dla 1/3 mieszkańców województwa. Najbardziej zagrożonych ubóstwem jest 6 powiatów: chełmski, hrubieszowski, janowski, kraśnicki, opolski i włodawski. Do wysokiego stopnia zagrożenia ubóstwem stale należą 2 powiaty: lubartowski i zamojski. W grupie powiatów zagrożonych ubóstwem w stopniu umiarkowanym sytuuje się 6 powiatów: bialski, łukowski, parczewski, radzyński, świdnicki i miasto Chełm. Z kolei w stopniu niskim są zagrożone 2 powiaty: lubelski i miasto Biała Podlaska, zaś w grupie charakteryzującej się bardzo niskim stopniem zagrożenia ubóstwem w omawianych latach są 3 powiaty: puławski, łęczyński i miasto Lublin.

Udział osób korzystających z pomocy społecznej w województwie w 2012 roku wynosił 11%.⁷⁶ Najwięcej rodzin korzysta z pomocy z powodu **ubóstwa** - 56% (53% w kraju) oraz **bezrobocia** 45,5% (w kraju 47%). Prawie 49% objętych wsparciem to rodziny z dziećmi. Na podstawie analizy danych sprawozdania rocznego MPiPS można stwierdzić, że odsetek

⁷⁶ „Ocena zasobów pomocy społecznej na 2012 rok” Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie

korzystających ze świadczeń pomocy społecznej jest zróżnicowany terytorialnie i waha się od 5,9% w mieście Biała Podlaska do 19,6% dla powiatu włodawskiego.

Kolejnym istotnym problemem jest **bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych**. W skali województwa problem ten dotyka 19 % rodzin korzystających z pomocy społecznej. Dzieci z tych rodzin często wcześniej kończą edukację, mają większe trudności z podjęciem pracy, a tym samym zwiększa się ryzyko ich pauperyzacji. W 2013 roku w województwie funkcjonowało 58 placówek opiekuńczo – wychowawczych (12 z nich to placówki typu rodzinnego). 46 placówek prowadzonych jest przez jednostki samorządu, a 12 przez organizacje pozarządowe. Oferowały one 1 213 miejsc, w tym 252 w placówkach typu rodzinnego, a przebywało w nich 1 540 dzieci, w tym 272 w placówkach typu rodzinnego.⁷⁷ Jednocześnie w 2013 roku w regionie funkcjonowało 1 823 rodziny zastępcze (4,7% rodzin zastępczych w kraju) wychowujących 2 631 dzieci.

Województwo lubelskie cechuje **najwyższy w kraju odsetek występowania zjawiska niepełnosprawności** oraz **niski wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych**. Zjawisko niepełnosprawności w województwie lubelskim na przestrzeni ostatnich lat utrzymuje się na wysokim poziomie – ponad **19% populacji to osoby niepełnosprawne**, z czego 83% to osoby niepełnosprawne prawnie, a 17% biologicznie. Na tle kraju jest to największa, obok Małopolski, częstotliwość występowania zjawiska niepełnosprawności - 185 osób niepełnosprawnych na 1000 mieszkańców (205 osób niepełnosprawnych na 1000 mieszkańców na wsi i 164 w mieście). W populacji osób niepełnosprawnych przeważają kobiety (53,7% ogólnej liczby osób niepełnosprawnych, w kraju 52,9%). Na koniec 2011 r. w powiatowych urzędach pracy województwa lubelskiego zarejestrowanych było 5 705 osób niepełnosprawnych, z czego 4397 osób bezrobotnych i 1308 poszukujących pracy nie pozostających w zatrudnieniu. Prawo do zasiłku posiadało zaledwie 9,9% subpopulacji bezrobotnych niepełnosprawnych.

Tendencje dotyczące aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych są przede wszystkim wypadkową struktury wieku i stanu zdrowia tej grupy. Z przyczyn zdrowotnych osoby niepełnosprawne są z założenia znacznie mniej aktywne zawodowo niż osoby sprawne. Jednak nie znaczy to, że bierność zawodowa osób niepełnosprawnych, zwłaszcza będących w wieku aktywności zawodowej jest zjawiskiem prawidłowym. Znaczna część tych osób może i powinna pracować zawodowo w odpowiednich warunkach. Niestety nie zawsze osoby niepełnosprawne gotowe podjąć pracę są w stanie ją zdobyć, zasilając tym samym szeregi bezrobotnych. Z drugiej strony stosunkowo liczna pozostaje grupa osób niepełnosprawnych, które przekroczyły wiek emerytalny, lecz nadal pracują. Dotyczy to zwłaszcza mieszkańców wsi i jest zapewne konsekwencją specyfiki pracy w gospodarstwie rolnym.

Z danych przekazanych przez Lubelski Urząd Wojewódzki w Lublinie dotyczących liczby zakładów pracy chronionej oraz zatrudnienia osób niepełnosprawnych w tych zakładach wynika, że na

⁷⁷ „Ocena z asobów pomocy społeczne j za 2013 rok”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, Lublin, czerwiec 2014

koniec 2012 roku liczba podmiotów gospodarczych posiadających status zakładów pracy chronionej wyniosła 28. Zakłady zatrudniały ogółem 2582 pracowników niepełnosprawnych.⁷⁸

Istniejąca na terenie województwa **lubelskiego infrastruktura socjalna nadal nie zabezpiecza istniejących w tym zakresie potrzeb. Deficyty występują przede wszystkim w zakresie środowiskowych form pomocy.** Z danych przedstawionych w sprawozdaniu ROPS w Lublinie wynika, że poza liczbą żłobków, przedszkoli, świetlic dla dzieci i domów kultury liczba placówek infrastruktury społecznej w 2013 pozostanie na stałym poziomie lub będzie spadać. Szczególnie należy rozwijać **formy opieki nad dzieckiem i rodziną** m.in. poprzez tworzenie placówek wsparcia dziennego oraz form wsparcia dla osób starszych i niepełnosprawnych, rozwój mieszkalnictwa chronionego.⁷⁹

W woj. lubelskim funkcjonuje 13 ośrodków interwencji kryzysowej oraz 2 specjalistyczne ośrodki wsparcia⁸⁰. Z ich usług w 2013 r. skorzystało 5 612 osób⁸¹. W 60 % powodem korzystania z usług ośrodków interwencji kryzysowej jest przemoc w rodzinie, a ofiarami przemocy najczęściej są kobiety i dzieci (90%) oraz osoby starsze i niepełnosprawne. Ponadto, w 7 powiatach województwa lubelskiego nie ma ośrodka interwencji kryzysowej co świadczy o braku dostępności w 29,17 % powiatów do tego typu usług. Stanowi to istotne zagrożenie dla zdrowia psychicznego w rodzinach osób dotkniętych przemocą, Konieczne jest utworzenie ośrodków interwencji kryzysowej w powiatach w których w/w placówki nie funkcjonują. Istotnym problemem jest również to że większość tego typu placówek nie świadczy pomocy całodobowej, co w istotny sposób zawęża zakres świadczonych usług i jednocześnie nie odpowiada na zapotrzebowanie i nie rozwiązuje istoty problemu, dlatego też konieczne jest rozszerzenie usług świadczonych w ośrodkach interwencji kryzysowej. Wg. stanu na dzień 26.06.2014 r. w istniejących na terenie województwa lubelskiego ośrodkach interwencji kryzysowej jest tylko 57 miejsc noclegowych. Samorządy gminne wykazały również funkcjonowanie 19 noclegowni, schronisk i domów dla bezdomnych. W 2013 roku dysponowały one 566 miejscami, a liczba osób korzystających wyniosła 1 127. Z wymienionych wyżej placówek, 4 prowadzone są przez jednostki samorządu i znajdują się one w m. Biała Podlaska, Biłgoraju, Radziniu Podlaskim oraz w Tomaszowie Lubelskim. Pozostałe 15 prowadzonych jest przez organizacje pozarządowe i znajdują się na terenach: m. Lublin – 8 jednostek, m. Chełm – 2, oraz w Hrubieszowie, Nierdzwicy Dużej, Puławach, Świdniku i m. Zamość.

W 2013 gminy i powiaty wykazały funkcjonowanie 52 mieszkań chronionych. Z oceny zasobów pomocy społecznej wynika, że w roku 2013 dysponowały one 294 miejscami, a skorzystało z nich 271

⁷⁸ Informacja dla Pełnomocnika Rządu ds Osób Niepełnosprawnych o działalności Samorządu Województwa Lubelskiego w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych w roku 2012

⁷⁹ „Ocena zasobów pomocy społecznej na 2012 rok” Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie

⁸⁰ Rejestr jednostek specjalistycznego poradnictwa na terenie województwa lubelskiego – Lubelski Urząd Wojewódzki – stan na 26.06.2014 r.

⁸¹ Ocena zasobów pomocy społecznej za 2012 r. –ROPS w Lublinie.

osób. Od 2011 roku liczba mieszkań stopniowo rośnie – w 2011 było 49 takich placówek, natomiast w 2013 – 52.⁸²

Problem przemocy w rodzinie jako jeden z najistotniejszych problemów zgłasza prawie 50 % ośrodków pomocy społecznej funkcjonujących na terenie województwa lubelskiego⁸³. Jednocześnie 63 % ośrodków pomocy społecznej uważa, że problem przemocy w rodzinie na terenie ich gminy nie jest rozwiązywany w należyty sposób, a zwiększenie dostępności do terapii i specjalistycznego poradnictwa uważa za niezbędne i konieczne.

Jeśli chodzi o dostęp do infrastruktury socjalnej zauważalne jest znaczne **zróźnicowanie pomiędzy obszarami miejskimi a wiejskimi**.⁸⁴ Dotyczy to zarówno wyposażenia obszarów w podstawową infrastrukturę techniczną i społeczną oraz dostęp do podstawowych usług społecznych (w tym do opieki lekarskiej i świadczeń rehabilitacyjnych, usług opiekuńczych, edukacyjnych), jak również dostęp do obiektów użyteczności publicznej, powszechnie cenionych dóbr i usług.⁸⁵

W 2011 roku w województwie lubelskim funkcjonowało 37 szpitali (w tym 2 szpitale niepubliczne, powstałe na bazie publicznych zakładów opieki zdrowotnej), 1 sanatorium przeciwgruźlicze oraz jeden zakład opiekuńczo- leczniczy, których podmiotami założycielskimi były samorządy, administracja rządowa, Uniwersytet Medyczny bądź spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Ponadto, w ramach działalności stacjonarnej funkcjonowało 22 oddziały szpitalne należące do różnych form opieki i podlegające różnym organom założycielskim, 5 hospicjów, 19 zakładów opiekuńczo-leczniczych, 5 pielęgniacyjno-leczniczych, 1 ośrodek rehabilitacyjno-readaptacyjny (Monar) oraz 1 ośrodek rehabilitacyjny dla uzależnionych od substancji psychoaktywnych (Cholewianka). W dniu 31.12.2011 roku liczba łóżek rzeczywistych lecznictwa stacjonarnego⁸⁶ wynosiła 12 274 (o 60 łóżek mniej niż w roku poprzednim). Wzrosła liczba łóżek w szpitalach ogólnych w powiecie grodzkim Lublin (o 21), w powiecie ziemskim parczewskim (o 10). Znacznie zmalała liczba łóżek w powiatach: hrubieszowskim (o 39), krasnostawskim (o 30), puławskim (o 26) oraz lubartowskim (o 12). Nie uległa zmianie liczba łóżek w powiatach biłgorajskim, janowskim, krańskim, lubelskim, łukowskim, radzyńskim, tomaszowskim, włodawskim, zamojskim łącznie z miastem grodzkim powiatu. Najwyższy wskaźnik łóżek szpitalnych

⁸² „Ocena zasobów pomocy społecznej za 2013 rok”, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, Lublin, czerwiec 2014

⁸³ Wojewódzki Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2016 – ROPS w Lublinie.

⁸⁴ Temat ten szczegółowo został opisany w *Aneksie statystyczno diagnostycznym do Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030r.)*

⁸⁵ *Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa lubelskiego, Departament Polityki Regionalnej UMWL, 2012; Ocena zasobów pomocy społecznej na 2011 r. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, 2012; Pomoc społeczna - infrastruktura, beneficjenci, świadczenia w 2010 r., Główny Urząd Statystyczny, 2012; Instytucje wobec potrzeb osób starszych, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, 2010.*

⁸⁶ Łóżka w 37 szpitalach oraz łóżka w pozostałych zakładach opieki zdrowotnej, w których, do oddziału przypisano profil- lecznictwo stacjonarne

na 10 tysięcy mieszkańców wystąpił w mieście Lublin 126,5, oraz powiecie radzyńskim 69,2 i parczewskim 68,3. Najwięcej łóżek szpitalnych wykazano w oddziałach chorób wewnętrznych (14,4 % wszystkich łóżek), oddziałach chirurgii ogólnej (8,5 %) oraz oddziale psychiatrycznym ogólnym (8,6%). Średnie obłożenie łóżek wynosiło 273,8 i zmalało w porównaniu do roku poprzedniego o 2,3. Najwyższe średnie obłożenie łóżek (liczone w dniach) było na oddziałach: rehabilitacji neurologicznej dla dzieci (535,8), chemioterapii (441,4), psychiatrycznym dla dzieci i młodzieży (399,7). Przeciętny pobyt chorego na oddziałach stacjonarnych i w szpitalach psychiatrycznych, w województwie wynosił 7,1 dnia (7,5 w 2010 roku). Najwyższy był na oddziałach psychiatrii sądowej 263,2 (153,6 dnia w 2010 r.) oraz psychiatrii sądowej o wzmocnionym zabezpieczeniu 174,7 (167,3 w 2010 roku) i psychiatrycznym dla przewlekle chorych 162,9 (w 2010 roku 157,2). Najniższy przeciętny pobyt chorego w dniach odnotowano na oddziale nefrologicznym, okulistycznym dla dzieci i otolaryngologii dla dzieci (po 1,9 dnia). Liczba łóżek rzeczywistych oddziałów stacjonarnych (bez szpitali psychiatrycznych) wg stanu na 31.12.2011 r. wynosiła 11 068 (o 44 mniej niż w 2010 r.). Na oddziałach stacjonarnych leczono 450 437 pacjentów, o 15 231 więcej w porównaniu z rokiem ubiegłym. Średni pobyt chorego wyniósł 6,4 dnia, a średnie obłożenie 267,9 (270,8 w roku 2010). Łóżka wykorzystane były w 73,4%, wskaźnik przelotowości wyniósł 41,6. W 2011 roku na oddziałach położniczo - ginekologicznych przyjęto 19 929 porodów, w tym 12 471 fizjologicznych (o 1 131 porodów mniej niż w 2010 roku).⁸⁷

Zgodnie z rejestrami prowadzonymi przez izby lekarskie **wskaźnik liczby lekarzy na 10 tys. ludności** dla województwa **był wyższy od średniej krajowej** o średnio 3 % i oscylował w przedziale 34 - 36. Województwo charakteryzowało się niewystarczającą liczbą zakładów opiekuńczo – leczniczych oraz opiekuńczo – pielęgnacyjnych, a także ograniczona siecią opieki paliatywnej i terminalnej.⁸⁸

Do grupy schorzeń stanowiących główną przyczynę zgonów (3/4 przypadków) ludności województwa należy zaliczyć schorzenia układu krążenia oraz nowotwory. Ponadto znaczny udział w ilości stwierdzonych przypadków zachorowań odgrywają choroby układu trawiennego, oddechowego, kostno-stawowego oraz nerwowego. Istotnym problemem w skali województwa jest nierównomierność w dostępie do usług publicznych oraz ich jakości, o czym świadczyć mogą średnie czasy oczekiwania na niektóre świadczenia medyczne w zakresie wyżej wymienionych schorzeń.

W zakresie **schorzeń układu krążenia** średni czas oczekiwania do poradni kardiologicznej waha się od 0 do 248 dni a liczba osób oczekujących od 0 do 884 (łącznie oczekujących – 7 643). Czas oczekiwania na zabieg koronarografii wynosi od 29 do 187 dnia, a liczba oczekujących od 0 do

⁸⁷ Informator Statystyczny Ochrony Zdrowia Województwa Lubelskiego za rok 2011 cz.V Lecznictwo stacjonarne, Lubelski Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział Zdrowia, Lubelski Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział Zdrowia, Lublin 2012

⁸⁸ *Ocena zabezpieczenia świadczeń zdrowotnych na terenie województwa lubelskiego*, Lubelski Urząd Wojewódzki w Lublinie, 2012.

229 zaś w przypadku zabiegu angioplastyki (usunięcia zwężenia tętnicy wieńcowej) odpowiednio – od 23 do 149 dni i od 4 do 156 oczekujących.

W zakresie **chorób nowotworowych** średni czas oczekiwania do poradni onkologicznej waha się od 0 do 90 dni zaś liczba osób oczekujących od 0 do 273. Czas oczekiwania na oddział radioterapii wynosi od 31 do 68 dni, a liczba oczekujących od 33 do 53.

W zakresie schorzeń **układu kostno-stawowego** średni czas oczekiwania na oddział chirurgii urazowo-ortoedycznej waha się od 0 do 452 dni zaś liczba osób oczekujących od 0 do 939. Czas oczekiwania na zabieg endoprotezoplastyki stawu biodrowego wynosi od 0 do 1 901 dni, liczba oczekujących od 0 do 772 zaś w przypadku zabiegu endoprotezoplastyki stawu kolanowego odpowiednio – od 0 do 2040 dni i od 2 do 444 oczekujących.

W zakresie schorzeń **układu oddechowego** średni czas oczekiwania do poradni chorób płuc waha się od 0 do 101 dni, a liczba oczekujących od 0 do 495 osób.

W zakresie schorzeń **układu nerwowego** średni czas oczekiwania do poradni neurologicznej waha się od 0 do 130 dni, z liczbą osób oczekujących od 0 do 1 169. Czas oczekiwania na oddział neurologiczny wynosi od 0 do 116 dni, a liczba osób oczekujących od 0 do 85, zaś w przypadku oddziału rehabilitacji neurologicznej odpowiednio – od 0 do 707 dni i od 0 do 90 osób oczekujących. Jednocześnie od 0 do 1 340 osób oczekuje na wizytę w poradni zdrowia psychicznego, a czas oczekiwania waha się w tym przypadku od 0 do 96 dni.

Jak pokazują dane dotyczące udzielonych świadczeń ich liczba stale rośnie - w roku 2011 udzielono ogółem 14300,8 tys. świadczeń, z czego 5028,7 tys. to świadczenia specjalistyczne, natomiast w roku 2012 już 15263,2 tys., z czego specjalistyczne badania to już 5819,3 tys. W ramach udzielonych świadczeń 77,64% udzielono w miastach, a 22,36% udzielono na wsi. Tylko w nielicznych ośrodkach zabezpieczenie w sprzęt i aparaturę medyczną pozwala na świadczenie usług na dostatecznym poziomie. Baza lokalowa, jak i sprzęt w części placówek zlokalizowanych na terenie województwa odbiegają w zasadniczy sposób od przyjętych standardów i stanowią poważną barierę w świadczeniu sprawnej i efektywnej opieki zdrowotnej mieszkańcom województwa.

Na ogólną liczbę 8 910,3 tys. dni absencji chorobowej w 2013 roku w województwie lubelskim przeważały absencje z powodu: ciąży, porodu i połogu (1 712,1 tys.), urazów i zatruc (1 525,3 tys.), chorób układu oddechowego (1 229,3 tys.) oraz chorób układu kostno – stawowego, mięśniowego i tkanki łącznej (1 066,8 tys.).

W wyniku analizy świadomości zdrowotnej mieszkańców Lubelszczyzny⁸⁹ oszacowano, iż osoby biorące udział w badaniu najczęściej oceniały swój stan zdrowia jako dobry lub bardzo

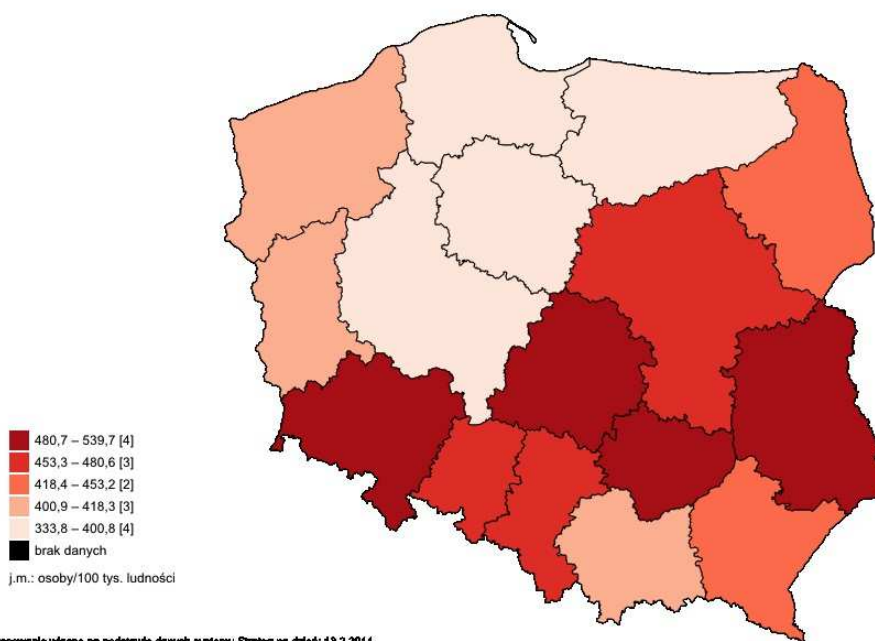
⁸⁹ *Zdrowie i jego ochrona w świadomości mieszkańców Lubelszczyzny* dr hab. Włodzimierz Piątkowski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytet Medyczny w Lublinie, Samodzielna Pracownia Socjologii Medycyny. Analiza danych uzyskanych w ramach II Cyklu Badawczego:

dobry. Blisko 10% ankietowanych postrzeżało swój stan zdrowia jako zły i bardzo zły. Wpływ na świadomość zdrowotną okazały się mieć płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania (w odniesieniu do poczucia bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania). Panuje niska świadomość społeczna w zakresie zachowań prozdrowotnych (brak „kultury” dbania o zdrowie) wynikająca m.in. z braku edukacji prozdrowotnej prowadzonej od najniższych szczebli edukacji.⁹⁰

Utrzymujące się od kilku lat niekorzystne trendy demograficzne będą w przyszłości skutkowały zmianami w strukturze ludności, równocześnie wyznaczając kierunki polityki społecznej. Wydłużenie średniej długości życia i starzenie się populacji będą skutkować w niedalekiej przyszłości wzrostem problemów gerontologicznych i geriatrycznych, tym samym spowodują konieczność rozwoju medycyny wieku starszego, opieki społecznej oraz postrzegania starości jako nieuniknionego zjawiska społecznego.

Najczęstszą przyczyną zgonów w województwie lubelskim są choroby układu krążenia i stanowią one prawie 49,5% przyczyn wszystkich zgonów (Polska 45,2%).

Mapa nr 21. Zgony z powodu chorób układu krążenia na 100 tys. ludności w 2012r.

Kapitał Intelktualny Lubelszczyzny 2010-2013 w kontekście analiz statystycznych Część II: „Mieszkańcy Lubelszczyzny”. Lublin 2011

⁹⁰ Ocena stanu zdrowia mieszkańców województwa lubelskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, 2010

Drugą co do częstości przyczyną zgonów w województwie są nowotwory złośliwe (około 22%). Współczynnik umieralności na choroby nowotworowe od kilku lat wzrasta. Częściej z powodu nowotworów umierają mężczyźni, jednak współczynnik zachorowalności na nowotwory złośliwe w ostatnich latach rośnie szybciej u kobiet niż u mężczyzn.

Najczęściej występującymi postaciami nowotworów były w 2011 nowotwory złośliwe narządów trawiennych, narządów oddechowych i klatki piersiowej, tkanki limfatycznej, krwiotwórczej i tkanek pokrewnych, oraz niedokładnie określone. Nowotworami o złośliwej postaci występującymi najczęściej u mężczyzn zarówno w regionie, jak i w Polsce były nowotwory płuca, gruczołu krokowego, jelita grubego. W przypadku kobiet zachorowalność nowotworowa dotyczyła głównie raka piersi, jelita grubego i płuca, w regionie na pozycji trzeciej pojawił się nowotwór trzonu macicy. Współczynnik standaryzowany umieralności na nowotwory złośliwe w 2011 roku zarówno u mężczyzn, jak u kobiet był niższy od średniej krajowej. W przypadku współczynnika dla kobiet województwo osiągnęło najniższą wartość w kraju. Ogółem największą umieralność nowotworową u mężczyzn w województwie lubelskim powoduje nowotwór złośliwy płuca, jelita grubego, prostaty, natomiast u kobiet nowotwór płuca, piersi oraz jelita grubego. Kolejną przyczynę zgonów stanowią choroby układu oddechowego – w regionie 5,1% w kraju 5,3%.

Ogólną **sytuację epidemiologiczną chorób zakaźnych** na terenie województwa można określić jako względnie stabilną. Pomijając naturalny okresowy wzrost liczby zachorowań na niektóre choroby, wynikający z ich cyklu epidemicznego, oraz pomijając doroczne fluktuacje liczby zachorowań, z perspektywy wieloletniej w większości chorób obserwuje się spadkowe trendy zachorowalności. Chorobą stanowiącą poważne zagrożenie dla mieszkańców województwa lubelskiego jest gruźlica. W 2012 r. wskaźnik zachorowalności wynoszący 30,2 osoby na 100 tys. ludności zdecydowanie przewyższał wskaźnik średni wskaźnik dla Polski. Ciągłe wysoka liczba zachorowań na gruźlicę wymaga działań w zakresie ograniczenia rozprzestrzeniania się choroby, celem zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego mieszkańców.

Analiza stanu zdrowia psychicznego mieszkańców województwa lubelskiego wykazuje, iż najwięcej jest osób z zaburzeniami nerwicowymi, zaburzeniami nastroju, depresją i schizofrenią. **Zwiększa się także liczba leczonych z powodu uzależnień.** Zasoby psychiatrycznej opieki zdrowotnej nie zaspakajają w pełni potrzeb wyrażanych przez pacjentów. **Podmioty lecznicze są rozmieszczone nierównomiernie.** Największy ich **niedobór stwierdza się w północnej, zachodniej i południowej części województwa.** Zalecenia Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego zobowiązują do utworzenia Centrów Zdrowia Psychicznego w celu integrowania opieki psychiatrycznej i innych form pomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi i ich rodzin na terenie poszczególnych powiatów. Ponadto najistotniejszymi zadaniami dla województwa lubelskiego jest równomierne rozmieszczenie poradni zdrowia psychicznego w każdym powiecie, czynnych codziennie, a także utworzenie zespołów środowiskowych, zwiększenie miejsc w oddziałach dziennych, utworzenie hosteli z terapią oraz zwiększenie liczby łóżek w psychiatrycznych zakładach

opiekuńczych. Stan zatrudnienia w opiece psychiatrycznej w porównaniu do zaleceń Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego jest niewystarczający, co może w znaczącym stopniu rzutować na możliwości rozwoju opieki psychiatrycznej w najbliższych latach.⁹¹

Lubelszczyznę cechuje niski poziom i niewystarczająca świadomość potrzeby współpracy międzysektorowej na rzecz włączenia społecznego i walki z ubóstwem (m.in. instytucje rynku pracy, instytucje pomocy i integracji społecznej, NGO, jednostki samorządu terytorialnego).⁹² Instytucje publiczne, w tym samorządy oraz jednostki organizacyjne samorządu najczęściej podejmują współpracę z innymi podmiotami administracji publicznej, w tym jednostkami samorządu terytorialnego na różnych poziomach. Niepokojącym zjawiskiem jest, fakt, iż duży odsetek badanych instytucji z tej kategorii deklaruje, że nigdy lub rzadko podejmuje współpracę z Zakładami Aktywności Zawodowej, agencjami zatrudnienia, Zakładami Pracy Chronionej, Dziennymi Domami Pomocy czy Ochotniczymi Hufcami Pracy. Współpraca publicznych instytucji pomocy społecznej z publicznymi instytucjami rynku pracy ogranicza się głównie do realizacji obowiązków ustawowych tych instytucji oraz wymogów wsparcia w ramach różnych programów i inicjatyw, np. poprzez kryteria wyboru projektów w ramach Priorytetu VII PO KL. Mała na tle kraju jest liczba podmiotów aktywnej integracji (w tym KIS⁹³, CIS⁹⁴) oraz podmiotów świadczących usługi społeczne.⁹⁵

Zagrożenie wykluczeniem społecznym w województwie lubelskim jest związane głównie z sytuacją finansową gospodarstw domowych. Strukturalne problemy gospodarki sprawiają, że wiele osób pozostaje bezrobotnych, a niski poziom płac nie satanowi wystarczającej ochrony przed zjawiskiem ubóstwa. Konsekwencją niskich dochodów jest ograniczanie korzystania z wielu usług, szczególnie usług wyższego rzędu (kultura, sport) a także ograniczenie dostępu do edukacji czy usług ochrony zdrowia gdzie jednym z głównych problemów jest nadal, mimo

⁹¹ http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Zdrowie/RPOZP_dla_woj_lubelskiego.pdf

Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Departament Zdrowia i Polityki Społecznej „Regionalny Program Ochrony Zdrowia Psychicznego dla województwa lubelskiego na lata 2012-2016”, Lublin 2012

⁹² *Raport z badań instytucji pomocy i integracji społecznej województwa lubelskiego*, Europerspektywa, 2010,

⁹³ KIS - Klub Integracji Społecznej - to jednostka, której celem jest udzielenie pomocy osobom indywidualnym oraz ich rodzinom w odbudowywaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w powrocie do pełnienia ról społecznych oraz w podniesieniu kwalifikacji zawodowych jako wartości na rynku pracy. KIS jest komórką pomagającą samoorganizować się ludziom w grupy, podejmować wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia w zakresie aktywizacji zawodowej, w tym zmierzające do tworzenia własnych miejsc pracy. Klub działa na rzecz integrowania się osób o podobnych trudnościach i problemach życiowych. Uczestnictwo w Klubie jest dobrowolne, a warunkiem uczestnictwa jest realizacja kontraktu socjalnego, którym mowa w przepisach o pomocy społecznej. (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, Raport dotyczący działalności Klubów Integracji Społecznej na terenie województwa lubelskiego, luty 2011)

⁹⁴ CIS – Centrum Integracji Społecznej – realizuje reintegrację zawodową i społeczną osób zagrożonych wykluczeniem społecznym organizując programy edukacyjne zawierające w szczególności nabywanie umiejętności zawodowych, podwyższanie kwalifikacji lub przekwalifikowanie, a także nabywanie innych umiejętności niezbędnych do codziennego życia. (Raport ROPS Instytucje sektora ekonomii społecznej województwie lubelskim).

⁹⁵ *Diagnoza sektora podmiotów ekonomii społecznej w województwie lubelskim. Raport z badań*, BD Center (na zlecenie Regionalnego Ośrodka Pomocy Społecznej), 2012

ponoszonych nakładów, zapewnienie powszechnego i równomiernego dostępu do wysokiej jakości specjalistycznych usług zdrowotnych.

Zakres regionalnego programu operacyjnego jest odpowiedzią na wyzwania rozwojowe, określone dla regionu w głównych dokumentach strategicznych i uwzględnia te obszary interwencji, których realizacja przyniesie największe efekty. W tym kontekście, analiza społeczno-ekonomiczna – uaktualniana corocznie i przedstawiana Komisji Europejskiej – uwzględniająca uaktualnianą rocznie listę elementów zestawu diagnostycznego uzgodnionego z Komisją Europejską (w zależności od dostępności danych), zostanie wzięta pod uwagę.

Zestaw diagnostyczny uzgodniony z Komisją Europejską nie stanowi przedmiotu sprawozdawczości w rozumieniu właściwych przepisów dotyczących sprawozdawczości rocznej.

Wskaźniki dot. sytuacji społeczno – ekonomicznej województwa lubelskiego

Diagnosics - regional Operational Programmes (OPs)			
<i>Minimum quantitative and qualitative data requirements to be included in regional OPs and to be provided through annual socio-economic analysis in regions.</i>			
Nr	In English	In Polish	Województwo Lubelskie (WL)
1	Regional benchmarks for employment rate in 2023, and intermediate targets for 2018 and 2020.	Benchmark na regionalny wskaźnik zatrudnienia na 2023 oraz pośrednie cele na 2018 i 2020 r.	Benchmark na wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20 – 64 lat w województwie lubelskim: 2018 - 67,6%, 2020 - 68,2%, 2023 - 69,2%.
2	Regional benchmark on reducing the number of persons at risk of poverty and social exclusion in 2023, and intermediate targets for 2018 and 2020	Benchmark na redukcję liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym w regionie do 2023 oraz oraz pośrednie cele na 2018 i 2020 r.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2012 r. - 22,9% (kraj - 16,2%). Przy założeniu utrzymania obecnego dystansu do średniej wartości dla kraju i spadku wartości tego wskaźnika średnio w kraju zgodnie z obserwowanym trendem przewiduje się dalszy spadek wartości tego wskaźnika w województwie lubelskim. Szacunkowe wartości wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym to: 2018 r. - 20,6%, 2020 r. - 20,2%, 2023 r. - 19,5%. <i>W Strategii Polityki Społecznej Województwa Lubelskiego na lata 2014 - 2020 założono 1,3 % spadek w liczbie osób korzystających z pomocy społecznej.</i>
3	Employment rate 20-64.	Wskaźnik zatrudnienia 20-64.	Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20 – 64 lat w województwie lubelskim (rok 2013) - 65,8% kobiety - 59,7% mężczyźni - 71,8% <i>GUS, Bank Danych Lokalnych</i>
4	Persons at risk of poverty and social exclusion.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym 22,9 % w 2012 r. - Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS, Warszawa 2013; (23,1% - 2011 r., 26,6 % - 2010 r.)
5	Population.	Liczba mieszkańców.	rok 2012 - 2165,7 tys. osób, z czego 1115,8 tys. (51,5%) stanowiły kobiety
6	Individuals aged 18-64.	Ludność w wieku produkcyjnym.	rok 2012 - 63%
7	GDP per capita.	PKB na mieszkańca.	W 2012 r. szacunkowa wartość produktu krajowego brutto wytworzonego w województwie lubelskim - 61 180 mln zł .

8	Data on mobility (intra-EU/EEA workers) and on migration (net results).	Dane dotyczące mobilności (wewnątrz EU/EEA) i migracji (saldo).	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
9	Economic activity rate (overall, men, women)	Wskaźnik aktywności zawodowej (całkowity, mężczyźni, kobiety).	współczynnik aktywności zawodowej rok 2013 - ogółem 56,6% kobiety - 49,1% mężczyźni - 64,7% <i>GUS, Bank Danych Lokalnych</i>
10	Employment levels for persons 55-64, women, people with disabilities, educational attainment level	Wskaźnik zatrudnienia osób 55-64, osób z niepełnosprawnością, wg poziomu wykształcenia	<u>wskaźnik zatrudnienia (rok 2013):</u> osoby w wieku 55-64 lata - 43,5% osoby z niepełnosprawnością w wieku 16-64 lata - 22,4% wg poziomu wykształcenia: wyższe - 75% policealne oraz średnie zawodowe - 62,2% średnie ogólnokształcące - 38,4% zasadnicze zawodowe - 57,6% gimnazjalne, podstawowe i niższe - 17,8% <i>GUS, Bank Danych Lokalnych</i>
11	The number of unemployed (overall, men, women)	Liczba osób bezrobotnych (całkowity, mężczyźni, kobiety).	Osoby bezrobotne (rok 2013) - 134 042 kobiety - 64 852 mężczyźni - 69 190 GUS
12	Unemployment rate.	Stopa bezrobocia rejestrowanego.	14,4% (wg stanu na 31.12.2013 r.) GUS
13	The number of job seekers.	Liczba osób poszukujących pracy.	2 964 (wg stanu na 2013 r.) MPiPS
14	The number of economically inactive people.	Liczba osób nieaktywnych zawodowo.	819 tys. osób biernych zawodowo (wg stanu na 2013 r.) BDL
15	The number of persons over 50.	Liczba osób powyżej 50 roku życia.	776 079 (wg stanu na 2013 r.) BDL
16	The number of women.	Liczba kobiet.	1 110 800 (wg stanu na 2013 r.) BDL
17	The number of people with disabilities.	Liczba osób z niepełnosprawnością.	Liczba osób niepełnosprawnych ogółem (biologiczna i prawna) - 311 796 osób, w tym wyłącznie niepełnosprawnych prawnie 199 512 osób (orzeczony stopień niepełnosprawności/niezdolności do pracy) - szacunkowe dane za 2011 r. <i>Bank Danych Lokalnych GUS - Narodowy Spis Powszechny 2011</i>
18	The number of long-term unemployed.	Liczba osób długotrwale bezrobotnych.	79 555 (wg stanu na 2013 r.)

19	The number of low-skilled persons.	Liczba osób niskowyzkwalifikowanych (ISCED 0-3).	Liczba osób niskowyzkwalifikowanych - 1 494,4 tys. (na podstawie <i>Narodowego Spisu ludności i Mieszkań</i> w 2011 r.) w tym osoby z wykształceniem: - podstawowym nieukończonym - 35,2 tys. - podstawowym ukończonym i gimnazjalnym - 497,5 tys. - zasadniczym zawodowym - 364,8 tys. - średnim 541,1 tys. (w tym średnim zawodowym - 330,9 tys., średnim ogólnokształcącym - 210,3 tys.) - policealnym - 55,8 tys.
20	Regional disparities of unemployment (e.g. particularly high level of unemployment in specific groups in some poviats)	Regionalne zróżnicowanie poziomu bezrobocia (np. szczególnie wysokie bezrobocie na poziomie kilku powiatów).	Wg stanu na 31.12.2013 r. najwyższa stopa bezrobocia wystąpiła w powiecie: - włodawskim (24,9%) - hrubieszowskim (20,7%) - chełmskim ziemskim (20,6%)
21	Other region-specific challenges (including within parts of the regions, e.g. on the level of poviats) identified as requiring dedicated assistance on the labour market (figures), if relevant.	Inne zidentyfikowane zróżnicowane wewnątrz-regionalne wyzwania na rynku pracy (np. na poziomie niektórych powiatów), które wymagają dedykowanej interwencji (liczbowo), jeśli występują.	Wg stanu na 31.12.2013 r. najwięcej bezrobotnych powyżej 50 roku życia wystąpiło w powiecie: - lubelskim grodzkim - 4 473- bialskim ziemskim - 1 297- zamojskim grodzkim - 1 357 osób. Ponadto najwięcej bezrobotnych bez doświadczenia zawodowego wystąpiło w powiecie: - lubelskim grodzkim (4 877)- kraśnickim (3 369)- zamojskim ziemskim (2 882)
22	Other challenges specific to parts of the region in the scope of ESF, e.g. access to pre-school education particularly low in specific poviats.	Inne wyzwania z obszaru interwencji EFSu występujące w części regionu, np. szczególnie niska dostępność opieki żłobkowej.	Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
23	The number of children aged up to 3.	Liczba dzieci w wieku do 3 lat	83 674 - dane GUS za 2013 rok
24	The number of children aged 3-5 (pre-school)	Liczba dzieci w wieku przedszkolnym (3-5 lat)	68 530 - aneks diagnostyczny / GUS - za 2013 rok
25	NEET - the proportion of individuals aged 25-29 not in employment, education or training (in %).	NEET - odsetek osób w wieku 25-29 lat niepracujących i nieuczestniczących w kształceniu i szkoleniu (w %)	Dane zostaną pozyskane przez MPiPS dzięki wsparciu finansowemu w ramach POWER.
26	The number of unemployed individuals classified as "active unemployed".	Liczba osób bezrobotnych zakwalifikowanych jako "bezrobotni aktywni".	134 042 - liczba zarejestrowanych osób bezrobotnych w województwie lubelskim na dzień 31 grudnia 2013 GUS

27	The number of unemployed individuals classified as "in need of support".	Liczba osób bezrobotnych zakwalifikowanych jako "wymagający wsparcia".	
28	The number of unemployed individuals classified as "distant from the labour market".	Liczba osób bezrobotnych zakwalifikowanych jako "oddaleni od rynku pracy".	
29	EURES activities: the number of vacancies in the region filled in by non-Polish EEA/Swiss citizens via EURES.	Działania sieci EURES: liczba wakatów w regionie zapełnionych przez uprawnione osoby spoza granic Polski za pomocą sieci EURES.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
30	EURES activities: the number of non-Polish EEA/Swiss vacancies filled in by inhabitants of the region via EURES.	Działania sieci EURES: liczba wakatów poza regionem zapełnionych przez mieszkańców regionu za pomocą sieci EURES.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
31	Analysis on the potential for a EURES target mobility scheme defining professions/sectors with labour shortage/labour surplus.	Analiza potrzeb dla ukierunkowanego schematu mobilności pracowników definiującego zawody/sektory, w których występują braki/nadwyżki siły roboczej.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
32	The number of economic entities.	Liczba podmiotów gospodarki narodowej.	169 762 - GUS rok 2013
33	The number of newly registered (within a year) economic entities.	Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarczych (rocznie).	15 488 - BDL rok 2013
34	The number of newly created job places (annual).	Liczba nowo utworzonych miejsc pracy (rocznie).	18 607 Popyt na pracę w województwie lubelskim. Stan w końcu IV kwartału 2013 r. US. Lublin
35	Structure of employment - per sector (industry, agriculture, etc.)	Struktura pracujących w sektorach (przemysł, rolnictwo, itd.).	Rolnictwo- 305680, przemysł - 103584, budownictwo - 33904, handel, naprawa poj. samochodowych - 93044, transport i gospodarka magazynowa - 33729 Pracujący w gospodarce narodowej w 2013 r. GUS
36	List of Regional Smart Specialisations (RIS3) and - since 2017, monitoring of Return on Investment indicator within RIS3 monitoring.	Regionalne Specjalizacje Inteligentne (RIS3) oraz - od 2017, monitorowanie Zwrotu na Inwestycji w ramach monitoringu RIS3.	Biogospodarka, Usługi medyczne i prozdrowotne, Informatyka i Automatyka, Energetyka niskoemisyjna <i>Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 r.</i>

37	List of fast-growth sectors.	Lista sektorów szybkiego wzrostu.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
38	The number of children in childcare.	Liczba dzieci objętych opieką żłobkową.	2 003 BDL 2013 r.
39	The number of entities providing childcare.	Liczba instytucji opieki żłobkowej.	45 BDL 2013 r. (żłobki 38 + oddziały 7)
40	The number of places in entities providing childcare.	Liczba miejsc opieki żłobkowej.	2 189 (źródło: dane GUS na dzień 31.12.2013 r.)
41	The number of employers providing childcare (e.g. employers at whose premises childcare facilities are available).	Liczba pracodawców zaangażowanych w opiekę żłobkową (np. pracodawcy, na których terenie znajdują się formy opieki żłobkowej).	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
42	Data on training undertaken by employees.	Dane dotyczące szkoleń podejmowanych przez pracowników.	Brak danych dotyczących rodzaju szkoleń podejmowanych przez pracowników. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego. Dostępna daną jest Liczba pracujących osób dorosłych, które zakończyły udział w projektach szkoleniowych w ramach Działania 8.1 PO KL: 58 184 (Źródło: Sprawozdanie z realizacji Priorytetów komponentu regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013 za rok 2013).
43	The number of non-institutional entities providing childcare.	Liczba form nie-instytucjonalnej opieki nad dziećmi do lat 3	4 (źródło: Sprawozdanie Rady Ministrów z realizacji ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi do lat 3 w 2013 r.)
44	The number of persons who benefit from social assistance.	Liczba osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej.	Ogółem ze wsparcia OPS i PCPR w 2013 r. skorzystało 162 725 osób . W 2013 ze wsparcia ośrodków pomocy społecznej korzystało ogółem 11% mieszkańców województwa (11% - 2012 r., 10% - 2012r.) <i>Ocena Zasobów Pomocy Społecznej 2013, 2012 r.</i> www.rops.lubelskie.pl
45	Intra-regional challenges on the risk of poverty (e.g. particular poviats with especially high poverty rates).	Zróżnicowanie wewnątrz-regionalne dotyczące zagrożenia ubóstwem (np. szczególnie wysokie zagrożenie ubóstwem w niektórych powiatach).	W 2013 ze wsparcia OPS korzystało ogółem 11% mieszkańców województwa. Wskaźniki powyżej średniej wojewódzkiej odnotowano w powiatach: chełmskim i włodawskim - 16%, bialskim -15%, radzyńskim i zamojskim - 14%, janoswskim, tomaszowskim, krasnostawskim, lubartowskim - 13%, biłgorajskim, krasnickim, opolskim - 12%. <i>Ocena Zasobów Pomocy Społecznej 2013, 2012 r.</i> ww.rops.lubelskie.pl

46	Number of juveniles for which corrective measures were applied.	Liczba nieletnich wobec których zastosowano środki wychowawcze lub poprawcze.	Brak ogólnodostępnych danych na poziomie województwa. W roku 2012 w kraju: orzeczono środki wychowawcze w związku demoralizacją wobec 15 247 nieletnich, orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub kary w związku z czynami karalnymi wobec 20 980 nieletnich. Rocznik statystyczny RP 2013 http://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/roczniki-statystyczne-gus/
47	The number of social assistance entities.	Liczba placówek opieki społecznej.	402 jednostki organizacyjne pomocy społecznej , w tym: 213 ośrodków pomocy społecznej, 20 powiatowych centrów pomocy rodzinie, 1 regionalny ośrodek polityki społecznej, 44 domy pomocy społecznej, 8 jednostek specjalistycznego poradnictwa, 100 ośrodków wsparcia, 16 ośrodków interwencji kryzysowej Sprawozdanie MPiPS-03 za 2013
48	The number of care centers.	Liczba placówek opiekuńczo-wychowawczych	W 2013 r. funkcjonowało łącznie 147 placówek opiekuńczo-wychowawczych (102 w 2011 r., 103 - 2012 r.), w tym: 79 placówek wsparcia dziennego, 58 całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych (40 - 2011 r., 43 - 2012 r.). Sprawozdanie rzeczowo-finansowe MPiPS z wykonywania przez gminę i powiat zadania z zakresu wspierania systemu pieczy zastępczej za okres 01-07 do 31.12. 2013 r., 01.07 do 31.12.2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2011 r.
49	The number of places in care centers .	Liczba miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych.	Łączna liczba miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w 2013 r. to 3 344 (3 830 - 2011 r., 2 988 - 2012 r.), w tym: 2 331 w placówkach wsparcia dziennego (2 451 - 2011 r., 1 787 - 2012 r.) 1 213 w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (1 379 - 2011 r., 1 201 - 2012 r.) Sprawozdanie rzeczowo-finansowe MPiPS z wykonywania przez gminę i powiat zadania z zakresu wspierania systemu pieczy zastępczej za okres 01-07 do 31.12. 2013 r., 01.07 do 31.12.2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2011 r.
50	The number of foster families.	Liczba rodzin zastępczych.	Liczba rodzin zastępczych: 1 769 - 2013 r.; 2 026 - 2011 r.; 1 822 - 2012 r. Sprawozdanie rzeczowo-finansowe MPiPS z wykonywania przez gminę i powiat zadania z zakresu wspierania systemu pieczy zastępczej za okres 01-07 do 31.12. 2013 r., 01.07 do 31.12.2012 r. Sprawozdanie

			MPiPS-03 za 2011 r.
51	The number of children in foster care.	Liczba dzieci w rodzinach zastępczych.	Liczba dzieci w rodzinach zastępczych: 2 588 - 2013 r.; 2 968 - 2011 r.; 2 593 - 2012 r. Sprawozdanie rzeczowo-finansowe MPiPS z wykonywania przez gminę i powiat zadania z zakresu wspierania systemu pieczy zastępczej za okres 01-07 do 31.12. 2013 r., 01.07 do 31.12.2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2011 r.
52	The number of children in institutional care.	Liczba dzieci objętych opieką instytucjonalną.	Łącznie 2 989 dzieci objętych opieką instytucjonalną (4 918 - 2011 r.; 2 628 - 2012 r.), w tym: 1 169 w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (1 895 - 2011 r., 1 207 - 2012 r.), 1 759 w placówkach wsparcia dziennego (3 023 - 2011 r., 1 421 - 2012 r.) oraz 61 w rodzinnych domach dziecka. Sprawozdanie rzeczowo-finansowe MPiPS z wykonywania przez gminę i powiat zadania z zakresu wspierania systemu pieczy zastępczej za okres 01-07 do 31.12. 2013 r., 01.07 do 31.12.2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2011 r.
53	The number of entities which support the homeless .	Liczba placówek wspierających osoby bezdomne.	14 placówek wspierających osoby bezdomne w 2013 r.; 15 - 2011 r.; 14 - 2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2013, 2012, 2011 r.
54	The number of places in entities which support the homeless .	Liczba miejsc w placówkach wspierających osoby bezdomne.	345 miejsc w placówkach wspierających osoby bezdomne w 2013 r.; 370 - 2011 r.; 344 - 2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2013, 2012, 2011 r.
55	The number of sheltered housing units.	Liczba mieszkań chronionych.	29 mieszkań chronionych w 2013 r.; 30 - 2011 r.; 28 - 2012 r. Sprawozdanie MPiPS-03 za 2013, 2012, 2011 r.
56	The number of training housing units.	Liczba mieszkań treningowych.	Brak danych - w polskich aktach prawnych nie ma wyróżnionych mieszkań treningowych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.

57	The number of social economy entities.	Liczba podmiotów ekonomii społecznej.	<p>W 2013 roku ogółem 117 podmiotów ekonomii społecznej, w tym: 20 KIS (18 - 2012 r.); 10 CIS (3 - 2012 r.); 5 ZAZ (5 - 2011 r., 2012 r.); 9 Spółdzielni Inwalidów i Niewidomych (12 - 2012 r.); 3 Spółki non-profit /przedsiębiorstwa społeczne/, 70 zarejestrowanych spółdzielni socjalnych (40 - 2012 r.). Rejestry prowadzone przez Wojewodę Lubelskiego: //www.lublin.uw.gov.pl/wydzial-polityki-spoecznej; Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych: www.ozrss.pl; Badanie: "Badanie kondycji podmiotów ekonomii społecznej: spółdzielni socjalnych, spółek non-profit, centrów integracji społecznej, klubów integracji społecznej funkcjonujących na terenie województwa lubelskiego" - 2013 rok;</p>
58	The number of employees in social economy entities.	Liczba zatrudnionych w podmiotach ekonomii społecznej.	<p>Ogółem wg. dostępnych danych - 1056 osób* *Dostępne źródła nie obejmują wszystkich wskazanych w punkcie poprzednim (poz. 57) podmiotów ekonomii społecznej. Dane dostępne dotyczą zatrudnienia w 5 ZAZ i 2 Spółdzielniach Inwalidów, tj.: 277 osób w 5 ZAZ oraz 329 osób w 2 Spółdzielniach Inwalidów. Ponadto wg. badania obejmującego 10 KIS, 8 CIS, 3 Spółki non-profit, 21 spółdzielni socjalnych wynika, iż zatrudniają one łącznie 450 osób.</p>
59	The main health-related causes of absenteeism at work.	Główne powody absencji chorobowej w pracy.	<p>Przyczyny absencji chorobowej ogółem w 2013 r. w woj. lubelskim (liczba dni absencji chorobowej):</p> <ul style="list-style-type: none"> - ciąża, poród, połóg (1 712,1) - urazy, zatrucia (1 525,3) - choroby układu oddechowego (1 229,3) - Choroby układu kostno-stawowego, mięśniowego i tkanki łącznej (1 066,8) - choroby układu nerwowego (861,3) - choroby układu krążenia (511,0) - zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania (452,1) - choroby układu trawiennego (352,5) - nowotwory (291,1). <p>Ogólna liczba dni absencji chorobowej wynosiła w woj. lubelskim w 2013 r. 8 910,3 tys. dni. (Źródło: Badanie ewaluacyjne zrealizowane przez WYG PSDB Sp. z o.o pn. OCENA POTRZEB WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO W ZAKRESIE REALIZACJI PROJEKTÓW</p>

			DOTYCZĄCYCH PROFILAKTYKI W ZAKRESIE CHOROÓB CYWILIZACYJNYCH I ZAWODOWYCH)
60	The number of implemented health prevention programmes.	Liczba wdrożonych zdrowotnych programów profilaktycznych.	10 (źródło: dane przesłane przez Lubelskie Oddział Narodowego Funduszu Zdrowia, wg stanu na dzień 31.12.2013 r.).
61	The number of persons with different level of education (higher, vocational, etc.)	Liczba osób według wykształcenia (wyższe, zawodowe, itd.)	Ludność w wieku 13 lat i więcej wg. poziomu wykształcenia (2011 r., dane ze Spisu Powszechnego):Ogółem: 1 892 200, w tym:- wyższe - 305 900 (16,17%)- policealne i średnie - 569 300 (30,09%)- zasadnicze zawodowe - 364 800 (19,28%)- gimnazjalne - 100 000 (5,29%)- podstawowe - 397 100 (20,97%)
62	The number of children in pre-school education.	Liczba dzieci w wieku 3-5 lat objętych edukacją przedszkolną.	Dane z MEN (wg stanu na 30 września 2013 r.) dzieci w wieku 3 - 5 lat - 68 724 Upowszechnienie dzieci w wieku 3-5 lata - 49 253 (71,7%) dzieci w wieku 3 - 4 lat - 45 402 Upowszechnienie dzieci w wieku 3-5 lata - 27 788 (61,2%)

63	The exam results for pupils of elementary school, high school and "matura" exam results.	Poziom wyników sprawdzianów uczniów szkół podstawowych, egzaminów gimnazjalnych oraz zdawalność egzaminów maturalnych.	<p>Źródło: OKE Kraków</p> <p>- wynik sprawdzianu: 2011 r. WL 25,52 pkt (63,8%) OKE 25,89 pkt (64,73%) 2012 r. WL 22,8 pkt (57,01%) OKE 23,23 pkt. (58,07%) 2013 r. WL 24,04 pkt (60,11%) OKE 24,61 pkt (61,54%)</p> <p>- wynik egzaminu gimnazjalnego: 2012 r. J. polski - WL 21,27 pkt (66,46%) OKE 21,63 pkt (67,85%) historia i WOS - WL 20,08 pkt (60,85%) OKE 20,57 pkt (62,34%) matematyka - WL 14,03 pkt (46,76%) OKE 14,64 pkt (48,79 %) przyrodnicze - WL 13,06 pkt (50,22%) OKE 13,26 pkt (50,99%) 2013 r. J. polski - WL 20,19 pkt (63,11%) OKE 20,34 pkt (63,56%) historia i WOS - WL 18,96 pkt (57,45%) OKE 19,5 pkt (59,09%) matematyka - WL 13,97 pkt (48,16%) OKE 14,53 pkt (50,11 %) przyrodnicze - WL 16,76 pkt (59,85%) OKE 17,28 pkt (61,70%)</p> <p>Zdawalność egzaminu maturalnego: 2012 r. - WL - 80%, OKE Kraków - 82% 2013 r. - WL - 80%, OKE Kraków - 81% 2014 r. - WL - 70%, PL - 70%</p>
64	The number of pupils.	Liczba uczniów.	<p>Źródło: GUS "Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2013/2014" Ucniowie ze szkół podstawowych dla dzieci i młodzieży: 2010/2011 - 127 790 (w tym 995 uczniowie w szkołach specjalnych) 2012/2013 - 123 063 (w tym 1 000 uczniów w szkołach specjalnych) 2013/2014 - 121 093 (w tym 1 064 uczniów w szkołach specjalnych)</p> <p>Ucniowie w szkołach gimnazjalnych dla dzieci i młodzieży): 2010/2011 - 75 277 (w tym 1 194 uczniów w szkołach specjalnych) 2012/2013 - 69 077 (w tym 1 104 uczniów w szkołach specjalnych) 2013/2014 - 66 386 (w tym 1 060 uczniów w szkołach specjalnych)</p> <p>Ucniowie ze szkół ponadgimnazjalnych dla młodzieży:</p>

			<p>2010/2011 - 93 262 (w tym 1 472 uczniów w szkołach specjalnych)</p> <p>2012/2013 - 83 472 (w tym 1 433 uczniów w szkołach specjalnych)</p> <p>2013/2014 - 79 272 (w tym 1 434 uczniów w szkołach specjalnych)</p>
65	The number of pupils with special needs.	Liczba uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.	<p>Źródło: GUS "Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2013/2014"</p> <p>Uczniowie ze szkół specjalnych (szkoły podstawowe dla dzieci i młodzieży):</p> <p>2010/2011 - 995 (0,78%)</p> <p>2012/2013 - 1 000 (0,81%)</p> <p>2013/2014 - 1 064 (0,88%)</p> <p>Uczniowie ze szkół specjalnych (szkoły gimnazjalne dla dzieci i młodzieży):</p> <p>2010/2011 - 1 194 (1,59%)</p> <p>2012/2013 - 1 104 (1,60%)</p> <p>2013/2014 - 1 060 (1,60%)</p> <p>Uczniowie ze szkół specjalnych (szkoły ponadgimnazjalne dla młodzieży):</p> <p>2010/2011 - 1 472 (1,58%)</p> <p>2012/2013 - 1 433 (1,72%)</p> <p>2013/2014 - 1 434 (1,81%)</p>

66	Results of external exams	Wyniki egzaminów zewnętrznych (szóstoklasisty, gimnazjalny, maturalny)	<p>Źródło: OKE Kraków- wynik sprawdzianu: 2011 r. WL 25,52 pkt (63,8%) OKE 25,89 pkt (64,73%)2012 r. WL 22,8 pkt (57,01%) OKE 23,23 pkt. (58,07%)2013 r. WL 24,04 pkt (60,11%) OKE 24,61 pkt (61,54%)- wynik egzaminu gimnazjalnego:2012 r. J. polski - WL 21,27 pkt (66,46%) OKE 21,63 pkt (67,85%) historia i WOS - WL 20,08 pkt (60,85%) OKE 20,57 pkt (62,34%) matematyka - WL 14,03 pkt (46,76%) OKE 14,64 pkt (48,79 %) przyrodnicze - WL 13,06 pkt (50,22%) OKE 13,26 pkt (50,99%)2013 r. J. polski - WL 20,19 pkt (63,11%) OKE 20,34 pkt (63,56%) historia i WOS - WL 18,96 pkt (57,45%) OKE 19,5 pkt (59,09%) matematyka - WL 13,97 pkt (48,16%) OKE 14,53 pkt (50,11 %) przyrodnicze - WL 16,76 pkt (59,85%) OKE 17,28 pkt (61,70%)Zdawalność egzaminu maturalnego:2012 r. - WL - 80%, OKE Kraków - 82%2013 r. - WL - 80%, OKE Kraków - 81%2014 r. - WL - 70%, PL - 70%</p>
67	The number of individuals aged 25-64 who study or participate in lifelong learning.	Liczba osób w wieku 25-64 lata, które kształcą lub dokończają się.	Dotychczas, w ramach projektów realizowanych w PO KL w poszczególnych Działaniach/Poddziałaniach udział w szkolniach ukończyło: Poddziałanie 8.1.1 - 63 360 Działanie 9.4 - 12 458 Poddziałanie 9.6.2 - 4 345
68	Data on ICT competences (including of adults, pupils).	Dane dotyczące poziomu kompetencji cyfrowych (w tym osób dorosłych i uczniów).	Dotychczas, w ramach projektów realizowanych w Poddziałania 9.6.2 PO KL szkolenia ICT ukończyło 3 355 osoby dorosłe.
69	Data on foreign language competences (including of adults, pupils).	Dane dotyczące poziomu kompetencji językowych (w tym osób dorosłych i uczniów).	Dotychczas, w ramach projektów realizowanych w Poddziałania 9.6.2 PO KL szkolenia językowe ukończyło 2 572 osoby.

70	The number of VET students.	Liczba uczniów szkół zawodowych.	<p>Źródło: GUS "Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2013/2014"</p> <p>2010/2011 - 11 585 2012/2013 - 10 185 2013/2014 - 9 467</p> <p>ale w technikach: 2010/2011 - 31 520 2012/2013 - 29 898 2013/2014 - 30 426</p>
71	Proportion of pupils in VET in the total population of pupils.	Udział absolwentów zasadniczych szkół zawodowych w ogólnej liczbie absolwentów szkół ponadgimnazjalnych.	<p>Źródło: GUS "Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2013/2014"</p> <p>2010/2011 ogółem absolwenci: 29 062, absolwenci ZSZ: 3 925 (13,51%) 2012/2013 ogółem absolwenci: 26 707, absolwenci ZSZ: 3 428 (12,84%) 2013/2014 ogółem absolwenci: 25 732, absolwenci ZSZ: 3 369 (13,09%)</p> <p>ale 2010/2011 ogółem absolwenci: 29 062, absolwenci techników: 7 228 (24,87%) 2012/2013 ogółem absolwenci: 26 707, absolwenci techników: 7 244 (27,12%) 2013/2014 ogółem absolwenci: 25 732, absolwenci techników: 6 591 (25,61%)</p>
72	The number of VET schools (including VET schools and centers, etc.).	Liczba szkół zawodowych (w tym szkoły zasadnicze zawodowe, technika, itd.).	<p>Źródło: GUS "Edukacja w województwie lubelskim w roku szkolnym 2013/2014"</p> <p>Zasadnicze szkoły zawodowe wraz ze szkołami specjalnymi przysposabiającymi do pracy: 2010/2011 - 131 2012/2013 - 131 2013/2014 - 126</p> <p>Technika (łącznie z technikami uzupełniającymi): 2010/2011 - 168 2012/2013 - 159 2013/2014 - 154</p> <p>Licea profilowane: 2010/2011 - 37 2012/2013 - 22 2013/2014 - 16</p> <p>Licea ogólnokształcące (łącznie z uzupełniającymi LO) 2010/2011 - 172 2012/2013 - 171 2013/2014 - 159</p>

73	The number of unemployment among graduates of VET schools.	Liczba bezrobotnych absolwentów szkół zawodowych.	<p>Źródło: WUP Lublin, "Bezrobotni wg wieku, wykształcenia":</p> <p>Osoby bezrobotne zarejestrowane w PUP z wykształceniem zasadniczym zawodowym: IV kwartał 2013 r. - 33 345 os., w tym 12 825 kobiet I kwartał 2014 r.- 34 347 os., w tym 12 785 kobiet II kwartał 2014 r.- 29 415 os., w tym 11 305 kobiet III kwartał 2014 r.- 27 678 os., w tym 10 962 kobiet</p> <p>Osoby bezrobotne zarejestrowane w PUP w wieku do 25 roku życia z wykształceniem zasadniczym zawodowym: IV kwartał 2013 r. - 5 110 os., w tym 1 733 kobiet I kwartał 2014 r.- 5 199 os., w tym 1 672 kobiet II kwartał 2014 r. - 4 133 os., w tym 1 423 kobiet III kwartał 2014 r.- 4 007 os., w tym 1 403 kobiet</p>
74	The number of VET schools, which implemented cooperation programme including schools, which implemented part of training at employers' premises.	Liczba szkół zawodowych, które wdrożyły program współpracy z pracodawcami w tym szkoły, które wprowadziły część szkolenia bezpośrednio u pracodawców.	Liczba szkół, z których uczniowie w ramach realizowanych projektów w Działaniu 9.2 PO KL, uczestniczyli w stażach i praktykach u pracodawców - 173 , w tym : - zasadnicze szkoły zawodowe: 55 - technika: 114 - inne: 4 10 123 uczniów (mogą się powtarzać!!!) uczestniczyło w stażach i praktykach u pracodawców, w tym: uczniowie z zasadniczych szkół zawodowych: 400uczniowie techników: 2 748uczniowie zdz + technikum (inne niż powyższe): 6 975
75	Data on the link between professional qualifications taught at VET schools and labour market needs.	Dane dotyczące związku między kwalifikacji zawodowych zdobytych w szkołach edukacji zawodowej a potrzebami rynku pracy.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.
76	The number of enterprises/employers currently involved in VET	Liczba pracodawców/firm zaangażowanych w edukację zawodową.	Brak danych. Propozycja realizacji badania ewaluacyjnego.